

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE FAHREDDİN ER-RÂZÎ' NİN İSLÂM
MEZHEPLERİNİ TASNİF YÖNTEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
BUŞRA DALGIN**

VAN-2022

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE FAHREDDİN ER-RÂZÎ' NİN İSLÂM
MEZHEPLERİNİ TASNİF YÖNTEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
BUŞRA DALGIN**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET KESKİN**

VAN-2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans öğrencisi Buşra DALGIN tarafından hazırlanan “Abdülkâhie el-Bağdâdî ve Fahreddin er-Râzî’ nin İslâm Mezheplerini Tasnif Yöntemleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman ve Başkan: Doç. Dr. Mehmet KESKİN Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Üye: Doç. Dr. Metin YILDIZ Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Zekerya Sarıbulak Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Hakkari Üniversitesi. Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	12/01/2022
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

**bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını
kabullendiğimi beyan ederim. (12.01.2021)**

Yüksek Lisans Tezi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aralık, 2021

ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE FAHREDDİN ER-RÂZÎ' NİN İSLÂM MEZHEPLERİNİ TASNİF YÖNTEMLERİ

ÖZET

Mezhep veya fırka gibi oluşumlar, Hz. Peygamber' in vefatının ardından karşılaşılan yeni durum ve bir takım sorunlar üzerine ana bünyeden ayrılarak yeni fikirlerle meydana çıkmıştır. İslâm Mezhepler Tarihi Bilimi bu oluşumları günümüzde bilimsel bir yöntemle inceliyor olsa da ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan eserlerde fırkalar, çeşitli ve genellikle taraflı şekilde incelemeye tabi tutulmuştur. Genel görüşün aksini düşünerek farklılaşan kişiler kendi fikirlerini temellendirmek ve savunmak maksadıyla makaleler yazmışlardır. Zamanla “İlmu’l-Makâlât ve’l- Fırak” adıyla bir literatür oluşmuştur. Bu tür eserler amaç itibariyle müelliflerinin kendi fikirlerini ispat ve muhaliflerini eleştirme gibi tarafsız bir bakış taşır. Ancak buna rağmen subjektif bile olsa ilk dönem mezheplerinin kendi ifadeleriyle yazılmış olmaları ve tarihe ışık tutmaları açısından büyük önem arz etmektedirler.

Bu tezde klasik dönem mezhepler tarihi alanında söz sahibi olmuş Eş’arî mezhebine mensup iki mezhepler tarihi müellifi ve eserleri ele alınacaktır. Bu eserlerin ortak yönü aynı itikâdî ekole mensup müellifler tarafından yazılmış olmalarıdır. Ancak farklı zaman dilimlerinde yaşamışlardır. Kendi dönemlerinde öneme haiz eserler bırakan bu müelliflerin İslam mezhepleri yazıcılığı alanında ortak ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Eserlerin değerlendirilmesi, karşılaştırılması ve eldeki malumatları derlemek bu sahadaki birikime katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada el-Bağdâdî’ ye ait olan *el-Fark Beyne’l Fırak* eseri ile Fahreddin er- Râzî’ nin *İtikâdâtü’l-Fıraki’l Müslimin ve’l-Müşrikin* eserleri merkeze alınmıştır. İki müellifin mezhepleri tasnif yöntemleri bu eserler bağlamında karşılıklı olarak değerlendirilmiştir. Böylece müelliflerin mezhepleri tasnif yöntemleri, fırkaları ele alış metotları ve bunun yanında muhalif fikir ve mezheplere karşı yaklaşımları karşılaştırmalı bir metotla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepler Tarihi, Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne’l-Fırak, Fahrettin er-Râzî, İtikâdâtü’l-Fıraki’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn, Tasnif, Yöntem, Mukayese.

Sayfa Sayısı: IX+134

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet KESKİN

M.Sc.Thesis

Buşra DALGIN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

December, 2021

**ABDULKAHİR AL-BAGHDADİ AND FAHREDDİN ER-RAZİ’S METHODS
OF CLASSİFYİNG İSLAMİC SECTS**

ABSTRACT

The groups known as denomination or sect have been emerged among the Muslim’s leaving from the main structure with new opinions on a number of problems that arose and new situations that encountered after the death of Hz. Prophet. Even though the History of Islamic Sect is today being examined these formations with scientific method, in the works written since the first time the sects have been subjected to scrutiny generally in various and biased way. The people who differentiated by thinking contrary of general opinion have written some writings called ‘Maqala’ to based and defend their own ideas. Over time these works which will form the name of a tradition as “İlmu al-Maqalat ve al-Fıraq”, have a biased view in writing as of purpose such as proving authors’ own ideas and criticizing their dissidents.

In this thesis, the History of Islamic Sects’ two authors who belonging to Ash’ari’ sect that had a say in field of classical history of the sects and their works will be discussed. The common way of these works is that they were written by authors belonging to the same theological school. But they have lived in different time zones. It is important to reveal the common and different aspects of these authors who left works of equal importance in their own time in the field of writing of Islamic Sects; to be evaluated, be compared their works and to compile available informations in terms of contribute to the know-how in this field.

In this study, Baghdadi’s work *al-Farq Bayn al-Fıraq* and Fahreddin er-Râzi’s work *İtiqadat al-Fıraq al-Muslimin ve’l-Mushrikin* are taken into the center. The methods of classifying the denominations of these two authors were evaluated reciprocatively in the context of these works. Thus, the methods of classifying the denominations of authors, their handling methods the sects and besides their approaches towards denominations have been studied with comparative method.

Key Words: The History of Islamic Sects, Abdulkahir al-Baghdadi, al-Fıraq Bayn al-Fıraq, Fahreddin Razi, İtiqadat al-Fıraq al-Muslimin ve’l-Mushrikin, Classification, Method, Comparison.

Quantity of page: IX+134

Supervisor: Doç. Dr. Mehmet KESKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1
A. Klasik Dönem İslâm Mezhepler Tarihi Eserlerinin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	1
1. ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE EL-FARK BEYNE'L-FIRAK ESERİ	8
1.1. Bağdâdî' nin Hayatı ve Eserleri	8
1. 2. Bağdâdî'nin el-Fark Beyne'l-Fırak Eseri	13
1.3. Bağdâdî'ye Göre Fırkaların Tasnifi ve Yetmiş Üç Fırka Hadisi	16
1.4. Bağdâdî ve İslam Milleti'nin Anlamı	22
1.5. Bağdâdî'ye Göre Ümmetin Fırkalara Ayrılması	25
1.6. Bağdâdî' ye Göre Yetmiş İki Fırka	32
1.7. İslâm'a Mensup Olmadıkları Halde İslâm' a Nispet Edilen Fırkalar	55
1.8. Kurtuluşa Eren Fırka (Fıkatu' n-Nâciye)	63
1.8.1. Ehli Sünnet ve'l Cemâat' in Sınıfları	64
1.8.2. Ehli Sünnet ve'l-Cemâat' in Kurtuluşa Ulaşmasının Açıklanması	65
1.8.3. Ehli Sünnet ve Cemaat' in İttifak Ettikleri Hususlar	67
1.8.4. Selef-i Sâlihîn	72
1.8.5. Ehli Sünnet'in Korunmuş Olması	72
1.8.6. Ehli Sünnet'in Üstün Özellikleri	72
1.8.7. Ehli Sünnet'in Eserleri	73
2. FAHREDDİN ER-RÂZÎ VE İ'TİKÂDÂTÜ FIRAKI'L-MÜSLİMÎN VE'L-MÜŞRİKÎN ESERİ	74
2.1. Râzî' nin Hayatı ve Eserleri	74
2.2. Râzî' nin İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn Eseri	79
2.3. Râzî' nin Fırkaları Tasnif ve Tertibi	84
2.4. Râzî' ye Göre Müslüman Fırkalar	88
2.5. Fahreddin er-Râzî' de Sûfiyye	107
2.6. Müslüman Olmadıkları Halde Müslüman Olduğunu İddia Eden Fırkalar	109

2.7. Râzî' ye Göre Müslüman Olmayan Fırkalar	111
2.8. Fahreddin er-Râzî' de Felâsife	114
3. ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE FAHREDDİN ER-RÂZÎ' NİN MEZHEPLERİ TASNİF SİSTEMLERİ	116
3.1. Bağdâdî' nin el-Fark Beyne'l-Fırak Eserinde Mezhepleri Tasnif Etmede Benimsediği Yol	116
3.2. Râzî' nin İ'tikâdâtü Firakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn' Mezhepleri Tasnif Etmede Kullandığı Yöntem	120
3.3. Bağdâdî ile Râzî' nin Eserlerinin Üslup, Metot ve Mezheplerin Tasnifi Konusunda Kısaca Karşılaştırılması	124
SONUÇ	128
KAYNAKLAR	131
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ay.	Aynı Yer
b.	Bin, ibn (Oğlu)
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
c.c.	Celle celâluhû
çev.”	Çeviren
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
dip.	Dipnot
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
nşr.	Neşreden
öl.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
r.anhâ	Radıyallahu anhâ
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve selem
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz
y.y.	Yayıncı Yok
YE (EY)	Yazma Eser, El Yazması

ÖN SÖZ

Hiz. Peygamber' in vefatını müteakiben gelişen bir takım dâhili ve harici meseleler sebebiyle müslümanlar arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkmış ve neticede 'fırka' ve/veya 'mezhep' olarak adlandırılan oluşumlar ortaya çıkmıştır. İnsanın bulunduğu her yerde farklılıkların ön plana çıkarılması ve ayrılığın gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Nitekim tarihsel veriler bunun İslam toplumunda da gerçekleştiğini göstermiştir. Bu ayrılıklar ilk dönemden başlayıp günümüze kadar devam etmiştir.

Mezhepler Tarihi kaynak eserleri birçok çalışmada incelenmiştir. Kaynakların karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi, dönemin bakış açısına, genel tutuma ve müelliflerin anlayışına ışık tutması açısından çok önemlidir. Bu çalışmada, ilk dönem fırak kaynaklarına öncülük eden Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne'l Fırak* isimli eseri ile Fahreddin er-Râzî' nin *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l Müslimîn ve'l Müşrikîn* eserleri incelenecektir. Birinci ve ikinci bölümde eserler ayrı ayrı incelenecek, üçüncü ve bölümde ise bu iki eserin; yöntem, bakış açısı ve mezhepleri ele alırken kullandıkları tasniflerin özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Bu tezin hazırlanmasında öncelikle bütün yoğunluğuna rağmen akademik anlamda yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyerek değerli vakitlerini sarf eden, beni yazmaya ve araştırmaya teşvik eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet KESKİN' e teşekkür ederim. Ardından görüş ve önerilerini eksik etmeyen Sayın Dr. Öğr. Ü. Metin YILDIZ'a, kıymetli tashih ve katkılarından ötürü Sayın Dr. Öğr. Ü. Zekerya SARIBULAK'a ve gayretimi destekleyerek kaynak eseri temini noktasında yardımlarını esirgemedi kütüphanesi açan Sayın Doç. Dr. Eşref ALTAŞ'a da teşekkürü borç bilirim. Beni her vazgeçişimde yeniden ayağa kaldırdıkları ve her zaman muhabbetle destekledikleri için değerli arkadaşlarım Gülcan YILDIZ ve Zübeyde ÖRAL'a; çalıştığım kurumdaki değerli müdürüm Engin Fırat SARITAŞ ve başta Macit DURNA olmak üzere tüm öğretmen arkadaşlarıma ve bilhassa hayırlı duaları ve olumlu yorumlarıyla bu süreçte en büyük destekçim ve hayattaki en büyük nimetim olarak bildiğim biricik anneciğime çok teşekkür ederim.

Buşra DALGIN
Van-2021

GİRİŞ

A. Klasik Dönem İslâm Mezhepler Tarihi Eserlerinin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Hız. Peygamber' in (s.a.v.) vefatını müteakiben vuku bulmuş bazı dâhili ve harici olaylar sonucunda İslam ümmeti içerisinde bir takım ihtilaflar gerçekleşmiştir. Bu ihtilaflar bazı boyutlarda keskinleşmiş ve sonuç itibariyle yeni bazı fikirler etrafında kitleleri birleştirme vasfını elde etmiştir. Bu oluşumlar mezhep veya fırka olarak isimlendirilmiştir. “Mezhepler çeşitli düşünce, görüş, kanaat ve inançların farklılaştığı alanlar olduğuna göre bu olguların süjesi olarak karşımıza insan çıkmaktadır. Yani toplum içindeki dini farklılaşmaların öznesi, insanın bizzat kendisidir.”¹ Esas itibariyle ‘insan’ ın bulunduğu her yerde farklılaşmanın oluşması kaçınılmazdır. Nitekim bu konuda Muhammed Ebû Zehra farklılaşma ve ihtilafları insanlığın medeniyet ve ilerlemesiyle doğru orantılı olduğunu zikretmiş ve ihtilafların sebeplerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu zikretmiş ve ilk dönem İslam ihtilaflarından bir kısmını da ele almıştır.²

İslam toplumu içerisinde de tefrikaların gerçekleşeceğine dair Hız. Peygamber' e (s.a.v.) iftirak hadisi olarak nispet edilen bir haber bizlere ulaşmıştır. Bu hadiste Hız. Peygamber özet anlamda, diğer ümmetlerin bölündüğü gibi kendi ümmetinin de fırkalara bölüneceğine dair bir haber vermiştir. Bu habere dayanarak ta insanların her zaman ve zeminde üzerinde bulundukları durumlarda ayrılığa düşeceklerine dair bir yasa bulunduğu yorumu çıkarılabilir.

İhtilaf ve fırkalaşma konusu, reel anlamda her fikri topluluk için kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu sebeple ihtilaf ve fırkalaşma hususunu kabul etmemek fikirleri tek düze hale getirip ilerlemeyi engellemek ve insana has olan doğuştan verilmiş özellikleri reddetmek anlamına gelmektedir. Farklı fikirler ve yeni gelişmeler sosyal

¹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 34.

² Muhammed Ebû Zehra, *İslâm' da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi* çev. Abdülkadir Şener vd. (İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.), 9-19.

anlamda tefrika, dağılma ve çatışma anlamına gelse de ilim ve kültür sahasında faal, zengin ve renkli bir görünüm ortaya çıkarır. Ve bilhassa İslam ilimlerinden Kelam ve Mezhepler Tarihi gibi bazı önemli bilim dallarının ortaya çıkması da bu farklılığın zenginlik olarak ilim ve kültür sahasına etki ettiğini gösterir. İslam Mezhepleri Tarihi biliminin temelleri, kendi düşüncelerini ortaya koymak, açıklayıp yaymak ve karşı çıkanların da eleştirilerine cevap vermek amacıyla küçük makale ve risaleler yazan fırka mensuplarınınca atılmıştır.³

Erken dönem İslam Mezhepleri Tarihi yazılı kaynaklarının Makâlât adı verilen makaleler ile başlatıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu makaleler, belli bir grubun kendilerine ait bazı yeni düşüncelerini açıklamak ve bunları müdafaa etmek gayesiyle kaleme alınmış küçük çaplı eserlerdir. Sonradan Ehli Sünnet olarak anılacak âlimlerin dışındaki mütekellimlerin kendi görüşlerini savunmak için yazdıkları bu eserler günümüze ulaşamamışlardır.⁴

Mezhep kelimesi z- h- b kökünden türemiş olup sözlükte “gidilen yol, tutulan yol ve benimsenen görüş” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “dinin aslî veya fer’î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunları hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem” diye tanımlanmıştır.⁵ İslam literatüründe mezhepler i’tikâdî mezhepler ve amelî mezhepler olarak ikiye ayrılır. Tarih sahnesine çıkışı bakımından i’tikâdî mezhepler daha önce olup, oluşmasının ardında siyasi sebepler yatmaktadır.⁶

Fırka sözcüğü ise (çoğulu fırak) sözlükte “ayırarak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak” mânalarına gelen “fark” kökünden türeyen bir isim olup insanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder. Terim olarak, İslâm fikir tarihinde, kendilerine has siyasi düşünce veya i’tikâdî telakkilere sahip bulunan gruplar için “siyasi akım” (bir nevi parti) ve “itikadi mezhep” anlamında

³ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 6.

⁴ Nitekim İbnu’n Nedim (ö. 995) el-Fihrist adlı eserinde Haricilere ait olduğunu söylediği birçok makalenin ismini sıralamış ve bunların günümüze ulaşmadıklarını aktarmıştır. Muhammed b. İshak en-Nedim, *el-Fihrist*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019) 618-662.

⁵ İlyas Üzümlü, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 7 Kasım 2021)

⁶ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 441.

kullanılmıştır.⁷ Tanımlardan anlaşıldığı üzere mezhep ve fırka kelimeleri birbirileri yerine kullanılmaya uygun eşanlamli kelimelerdir.

Çalışmamızın ana malzemesini oluşturan iki eserden Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne'l-Fırak* eseri ve Fahreddin er-Râzî' nin *İ'tikâdât* eseri İslam Mezhepleri Tarihi ekseninde klasik dönemde kaleme alınan ve müelliflerin düşüncelerini açıklama için oluşturdukları eserlerdendir. Klasik dönem eserleri, zamansal ve dönemsel farklılıklar ile birlikte gelişme ve ilerleme göstermiştir. Bu eserleri kronolojik olarak bir sıralamaya tabi tutacak olursak ilk dönem eserleri ve özelliklerini şu şekilde sınıflamamız mümkündür:

Makale/Makâlât Türü Eserler: Sözlükte “söz, beyan ve görüş” gibi anlamlara gelen makale kelimesinin çoğulu olan makâlât, klasik dönemde ana unsur olarak bulunan Ehli Sünnetin dışında kalan oluşumlara mensup kişilerin kendi görüşlerini açıklamak ve savunmak niyetiyle kaleme alınmış küçük çaplı risalelerdir. Güvenlik endişesinden dolayı gizli saklı tutulan bu eserler günümüze kadar ulaşamamışlardır. İtikadî görüşleri ele alan bu eserlerin ilk döneme ait olması bu alandaki önemini artırmıştır.

Fırka/Fırak Türü Eserler: Sözlükte fırka (çoğulu fırak), ayırmak, bölmek, açıklayıp hükme bağlamak anlamlarına gelir. Terim olarak ise İslam fikir tarihinde kendilerine has siyasi düşünce veya itikadî telakkilere sahip olan gruplar için ‘siyasî akım’ ve ‘itikadî mezhep’ anlamında kullanılmıştır.⁸ İlk dönem müslümanlar arasında cereyan eden ayrılıklar sonucu oluşan gruplar baz alınarak yazılan eserlere denir.

Milel ve Nihâl Türü Eserler: Arapça’ da ‘millet’ kelimesinin çoğulu olan milel, Mezhepler Tarihi ilminin bir terimi olarak Allah’ ın (c.c.) peygamberler vasıtasıyla gönderdiği kitaplı dinler’ anlamında kullanılmıştır. Nihal kelimesi ise bir

⁷ Bekir Topaloğlu, “Fırka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ağustos 2021)

⁸ Bekir Topaloğlu, ay.

dinin mezhepleri anlamında kullanılmıştır.⁹ İslam Mezhepleri Tarihinde ise farklı dinler ve bunların itikadî mezheplerini inceleyen eserler olarak tanımlamak doğrudur. Bu türdeki eserler kronolojik olarak daha geç yazılmış olmasının yanında ilk dönem İslam mezhepleri yazıcılığının önemli ve gelişmiş bir aşamasını temsil etmektedir.¹⁰

Makâlât kavramı, makale adı verilen eserlerin çoğul kalıbıyla isimlendirilmiş ve bu türdeki eserlere verilmiş bir isimdir. Bu eserler küçük çaplı eserler olup tarihsel şartlara dayanmayarak günümüze ulaşamamışlardır. Ancak gelenek olarak üç asır boyunca gelişimini sürdürmüştür. Aynı isimden türetilerek ilk dönemde İslam âlimlerinin İslam mezhepleri tarihine ‘Makaâlât’, ‘İlmu’l-makâlât’ ve ‘İlmu Makaalâti’l-Fırak’ ismini; bu alanda eser ortaya koyanlara da ‘Ashâbu’l-makâlât’ ismi verilmiştir.¹¹

İslam Mezhepleri Tarihi ilmini Makâlâtü’l-Fırak olarak adlandıran Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) bu ilim için ilahi akideyle alâkalı bâtil mezhepleri inceleyen ilimdir şeklinde bir tanımlama yapmıştır.¹² Bu tanım üzerine de birkaç cümle sarf etmeden geçemeyeceğiz. İlk dönemlerden itibaren İslam Mezhepleri bir ilim olarak mevcut ve yazılı eserleri olmasına rağmen bu ilmin tanımı, sınırları ve kapsamı hakkında uzunca bir süre herhangi bir açıklama bulunmamıştır. Bu tanımları en kapsamlı ve eski olanı aktardığımız gibi Taşköprizâde’ ye ait olan açıklamadır. Lakin buradaki tanımda da dönemin subjektif anlayışını görmekteyiz.

Klasik dönem anlayışındaki mezhepler tarihi tanımının tarafsız olmadığını yukarıda aktarmıştık. Çağdaş dönemde ise İslam Mezhepleri Tarihi ilminin tanımlamalarından bir tanesi şu şekildedir:

⁹ Ömer Faruk Harman, “Milel ve Nihal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Kasım 2021).

¹⁰ Halil İbrahim Bulut (edt.), *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018) 22.

¹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *İtikadî İslâm Mezheplerine Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 17-18.

¹² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mezûâtü’l-ulûm*, çev. Kemaleddin Mehmet Efendi (İstanbul: Dersaadet, 1331) I/347.

“İslam Mezhepleri Tarihi beşeri oluşum olan mezhepleri ve diğer din anlayışlarını, farklılaşmaya yol açan esas fikirlerin neler olduğu, hangi yerde, hangi zaman diliminde, nasıl doğduğu, hangi olaylarla irtibatlı olduğu; nasıl bir süreçte kurumsallaşmaya yol açtığı, kurumsal yapıların nasıl bir süreç takip ettiği, nerelerde etkin olduğu, bu süreçte üretilen görüş ve düşüncelerin İslam düşüncesine ne gibi katkılar sağladığı bakımlarından araştıran; bu mezheplerin kendi kaynaklarını merkeze alarak onlarla ilgili süreçleri güvenilir belge ve bilgilere dayalı olarak, bilimsel yöntemle yeniden inşa etmeye çalışan bir disiplindir.”¹³

Bu tanımın mezhepleri sınıflandırma veya sıralama olmaksızın, geçmiş veya yaşayan, oluşum veya düşünce sistemi diye fark etmeksizin kapsamlı şekilde ele aldığı, ortaya çıkış şartları da dikkate alınarak kapsamlı surette incelediği görülmektedir.

Görüldüğü üzere klasik eserlerin yazılış hedefleri farklı farklıdır. İlk dönem müelliflerinin kalamcı olmaları sebebiyle bu eserlerin çoğunun savunmacı bir üslupla yazılmış olmaları normal karşılanmalıdır. Hak-batıl, fırkayı nâciye- fırkayı dalle ayrımları öne çıkarılarak hazırlanan eserlerde çoğu zaman mezheplerin ortaya çıktıkları süreç ve olaylar göz ardı edilmiştir. Bu sebeplerden klasik dönem eserleri ile çağdaş eserler arasında büyük bir farklılık vardır.¹⁴

Klasik dönemde ilerleyen süreç içerisinde mezhepleri ele alan eserler tam anlamıyla istenen şekilde tarafsız ve hakikate uygun olamasalar da yazıldıkları döneme kadar ortaya çıkmış mezhepleri ele almışlardır. Bu eserlerde mezhepler ele alınırken birbirinden farklı yöntemler benimsemişlerdir. Bu yöntemlerden biri yukarıda değindiğimiz iftirak hadisi olarak bilinen ve Hz. Peygamber’ in (s.a.v.) İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya bölüneceği bilgisini veren hadisi dikkate alınarak fırkaları yetmiş üç sayısı temelinde sıralanmasıdır. Bu hadisin farklı rivayetleri ve

¹³ Hasan Onat - Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016) 21.

¹⁴ Betül Yurtalan, “Mezhepler Tarihinde Anonim Fikirler Sorunu”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (Güz 2016) 316.

yorumları vardır ancak tezimizin kapsamını aşması sebebiyle bunu ilgili eserlere havale ediyoruz.¹⁵

İftirak hadisi meşhur bir hadis olmasının yanında neredeyse klasik mezhepler tarihi eserlerinin yanında günümüzde de fırkaların kendilerini ön plana çıkarmak için kullana geldikleri bir argüman olmuştur. Bazı bilginler eserlerinde hadisin ilk ve gerçek anlamıyla anlaşılması gerektiğini savunarak ele aldıkları mezhep ve fırkaları yetmiş üç sayısında toplamayı doğru kabul etmişler ve bu yolda zorlama işlemlerle ilmi ahlaka pek te uygun olmayarak sayıyı denkleştirmeye çalışmışlardır. Söz konusu eserlerde gerçeğin insan ve beşer zemininde tek tipleştirilmesi ve doğrunun teke indirgenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu tür eserlerde hak ve doğrunun siyasi, dini ve ideolojik aidiyetlere ve fikirlere göre tanımlanması gibi tehlikeli bir tavır beslenmiştir.¹⁶

Hadisi gerçek anlamıyla kabul eden zümreler çoğunlukta olsa da bir takım âlimler hadisin manasının soyut olduğunu savunarak sayıyı dikkate almamışlardır. Mezhepler tarihi müelliflerinin yetmiş üç fırka tasnifine bakış açıları tezimizin birinci bölümünde üçüncü başlık altında inceleneceği için bu konuyu burada bırakmayı uygun görüyoruz.

Tezimizde klasik dönem İslam Mezhepler Tarihine ait iki meşhur ve önemli eser olan hicri beşinci asrın Eş‘arî kelamcısı Abdülkâhir el-Bağdâdî’ nin *el-Fark Beyne’l-Fırak* eseri ile aynı ekolün hicri yedinci asırdaki müellifi Fahreddin er-Râzî’ nin *İtikâdâtü’l-Fıraki’l-Müslimîn ve’l Müşrikîn* eseri incelenmiştir.¹⁷ Çalışmamızda tasvirî bir metot takip edilerek eserler incelenmiş ve öncesinde müelliflerin hayatları

¹⁵ Nitekim bu hususta Mevlüt Özler’ in doyurucu yorum ve açıklamaları bulunmaktadır. Özler çalışmasında hadisteki yetmiş üç sayısının hangi mezhep âlimlerince nasıl karşılandığı ve yorumlandığı hususunda bilgi vermiştir. Bununla birlikte kendi görüşünü de aktarmış ve hadiste geçen bu ifadenin kinaye olarak çokluk anlamı taşıdığını savunmuştur. Bk. Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016) 15-29.

¹⁶ Muhammed Emin Eren, “İslam Toplumunda Ayırıştırıcı/ Ötekileştirici Söylemin Oluşmasında İftirak Hadisinin Rolü”, *Kur’ an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler)* ed. Hayati Hökelekli - Vejdi Bilgin (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015) 31.

¹⁷ Ethem Ruhi Fıglalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020), 33-36.

ele alınırken İslam tarihi ve tabakât kitaplarından faydalanılmıştır. Tezi fazla uzun tutmamak adına çalışmamızın sınırlarını zorlayan detaylardan kaçınılmış, eserlerin orijinal metinleri merkezinde mevcut çevirilerden de faydalanılmış ve motamot bir tercümeden mümkün ölçüde uzak durulup ana fikir verilmeye çalışılmıştır. Tezin içeriğinde kullanılan ayet ve hadisler de kendi kaynaklarından aktarılmıştır.

Çalışmamız Eş'arî düşüncesinin oluşmasında önemli bir yer edinen ve aralarında yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman farkı olsa da aynı itikadi ekole mensup Mezhepler Tarihi müellifinin ortak ve farklı yönlerini ortaya koymak amacıyla oluşturulmuştur. Klasik eserlerin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması, bu alanda var olan malumatları derlemek ve bu sahadaki birikime katkı sağlamak önem arz etmektedir. Bu gaye ile çalışmamızda Bağdâdî' nin *el-Fark* eseri ile Râzî' nin *İ'tikâdât* eserlerini mezhepleri tasnif yöntemleri açısından mukayese edilmiştir. Özellikle Kelamî anlamda önemli şahısların yaşadıkları dönem, kullandıkları sistemler ve ilgilendikleri başlıca konular bağlamında ikiye ayırmak mümkündür. Tezimize konu olan eserlerin müelliflerinden Bağdâdî de bu anlamda 'mütেকaddimûn' dönemi önemli şahsiyetler arasında, Râzî ise 'müteahhirûn' dönemi önemli şahsiyetler arasında sayılmaktadır.¹⁸

Bir giriş ve üç müstakil bölümden meydana gelen tezimizin birinci bölümünde Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. Özellikle yaşadığı dönemin öne çıkan özellikleri ele alınarak eserinin içerisinde olduğu ortam hakkında malumatlar verilmiştir. Ardından çalışmamızın ana konularından biri olan *el-Fark Beyne'l Fırak* eseri detaylıca ele alınmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde ise Fahreddin er-Râzî' nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde onun da yaşadığı dönemin önemli özellikleri ele alınmış ve incelediğimiz eserinin içerisinde olduğu ortam hakkında malumatlar verilmiştir. Sonrasında eseri olan *İ'tikâdâtü Fırakî'l Müslimîn ve'l Müşrikîn* eseri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bu iki eserin ilmi değerleri, fırkaları ele almadaki yöntem ve metotları, fırkaları tasnif yöntemleri gibi özellikleri karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmıştır.

¹⁸ Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 132-133,141.

1. ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE EL-FARK BEYNE'L-FIRAK ESERİ

1.1. Bağdâdî' nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temimî Ebu'l-Mansûr el-Bağdâdî' dir.¹⁹ Kaynaklarda el- Bağdâdî, el-Mansûr, Ebu'l-Mansûr, Büyük Üstad ve Üstad Ebu Mansûr en-Nişâbûrî²⁰ olarak ta isimlendirilmektedir. el-Kutubî de tam isminin Abdülkâhir Muhammed b. Abdullah et- Temimî Ebu'l-Mansûr el-Fakî eş-Şafîî olduğunu kaydetmektedir.²¹

Müellifimiz Bağdat' ta doğmuş ve yine orada büyümüştür.²² Bu sebeple doğduğu yere nispetle el-Bağdâdî diye anılır. Bağdâdî' nin doğduğu tarih kesin olarak bilinmemekle beraber hocası olan Ebu Bekir b. Âdî' den (öl. 365/975) ders okuduğu kesin bilgisine dayanarak Bağdâdî' nin 350(961) yılı dolaylarında doğmuş olabileceği öngörülmüştür.²³ Yine benzer şekilde ders okumuş olduğu Ebu Bekir el-İsmailî ve Cafer el-Matar' ın yaşadığı yıllara dayanarak 350 tarihinin büyük bir ihtimalle hakikati yansıttığı kabul edilir.²⁴ Babası Ebu Abdullah Tâhir b. Muhammed (öl. 383/994) yaşadığı dönemde meşhur bir âlim olup Irak âlimlerinin kendisinden çokça istifade ettiği bilinmektedir. Dönemin ünlü muhaddislerinden Hâkim en-Nişâbûrî de (öl. 405/1014) kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁵

Abdülkâhir Bağdâdî, şöhretli bir Eş'ari mütekellimi, Şafîî fâkihi ve matematik bilginidir. İlk olarak öğrenimini Bağdat' ın önemli fakihlerinden biri olan babasının yanında yapmıştır. Bağdâdî' nin babası olan Ebu Abdullah Tâhir b. Muhammed (öl. 383/994) ilimle hemhal ve ilim meclislerinde iştigal ettiği için

¹⁹ Tâcüddin Abdülvehhab b. Takiyyuddin es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Tanâhî - Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'lArabî, ts.), 4/138.

²⁰ Ebu'l Kasım İbn Asâkir, *Tebyinu kezibi 'l müfteri*, (Beyrut: Daru'l Kütübü'l Arabî, 1404) 253.

²¹ Muhammed b. Şakir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevatü 'l vefayât*, thk. İhsan Abbas,(Beyrut: Daru's-Sadr, 1974) 2/371.

²² el-Kutubî, *ay*.

²³ Ethem Ruhi Fırlalı, “Abdülkâhir el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Temmuz 2021)

²⁴ Fevkiye Hüseyin Mahmud, “Usulu'd-Din li Abdil-Kâhir el-Bağdadi”, *Turâsu 'l-insaniyye*, (Kahire: 1968) 3/ 287.

²⁵ Hatip el-Bağdâdî, *Tarihü Bağdât*, (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, ts.) 9/358.

Bağdâdî, henüz ilk çocukluğunda ilme aşına olarak yetişmiştir. Kaynaklarda babasının önemli manada mal varlığı olduğu ve bu malını ilim yolunda cömertçe harcadığı aktarılır.²⁶ Bağdâdî de babasının yanında “öğreniminin büyük bir kısmını muhtemelen Bağdat’ ta Amr b. Said, Muhammed b. Ca’fer, Ebu Bekir el-İsmailî ve Ebu Bekir b. Âdî gibi bilginlerin yanında”²⁷ yapmıştır. Babasıyla beraber Bağdat’ tan Nişabur bölgesine gitmiş ve bir süre orada yaşamıştır.

Bağdâdî’ nin yaşadığı dönemde Horasan’ ın dört büyük şehrinden biri olan Nişabur (diğerleri Merv, Herat ve Belh’ tir)²⁸ ilim adamları ve düşünürlerin de uğrak noktasını oluşturmuştur. Bağdâdî burada ilim hayatına devam etmiştir. Bu yıllarda burada müderrislik yapan İbn Fûrek (öl. 406/1015) ile görüştüğünü ve çeşitli konuları müzakere ettiklerini el-Fark Beyne’l Fırak’ ta aktarır.²⁹ Bir süre sonra babası vefat etmiş ve yaşanan Türkmen İsyanı sebebiyle Bağdâdî Nişabur’ dan İsfarayin’ e hicret etmiştir.³⁰

Bağdâdî’ nin Nişabur’ da kaç yıl kaldığı bilinmemekte olup babasının 383/994’ te vefat ettiği ve onun ardından İsfarayin’ de vefat edene kadar yaşadığı bilinmektedir. Burada Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İsfarayinî’ den fıkıh ilmi ve usûliddin (fıkıh usûlü) dersleri almıştır.³¹ Hocasının vefatı üzerine yerine geçip İsfarayin’ deki Mescid-i Ukayl’ de ders okutmuştur. Bağdâdî ömrünün bundan sonraki kısmını İsfarayin’ de ilim meclislerinde geçirmiş ve vefat ettiğinde de hocasının kabri yanına defnedilmiştir.

Yaşadığı dönem Hicri IV. asrın sonları ile V. asrın sonlarına denk gelmektedir. Bu dönem İslam tarihi açısından karanlık ve problemlili bir dönemdir. Abbasi Devleti’ nin merkezi otoritesinin zayıflayıp parçalara bölünmesi bu döneme tekabül etmektedir. Müslümanlar arasında Şii-Sünni muhalefetinin keskinleşip

²⁶ Subki, *ay.*, İbn Asâkir, 254.

²⁷ Fığlalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, ay.

²⁸ Osman Gazi Özgüdenli, “Nişâbur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Temmuz 2021)

²⁹ Fığlalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, ay.

³⁰ Subki, *Tabâkât*, 138.

³¹ el-Kutubi, *Fevatü’l Vefayât*, ay.

çatışmaya dönüşmüş olması, halifenin otoritesinin zayıflaması ve devletin beylikler halinde yönetim çabaları bu dönemin özelliklerini anlamak açısından yeterlidir.³²

Bağdâdî' nin yaşadığı dönem siyasi ve idari açıdan bu kadar karanlık olsa da ilim ve ilim adamlarının sayısı bakımından bereketli ve zengin bir dönemdir. “Felsefe ve Tıp’ ta İbn Sinâ (428/1036), Matematik’ te Ebu İshak el-Kerhî (öl. 426/1034), çeşitli ilim dallarında meşhur olmuş Ebu Reyhan el-Birûnî (öl. 439/1047) ve Tasavvuf’ ta Ebu’l-Kâsım el-Kuşeyrî bu dönemde yaşamış belli başlı bilginlerdendir. Kısacası Bağdâdî ilim ve fikir yönünden verimli bir çağda yaşamış, İslam ilim ve düşünce hayatına kaleme aldığı pek çok eseriyle katkıda bulunmuştur”.³³

İlmî ve felsefî açıdan büyük gelişmelerin yaşandığı bu dönemde yetişen Bağdâdî de birçok mecliste söz sahibi olan büyük bir ilim adamıdır. Eş’ari akidesinin güçlü bir savunucusu olan Abdülkâhir el-Bağdâdî, fıkıhta Şafii mezhebine mensup bir âlimdir. Kelam, Mezhepler Tarihi ve Fıkıh Usulü gibi İslamî ilimlerde söz sahibi olan bir âlim olduğu gibi aynı zamanda Edebiyat ve Matematik’ te de üstad sayılabilecek bir seviyededir.³⁴ Matematik alanında *et-Tekmile fi’l Hisâb* isminde bir eseri mevcut olup Fahreddin er-Râzi (öl. 606/1210) bu eser için ‘alanında yalnız olsaydı bile matematik alanında yeterli olacağını’ söyleyerek eseri ve müellifi taltif etmiştir.³⁵ İslam düşünce tarihinde birtakım kişiler veya eserleri için buna benzer cümlelerin sarf edildiğini görmek mümkündür. Bu sözler yanlış veya hatalı olmamakla birlikte duyulan hayranlığın bir göstergesi olarak mübalağa sanatıyla dile getirilmiş övgülerdir. Bazı kaynaklarda içinde feraiz, nahiv ve şiirinde bulunduğu 27 ayrı ilim dalında mahir bir usta olduğu belirtilir.³⁶ Normal standartlarda bir kişi için bu sayı abartılı görünse de buna benzer olarak Ethem Ruhi Fığlalı’ da daha mütevazı

³² İsmail Şık, Mehmet Arıcı, “Abdülkâhir Bağdadi’nin Mucize ve Keramet Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 94.

³³ Şerafettin Gölcük, “Abdülkâhir Bağdadi”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 3/3 (1979), 78-79.

³⁴ İbn Hallikân, *Vefayât’ul a’yan*, (Beyrut: Daru’s Sadr, 1900), 3/203.

³⁵ Hüseyin Doğan, *Abd el-Kâhir el-Bağdadi ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 7; Subki, ay., 138.

³⁶ el-Kutubî, *Fevatü’l vefayât*, 371.

olarak Bağdâdî' nin 17 ayrı ilimde derinleştğini söylemektedir.³⁷ Bu bilgilere dayanarak Bağdâdî' nin neredeyse o zaman için mümkün olan her ilimden nasiplendiğini söyleyebiliriz.

Bağdâdî, İsferyîn' de Ebu Ömer b. Necid, Cafer b. Matar, Ebubekir el-İsmaili, Ebu İshak el-İsferyînî (ö. 418/ 1027) ve Ebubekir Ahmed b. Âdi gibi âlim zatlardan ders okumuştur.³⁸ Aynı zamanda Horasan bölgesinde meşhur birçok âlimin yetişmesine katkı sağlamıştır. Bunların başında Abdülkerim el-Kuşeyrî (öl. 465/1072), Ebu Bekir el-Beyhaki (öl. 458/ 1066), Nâsır el-Mervezî (öl. 294/ 906) ve Abdulgaffar b. Muhammed b. Şirâvî gelmektedir.³⁹

Bağdâdî -bizim de tezimizde inceleyeceğimiz- *el-Fark Beyne'l-Fırak* eseri ve *Usulu'd-din* eserleriyle ilim tarihinde şöhret kazanmış olsa da bunların dışında birçok eseri mevcuttur. Bunlardan kimi günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklarda Ebu Mansûr el-Bağdâdî' nin 25 kadar eserinin var olduğu bilgisi haber verilmektedir.⁴⁰ Bu eserlerinden bazılarının isimleri şöyledir:

El-Fark Beyne'l Fırak

Usûlû'd-Din

Tefsiru Esmâullah ve'l Hüsna

İbtâlu'l Kavli bi't Tevellud

Ahkamu'l Vat'it-Tam

El-İman ve Usûlûhu

Buluğu'l Medâ an Usûlû'l Hüdâ

Te'vilu Müteşabih'il Ahbâr

Tefsiru'l-Kur'an

Tafdilu'l Fakiri's Sabîr alâ'l Ğaniyyi'l Şakîr

³⁷ Fırlalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, ay.

³⁸ Subki, *Tabakât*, ay.

³⁹ Fırlalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 245.

⁴⁰ Subki, *Tabakât*, 140; İbn Hallikan, *Vefayât*, 372-373.

Et-Tekmile Fi'l Hisâb

Kitabu's Sıfat

El- İmâd fî Mevasiri'l İbâd

el-Fahır fî'l-Evail ve'l-Evahir,

El-Fasl fî Usûlu'l Fıhk

Fedâihu'l Kaderiyye

Fi Ma'na Lafzeteyyi't Tasavvuf ve's Sufi

Fedâihû'l Kerramiyye

Fedâihu'l Mu'tezile

Muhtasaru'l Milel ve'n Nihâl

En-Nâsîh ve'l Mensûh

Şerhu Miftâh'u İbni'l Kâs

Nakdu ma Amilehu Ebu Abdullah el-Curcani fî Tercihi Mezhebi Ebi Hanife

Mı'yarun-Nazar

Nefyu Halkı'l-Kur'an.

Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Kitap isimlerinden de anlaşıldığı üzere konular genellikle Kelâm, Akaid ve İslam Mezhepleri ile ilgilidir. Ancak bununla birlikte Tefsir, Matematik ve Fıkıh' ın da aralarında bulunduğu geniş bir yelpazede Bağdâdî' nin söz sahibi olduğunu görebiliyoruz. Bağdâdî' nin eserlerinde dikkat çeken en önemli ve özgün özellik, eserlerin büyük bir intizam içinde ve açık bir üslup ile anlatımıdır.

1. 2. Bağdâdî'nin el-Fark Beyne'l-Fırak Eseri

Eserin tam adı *el-Fark Beyne'l Fırak ve Beyânü'l Fırkati'n Naciye Minhüm'* dür.⁴¹ Türkçeye tercümesi ise *Mezhepler Arasındaki Farklar ve Kurtuluşa Eren Fırkanın Açıklanması'* dır. Müellifimiz Bağdâdî' nin mukaddime kısmında dile getirdiği gibi eser, 73 fırka hadisi bağlamında kurtuluşa erişen fırka ile diğerlerini açıklamak ve aralarındaki farkları gün yüzüne çıkarmak amacıyla telif edilmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında açıkladığımız gibi *Fırak* kelimesi ilk dönemde mezhepleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Bağdâdî' nin özelliklerini vereceğimiz *el-Fark Beyne'l Fırak* adlı eseri dışında bu alanda yazılmış *el-Milel ve'n-Nihal* adında bir eseri daha vardır.⁴² İçerik olarak birbirine benzeyen bu iki eserden *el-Fark* adlı eser, diğerinden daha sonra yazılmış ve daha fazla konu ihtiva etmesiyle de daha geniş kapsamlıdır. Nitekim *el-Fark Beyne'l Fırak'* ın önsözünde Ethem Ruhi Fıglalı şu cümleler ile iki eser arasındaki bağlantı ve detayları aktarmıştır:

*“el-Milel’ de söz konusu edilmemiş bir takım mesele ve konular el-Fark’ a eklenmiştir. Başka bir ifade ile el-Fark’ a Milel’ in yeniden gözden geçirilmiş ve yeni bazı bölümler ilave edilmiş şeklidir diyebiliriz. el-Milel’ de ‘İslâm’ a Nispet Edildikleri Halde İslâm’ dan Olmayan Fırkalar’ ile ‘Ehli Sünnetin Faziletleri’ gibi bölümler yoktur. Ayrıca fırkalar da oldukça muhtasar şekilde ele alınmışlardır”.*⁴³

Makâlât ve Fırak geleneğinde mühim bir konumda bulunan *el-Fark*, bu sahada kendinden sonra yazılan eserlere de etki etmiştir. Esasen ilk dönem klasik eserlerinin birçoğunda karşılaştığımız subjektif ve bir amaca yönelik yazma özelliklerini *el-Fark Beyne'l Fırak'* ta da yakından görebiliyoruz. Bağdâdî eserin başında bu eseri yazma gayesini, Ehli Sünneti ve Eş'ari düşüncesini diğer oluşum ve düşüncelere karşı savunmak ve Ehli Sünnetin üstünlüğünü ispatlamak olduğunu belirtmektedir. Bunun gibi birçok örneği ilk dönem klasiklerinde bulmak mümkündür. Aynı şekilde İbn Hazm' da (öl. 1064) *el-Fasl* isimli eserinin

⁴¹ Ethem Ruhi Fıglalı, “el-Fark Beyne'l Fırak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Haziran 2021)

⁴² Ömer Faruk Harman, ay.

⁴³ Ethem Ruhi Fıglalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*,(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), XXVIII.

mukaddimesinde de eserinin yazılış gayesini kendi düşüncesi olan Zahiriliği savunmak olduğunu dolaylı olarak belirtmiştir.⁴⁴ Mezhepler tarihçiliği ilmi ile uğraşanların tarafsız ve descriptive (tasviri) olmaları beklenen ve istenen bir tutum olsa da bir fikri güzelleme adına taraflı tutum gösterme de bu sebeplerle çokça karşılaştığımız reel bir vakıadır.

Eserin giriş kısmında müellifimizin de belirttiği gibi eser, Hz. Peygamber' e (s.a.v.) nispet edilen me'sur yetmiş üç fırka hadisi merkezinde kaleme alınmıştır. Bağdâdî, bu hadis ve ihtiva ettiği hakikati kendisine yöneltmiş bir soru olarak kabul etmiş ve bu sorun ekseninde eserde çözümsel açıklamalar yapmıştır. Eserde sapık fırkaları me'sur hadisin de belirttiği şekilde, yetmiş iki sayısında bir araya getirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Kurtuluşa Eren Fırka (Fırkatü'n Naciye) olarak ta kabul ettiği Ehli Sünneti ve görüşlerini de başka bir bölümde ele almıştır.

Milel ve Nihal türü eserlerin bir özelliği olan, mezhebin doğuş sebeplerinin ve mezhebin ortaya çıktığı şartların göz ardı edilmesi durumunu, Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne'l Fırak* adlı eserinde de yakından müşahade etmekteyiz. Bu eserde de mezhepler, kurucusu kabul edilen bir veya birkaç şahıstan vücuda geldiği kabul edilmiş ve hemen ardından mezhebin yine tarihi gelişimi dikkate alınmaksızın mevcut düşünceleri incelemeye tabi tutulmuştur. Bu ve bu tarz diğer eserlerde müellifler tarafından savunulan mezhebin görüşleri dışındaki görüşler acımasızca eleştiriye tabi tutulmuş ve kimi zaman da tahkir edici sözler kullanmaktan çekinmemişlerdir. İnceleyeceğimiz eserin ve benzeri diğer eserlerin telif edilme nedenleri dikkate alındığında, bu tarz sonuçların ortaya çıkmasının pek te şaşırtıcı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Savunulan görüşün muhaliflerine olan üstünlüğünü ortaya koyma ve dışındakileri reddetme niyeti, bu eserlerin ortaya çıkma hikâyesini oluşturmaktadır.⁴⁵

İnceleyeceğimiz eserin önsözünde Ethem Ruhi Fığlalı, klasik Mezhepler Tarihi kaynaklarını yazılış sistemlerine göre gruplandırmıştır. Bu sistemlerden

⁴⁴ Ebû Muhammed Ali b. Saîd İbn Hazm, *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), I/131.

⁴⁵ Bu eserin neredeyse tamamında karşılaşılan ve müellifin eseri yazarken benimsediği bir durumdur. Bu sebeple bu durumun detaylı anlaşılması için çalışmamızın tamamında gerekli örnekler verilecektir.

birinin şahıslar temel alınarak yapılan değerlendirme olduğunu yani önce ele alınan fırka, grup veya dinlerin kurucuları dile getirilip sonra fırkanın görüşlerine geçilmesi suretiyle oluşturulan eserler olduğunu söyler. Bu sistemlerden bir diğerrinin önce soru ve sorunların yani meselelerin ele alındığı, ardından hangi mezhebin o meseleyle ilgili ne gibi bir yaklaşım gösterdiğinin değerlendirildiğı eserlerdir. Başka bir sistemde ise daha farklı olarak mezheplerin kronolojik olarak sıralandığı eserler yer alır.⁴⁶ *el-Fark Beyne'l Fırak'* ta ise el-Bağdâdî' nin daha farklı olarak mezhepleri; 'Sapık Fırkalar', 'İslâm' a Mensup Olmadıkları Halde İslâm' a Nispet Edilen Fırkalar' ve 'Kurtuluşa Eren Fırka' olarak gruplandırmıştır.⁴⁷ Bu grup başlıkları altında ise Ethem Ruhi Fığlalı' nın sıraladığı sistemlerden ilkinde uygun bir sıralama ile önce fırkalar ve kurucuları daha sonra da görüşleri ele alınmıştır.

Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak'* ın hemen giriş bölümünde, Allah' a hamd edip Peygamber' e salât ve selamdan sonra eserin yazılış amacını şu cümlelerle ifade etmiştir.

“ Bana (Allah istediğinizden dolayı sizi mesut etsin) ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, bunlardan birinin kurtuluşa erip yüce cennete, ötekilerinin de aşırılığa saparak derin bir çukur ve kızgın bir ateşe girecekleri hakkındaki, Nebi' nin me'sur hadisinin açıklamasını soruyorsunuz. Benden varlığından dolayı ayağın sürçmediğı ve ondan iyiliğın ayrılmadığı kurtuluşa ermiş fırka ile zulmün karanlığını nur, hakka inancı temelli yok oluş olarak gören, sonsuz ateşe gidecek ve Allah'tan başka yardımcı bulamayacak olan sapık fırkalar arasındaki farkı göstermemi istiyorsunuz. Ben de bunun üzerine, sağlam dinin ve doğru yolun ortaya çıkarılması ve bu yolun sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt edilmesi hakkındaki dileğinizin yerine getirilmesini gerekli gördüm.”⁴⁸

Bağdâdî eseri yazma gerekçesini bu sözlerle ifade ederken aynı zamanda eserin içeriğı ve bakış açısıyla ilgili de bizlere ön bilgiler sunmaktadır. Bu cümlelerin ardından eseri hakkında daha detaylı bilgiler sunarak eseri beş bölüme ayırdığını ve bunları bâb olarak ifade ettiğine şahit oluyoruz. Bu bapları şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁴⁶ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, XXII.

⁴⁷ Abdü'l Kahir el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l fırak*,(Beyrut: Daru'l Âfâku'l Cedîd, 1977), 1-2.

⁴⁸ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*,1.

Birinci Bab: Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hakkındaki me'sur hadisin açıklanması. İkinci Bab: Ümmetin tüm fırkaları ve ümmetten olmayan tüm fırkaların açıklanması. Üçüncü Bab: Delâlet ve sapkınlık içinde bulunan fırkalar ve bu fırkaların sapıklıklarının açıklanması. Dördüncü Bab: İslam' dan olmadığı halde İslam' a nispet edilen fırkaların açıklanması. Beşinci Bab: Fırkayı Nâciye (Kurtuluşa eren fırka) ve kurtuluşunun açıklanması ve dinin güzelliklerinin incelenmesidir.⁴⁹

Bu bölüm başlıklarından bile aslında bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik ve subjektif bir tutum görmektediriz. Kurtuluşa eren fırkanın tek olması ve dinin güzellikleri ile birlikte tek başlıkta incelenmesi Ehli Sünnet anlayışına sahip olan müellifimizin sapık fırkalar olarak ele aldığı sair grupları, dinin güzelliğinden nasip almamış olarak görme ve dışlama hedefini ortaya koymaktadır. Ancak bütün bunlarla birlikte eserin başından sonuna kadar bakıldığında, eserin ne kadar intizamlı ve şekilsel açıdan olması gerekene uygun olduğunu görebiliriz. Özellikle işinde mahir bir edip ve iyi bir matematikçi olan müellifimizin diğer eserlerinin tamamında da böylesi bir düzene rastlamak mümkündür.

1.3. Bağdâdî'ye Göre Fırkaların Tasnifi ve Yetmiş Üç Fırka Hadisi

Mezheplerin tasnifi konusu ilk dönemden beri İslam Mezhepleri Tarihi biliminin temel problemlerinden biri olagelmıştır. İlk dönemden itibaren var olmuş itikadi ve siyasi mezheplerin hangi kriterlere göre tasnifi ve neye göre sıralanacağı problemi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu tartışmaların da sonucunda farklı yöntemler ortaya çıkmıştır. Buna göre 'mezhepler genel, kronolojik ve yetmiş üç fırka olmak üzere farklı şekillerde tasnif edilmiştir.'⁵⁰ Genel tasnif, özellikle bir görüşü yansıtan kaynaklarda en sık rastladığımız sıralama türüdür. Bu sıralamada mezhepler önce itikadi ve siyasi mezhepler olarak ikiye ayrılıp sırasıyla açıklanır. Bu türde mezheplerin sıralandığı kesin bir ölçüt yoktur. Kronolojik sıralamada ise mezhepler isminden de anlaşıldığı üzere tarih sahnesine çıkma önceliğine göre sıralanmıştır.

⁴⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 2.

⁵⁰ Halil İbrahim Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar*, 22.

Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne'l Fırak* eseri ise üçüncü sıralama ölçütüne örnek olarak 'yetmiş üçlü tasnif' sistemine uygun olarak telif edilmiştir. Bu sistem Hz. Peygamber' in (s.a.v) iftirak hadisi olarak meşhur olmuş ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan biri (firkatü'n nâciye) hariç diğerlerinin haktan sapıp azaba uğrayacağını bildiren rivayetine dayanır. Başta Ebû Dâvud (ö. 257/ 889)⁵¹, Tirmizî (ö. 279/ 892)⁵², İbn Mâce (ö. 273/ 887)⁵³ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/ 855)⁵⁴ olmak üzere şöhret bulmuş ilk dönem muhaddisleri tarafından rivayet edilen 73 fırka hadisi, tarihte çeşitli şekillerde yorumlamalara tabi tutulduğu gibi, günümüzde de değişik tarzlarda anlaşılıp yorumlanmıştır.⁵⁵

el-Fark Beyne'l Fırak eserini tahkik ederek neşreden Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (1900-1973) ise, bu esere yazdığı mukaddimede, yetmiş üç fırka hadisinin üç farklı anlayışla ele alındığını ifade eder.⁵⁶ Bu anlayışlardan ilki, bu hadise ne olumlu ve ne de olumsuz herhangi bir yaklaşımda bulunmamak olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde hadisi yorumsuz bırakanlara Ebu'l Hasan el-Eş'ari (ö. 324/935)' yi örnek vermiştir. Nitekim Eş'ari *Makâlâtü'l İslamiyyin* adlı telifinde bu hadise yer vermemiştir.⁵⁷ Yine aynı şekilde ikinci bölümde inceleyeceğimiz Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1210)' de *İ'tikâdâtü'l Fıraki'l Müslimin ve'l Müşrikin* eserinde bu hadisi tartışmaya açmış ve buradaki rakamın kesretten kinaye (çokluk

⁵¹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî Ebû Davûd, *Süneni Ebu Davûd*, (Hind: Matbaatu'l Ensari bi Dehli, 1323/1905) "Sünnet",2 (No. 4596).

⁵² İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Süneni Tirmizî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Mısır: Mektebetü'l Şirketü'l Mustafa, 1395/1975), "İman", 18 (No.2640).

⁵³ Ebû Abdillâh el-Kazvinî İbn Mâce, *Süneni İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Halep: Daru İyâi'l Kütübü'l Arabi, ts.) "Fiten", 17 (No. 3979).

⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed bin Hanbel, *Müsned li-imam Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut (y.y.: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 19/462 (No. 12479)

⁵⁵ Sayın Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 97.

⁵⁶ Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, "El-Fark Beyne'l-Fırak Adlı Kitabın Mukaddimesinin İlave Dipnotlarla Tercümesi", çev. Maksut ÇETİN, Ramazan EGE, *EKEV Akademi Dergisi* 19/64 (2015), 374.

⁵⁷ Halil İbrahim Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve Özellikleri*, 23. bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, haz. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç (İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2019).

ifadesi) olduğunu, zahiri anlamıyla ele alınamayacağını savunmuştur.⁵⁸ İkinci anlayış ise bu hadisin sıhhatini kabul etmeyip delil olamayacağını iddia eden, içlerinde İbn Hazm' ın (ö.456/1064) da bulunduğu kişilerin görüşleridir.⁵⁹

Yetmiş üçlü tasnif sisteminde bazı problemlerin olduğu ve üzerine çokça tartışmaların yaşandığı vakidir. Yeri geldikçe temas edeceğimiz bu problemlerden biri, hadiste geçen yetmiş üç sayısının gerçek anlamda mı yoksa kesret anlamında mı olduğudur. Yetmiş üç fırka hadisinde geçen sayının hakikat ifade ettiğini iddia eden müellifler, firkalaşma olgusunun kendi dönemlerine kadar olduğunu var saydıkları için, gerçekte kendilerinden sonra muhtemelen firkalaşma olayını da göz ardı etmişlerdir. Oysa firkalaşmanın devam ettiği tarihi bir gerçektir.⁶⁰ Yine yetmiş üç sayısını gerçek anlamda ele alan düşünürlerin eserlerinde sayıyı denkleştirmek için zorlamalar yaptıklarını, rivayetteki sayıyı tutturmak için bu eserlerde kimi zaman tarihsel gerçekliğin saptırıldığı ve çoğu zamanda ilmi disiplinden uzak bir tavır sergilendiğini görmek mümkündür. Aynı şekilde bu tavrı yakından gördüğümüz müellifimiz de zorlama bir yöntemle yetmiş iki sayısını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Hz. Peygamber' in (s.a.v.) ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı içeriğindeki şöhret kazanmış hadisinin birçok farklı jenerasyonu bizlere nakledilmiştir. Bunların sıhhat ve anlam yönünden değerlendirmeleri için ehli olanlarca çokça yapılmış olup konumuzun sınırlarını aşması ve konunun uzmanı olmamamız sebebiyle burada yeniden ele almamayı uygun görmekteyiz. Ancak konumuzun her iki bölümünde de inceleyeceğimiz eserleri ilgilendiren yönlerini fazla detaya girmeden sunacağız. Bu yönlerden birini hadisin muhtevası oluşturmaktadır. Hadis bazı kaynaklarda yalnızca yahudi ve hristiyanların 71 ve 72 fırkaya ayrılacağı ve İslam ümmetinin de bir fazla olarak 73 fırkaya ayrılacağı şeklinde rivayet olunmuştur.⁶¹ Bazı kaynaklarda ise buna ilaveten bir firkanın cennette ve diğerlerinin cehennemde

⁵⁸ Osman Oral, “73 Fırka Hadisinin Kelam İlmi Açısından Değerlendirmesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* 12/2, 294.

⁵⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, III/248.

⁶⁰ Mehmet Kubat, “73 Fırka Hadisini Yeniden Düşünmek”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 36.

⁶¹ Ebû Davûd, “Sünen”, 1 vd.

olacağı şeklindedir.⁶² Bunun yanında daha detaylandırıcı olarak kurtuluşa erip cennete girecek olan fırkanın nitelikleri belirtilmiştir.⁶³

*“Ancak bu hadiste zikredilen sayılar gerçek midir, yoksa çokluktan kinaye midir? Yetmiş sayısı Kur’an-ı Kerim’ de geçtiği üzere kinaye olarak kullanılır. Gerçi hadiste tam yetmiş değil de yetmiş küsur olarak zikredilmektedir. Fakat bu, yahudi, hristiyan ve ümmet-i Muhammed arasında mukayesede bulunma ve orantı kurma amacına yönelik olabilir. Şayet sayılar gerçek değil de çokluktan kinaye manasına alınırsa İslam mezheplerini yetmiş üçe ayırmaya, başka bir ifade ile yetmiş üç sayısını doldurabilmek için fırka aramaya ihtiyaç hissedilmeyecektir.”*⁶⁴

Benzer minvallerdeki rivayetler hadis kitaplarında çokça geçmekte olup neredeyse Müslümanların tamamı tarafından da duyulup meşhur olmuştur. Ancak bu meşhur rivayetlerden çok farklı bir rivayeti de yalnızca el-Makdisî’ de (ö. 356/966) görmekteyiz. O rivayeti ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılıp bunlardan yalnızca birinin cehennemde diğerlerinin ise cennette olacağı şeklinde aktarmıştır.⁶⁵ Rivayetlerin geliş şekillerini ve sıhhat durumlarını detaylıca ele alan yazarlardan biri olan Ahmet Keleş, bu rivayet ve yorumlamalar sonucunda bu hadisin nebevi mesaj olarak gelecekte ümmetin kaç gruba ayrılacağını haber veren gaybî bir mucize değil kabile asabiyetinin zirve seviyede olduğu bir toplumdan tarihte ilk defa kabile farklılıklarının göz ardı edildiği homojen bir sosyal toplum oluşturmak ve birlik ve beraberliğin teşviki anlamında yorumlanması gerektiğini aktarır.⁶⁶

Ele aldığımız *el-Fark Beyne’l Fırak* eseri ile Abdulkahir el-Bağdâdî yetmiş üç fırka hadisini meşhur olan rivayeti esas alarak oluşturmuş ve Fırkayı Naciye olarak ta Ehli Sünnet ve’l Cemaat’ i kabul etmiştir. Kendisinden önceki ve mensubu olduğu Eş’ari mezhebine ait kaynaklardaki üslup ve yöntemi tekrar etmemiş, kendisinden sonra yazılan eserlere de kilit bir model olmuştur. Bağdâdî’

⁶² Abdurrahman b. Fadl b. Behram Darîmî, *Sünenü Dârimî*, thk. Hüseyin Esed ed-Derânî, (y.y.: Daru’l Muğni, 1412/2000), “Sünen”, 75 (No. 2560)

⁶³ İbn Mâce, “Fiten”, 17. (Kurtuluşa eren fırkanın özelliği olarak ‘el-cemaat’ ibaresi geçmektedir.) Tirmizî, “İman”, 18. (‘Benim ve ashabımın bulundukları şey üzere olanlar ibaresi geçmektedir.)

⁶⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 163.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed el-Makdisî, *Ahsenu’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, nşr. E. J. Brill (Leiden, 1967), 39.

⁶⁶ Ahmet Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/3 (Ocak 2005), 45.

nin ardından ilk dönem mezhepler tarihçilerinden olan *Milel ve Nihal* sahibi Şehristânî (ö. 548/1153)⁶⁷ ve Ebu Muzaffer el-İsferâyînî de (ö. 418/1027)⁶⁸ eserlerinde yetmiş üç fırkaya ulaşmak için oldukça benzer yöntemler kullanmışlardır. Hadisteki yetmiş üç fırka sayısını hakiki manada kabul eden müelliflere göre müslümanlar kesinlikle bu kadar gruplara ayrılacaklardır. Bu sebeple eserlerinde bu sayıyı tamamlama gayreti ve endişesini taşırlar. Bununla birlikte kimi zaman da kendi içlerinde tutarsızlıklara düşmektedirler. “Hemen belirtelim ki, 73 sayısını gerçek rakam olarak düşünen bu müellifler, sayıyı ana İslâmî fırkalarla değil, onlardan neşet eden tâlî kollarla tamamlarlar. Zira ana fırkalarla bu sayıya ulaşmak zaten mümkün değildir.”⁶⁹

Müellifimiz Bağdâdî, eserde ana kolları 10 tane olarak ele alır. Bunlardan biri fırkayı nâciye olarak vasıflandırdığı Ehli Sünnet’ tir. Onun dışındaki dokuz fırkayı sapık fırkalar olarak belirtmiş ve onları belli bir sistemde alt kolları ile birlikte 72 sayısına eşitlemeye çalışmıştır. Bu fırkalardan olan Ravâfız 20, Havâric 20, Kaderiyye 20, Mürcie 3, Neccâriyye 3, Bekriyye 1, Dırâriyye 1, Cehmiyye 1 ve Kerrâmiyye de 3 alt kolda incelenmiştir.⁷⁰ Burada alt kolların kendi içlerinde birbirilerini reddetmeleri esas alınmıştır. Bağdâdî bu yemiş iki kolun İslam’ dan olmaları ile birlikte Ehli Sünnetten şu görüşleri nedeniyle ayrılarak haktan saptıklarını ifade eder. Bunlar:

Adalet ve Tevhid
Va’d ve Vaîd
Kader ve İstîtâat (Yapabilme gücü)
Hayır ve Şerrin Takdiri
Hidâyet ve Delâlet
İrade ve Meişet
Rü’yet ve İdrak

⁶⁷ bk. Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, (Beyrut: y.y. 1961).

⁶⁸ Ebu Muzaffer el-İsferayînî, *et-Tabsir fi’l Din*, thk. Kemal Yusuf, (Lübnan: Alemu’l Kütüb, 1983), 23.

⁶⁹ Mevlüt Özler, *ay.*, 47.

⁷⁰ el-Bağdadi, *el-Fark*, 21.

Yüce Allah'ın Sıfatları, İsimleri ve Vasıfları

Ta'dil ve Tecvir

Peygamberlik ve Şartları

Re'y ve Hadis Ehli'nin Üzerine Birleştikleri Noktalardan Herhangi Biri

Kaderiye, Havâric, Ravâfız, Neccâriyye, Cehmiyye, Mücessime ve

Müşebbihe'nin Sapık Görüşlerini Savunanlar ⁷¹

Görüldüğü üzere Bağdâdî, cehennemlik olarak vasıflandırdığı fırkaların, dinin aslı üzerine bir birlikteliğe rağmen, sayılan hususlarda Ehli Sünnete itikadi olarak aykırı fikirleri düşenler olduğunu savunur. Aynı şekilde kendisi de fer'i ve fıkhi ayrılıkları ele almadığını zaten bu şekildeki teferruatlarda da kimsenin birbirini ne küfürle ve ne de sapıklıkla suçlamayacağını belirtir. ⁷²

Bağdâdî, Eş'ari' yi (ö. 324/935) eser yazma noktasında örnek almasına ve kendinden sonra gelen Şehristânî (ö. 548/1153) ⁷³ ve İsferâyinî' ye de (ö. 418/1027) ⁷⁴ şekilsel ve yöntemsel açıdan model olmasına rağmen ikisinin aksine objektif bir tutum sergileyememiştir. Bu durumu eserinin genelinde görmekteyiz. Kimi zaman ise fırkaların görüşlerini eleştiride aşırıya kaçmış ve hakaret sayılabilecek nitelemelerde bulunmuştur. Bu sebeple her ne kadar örnek ve nitelikli bir eser yazsa da eleştiriye uğramıştır. Nitekim Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Bağdâdî' nin muhaliflerine şiddetli taassup gösterdiğini ve görüşlerini objektif olarak nakledemediğini belirtmiş ⁷⁵ ve İbn Asâkir (Ö. 571/1176)' de Bağdâdî' nin muhaliflerine ait olmayan görüşleri naklettiği için güvenilemeyeceğini söyler. ⁷⁶

Sonuç olarak kısaca Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin *el-Fak Beyne'l Fırak* eserinde, yetmiş üç fırka hadisini esas alarak bir tasnife gittiğini, hadisteki yetmiş üç sayısını zahiri anlamıyla ele aldığı ve eserinde fırkaları bu sayıya denk getirmek için

⁷¹ el-Bağdadi, *el-Fark*, 7-8.

⁷² el-Bağdadi, *el-Fark*, 8.

⁷³ Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve Özellikleri*, 330; Bkz. Şehristani, *el-Milel ve 'n-Nihal*.

⁷⁴ el-İsferayinî, *et-Tabsir*, 23.

⁷⁵ Yusuf Kahraman, *Abdu'l-Kahir el-Bağdadi, Şehristani ve İbn Hazm'ın İslam Mezheplerini Tasnif Yöntemleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 29.

⁷⁶ İbn Asâkir, *Tebyinu Kezibi'l Müfteri*, 20.

çaba gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca eser tamamen Ehli Sünnet akidesini yüceltmek, muhaliflerine karşı savunmak ve hasımlarını da tenkit etmek niyeti ile kaleme alınmış subjektif bir mezhep kitabıdır diyebiliriz.

1.4. Bağdâdî ve İslam Milleti'nin Anlamı

el-Fark Beyne'l Fırak'ta kitabın ikinci kısmını Bağdâdî kendi içinde iki bölüme ayırmış ve birinci bölümde İslam fırkaları olarak anılan fırkaların altında yatan fikirleri açıklayacağını söylemiştir. İkinci kısmın ikinci bölümünde ise ümmetin nasıl ihtilaf edip yetmiş üç fırkaya ayrıldıklarını ele alacağını ifade etmiştir.⁷⁷ Bağdâdî, 'İslâm Milleti'nin Anlamı' başlığıyla birinci bölümü hazırlamış ve burada çeşitli fırkalara ayrılan İslam milletini fazla detaya girmeden açıklamıştır. Burada kimlere 'müslüman' denilip kimlere denilemeyeceği hakkındaki görüşleri aktarmış ve bunları tahkik etmiştir. Burada Bağdadi'nin tahkik yaparken bir eleştiri yöntemi olarak cedel ilminden faydalandığını görüyoruz. Nitekim "Bağdâdî, içinde yaşadığı müslüman toplumda genel olarak herkesçe benimsenen ve kabul edilen bir anlayıştan (meşhûrât), kendi deyişiyle 'ümmetin görüşünden' hareket ederek karşıtlarını susturmaya ya da ikna etmeye çalışmaktadır".⁷⁸

İlk olarak Bağdâdî, Ebu'l-Kasım el-Ka'bi' den (ö. 319/ 931) bir kimsenin İslam milletinden sayılması için, Hz. Muhammed' in (s.a.v.) peygamber olduğunu ve onun Allah' tan (cc.) getirdiklerini kabul edip ikrar eden herkesi kuşattığını aktarmıştır. Bu ikrarından sonra kişinin ne dediğinin bir önemi yoktur. İslam dairesinden çıkmaz. Bağdâdî, bu görüşü şu düşünceleriyle çürütür. Eğer yalnızca kelimeyi tevhid ve kelimeyi şehadeti kabul etmek İslam milletinden sayılmak için yeterli olsaydı, İsfahan yahudilerinden İseviyye' de müslüman sayılırdı. Çünkü onlar da bunları kabul ediyor ancak bu kabulün ötesinde onlar, Hz. Muhammed' in (s.a.v.) kendilerine değil Araplara peygamber olarak gönderildiğine inanıyorlardı. Bu ise onları Müslümanlar nezdinde müslüman yapmadığı gibi kendilerine de müslüman demiyorlardı. Aynı şekilde Bağdâdî, yahudilerin bir kolu olduğunu

⁷⁷ Fırlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 11.

⁷⁸ Hüseyin Doğan, *Abdu'l-Kahir el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 86.

aktardığı Mûşikâniyye’ nin şehadet kelimesini dahi kabul ettiğini ancak kendilerini bağlamadığını iddia ettikleri için İslam milletinden sayılmayacaklarını söyleyerek el-Ka’bi’ nin görüşünü çürütür.⁷⁹ Bağdâdî bu iddianın reddi konusunda tarihi gerçekliğe, mantığa ve Ehli Sünnet akidesine uygunluğa göre cedel yöntemini kullanmıştır.

İkinci olarak Bağdâdî, isim vermeden ‘bir takım insanlar’ diye aktardığı, namaz için Kâbe’ ye yönelmenin gerektiğine inanmanın İslam milletinden sayılmak için yeterli olduğunu söyleyenlerin görüşlerini ele almıştır. Bu noktada Hicaz fakihlerinin bu görüşü kabul ettiği ancak Ashâbu’r-Rey⁸⁰ olarak aktardığı, te’vile uyan Kûfe ahalisi âlimlerin bu görüşü reddettiğini aktarır. İşin aslı biz Bağdâdî’ nin diğer konulardaki güçlü tenkit dilini burada görememekteyiz. Kendi görüşünü Ashâbu’l Hadis tarafınca dile getirmiş ama çok kuvvetli muhalefetini de sebebi bilinmeksizin gizlemiştir.⁸¹ Belki de bu görüşün yanlışlığını ispat etmeye değer görmemiş ve tahkir ifadeleriyle görüşü aktarırken çürütmeyi denemiştir.

Üçüncü bir görüş olarak Bağdâdî, Horasan mücessimesi olarak ifade ettiği Kerrâmiye’ ye ait görüşleri çürütmüştür. Onların bir kişinin İslam milletinden sayılması için kelime-i tevhid ve şehadeti dili ile söylemesinin yeterli olacağı, bu kimselerin kalbinde ne gizlediği önemli olmaksızın mü’min ve müslüman sayılacağı ve imanı ile de Hz. Cebrail, Hz. Mikail, diğer melekler ve peygamberler ile eşit olacağı şeklindeki görüşlerini aktarmıştır. Burada Bağdâdî’ nin görüşleri aktarma şeklinde bir küçük düşürme ve alay sezilmektedir. Onların Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki münafıkların bile hakiki mümin sayıldıkları şeklinde düşündüklerini aktarırken aslında hiçbir söze gerek kalmadan onları tenkit etmiştir.⁸²

Muhaliplerin görüşlerini bu surette reddettikten sonra Bağdâdî, İslâm Milletinin şu esasları kabul edenlerden oluştuğunu söyler:

Âlemin sonradan yaratıldığını kabul etmeyi,

⁷⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne’l Fırak*, 9-10.

⁸⁰ M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Re’y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Temmuz 2021).

⁸¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 9.

⁸² el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

Âlemin Yaratıcısı' nın birliğini, kıdemini, sıfatlarını, adaletini ve hikmetini kesin olarak kabul edip teşbihini reddetmeyi,

Muhammed' in (s.a.v.) peygamberliğinin ve risâletinin tüm insanlığı kapsadığını, getirdiği şeriatin sonsuzluğunu ve getirdiği her şeyin doğru ve hak olduğunu kabul etmeyi,

Kur'an' ın şeriat kaynağı olduğunu kabul etmeyi,

Kâbe' nin namaz için yönelinmesi gereken kible olduğunu kabul etmeyi,

Ve bunların tamamını ikrar edip, küfre götürecek herhangi bir bid'ate düşmeyenler 'sünnî' ve de 'muvahhid' dirler.⁸³

Bağdâdî burada İslam milletinden ve sünnî olmak için gerekli şartları saydıktan sonra bulunmaması gerek sıfatları da şöylece sıralamıştır. Bâtınîyye, Beyânîyye, Muğîriyye, Hattâbiyye, Haricilerin Meymuniyye ve İbâdiyye' nin Yezidiyye mezheplerinden birine veya onların iğrenç bidatlerinden birine inanırsa veya Kur'an' ın haram kıldığını helal; helal kıldığını da haram sayarsa ve bu konularda te'vile gitme gibi bir durum da bulunmazsa o kimse İslam milletinden değildir ve müslüman değerini de taşımaz.⁸⁴

Bağdâdî, İslam milletinin özelliklerini sayarken kişilerin bazı hususlarda İslam milletinden sayılmasına engel olmayan, bazı hususlarda ise müslümanca muamele görmesini engelleyen durumları şöyle sıralamıştır. Bir kimse İslam milletinden olup ta; Mu'tezile, Hâriciyye, Râfiziyye' nin İmâmiyye, Zeydiyye, Neccâriyye, Cehmiyye, Dıriyye veya Mücessime' nin bidatlerinden herhangi birine saparsa, bazı cihetlerde İslam milletinden sayılmaya devam eder. Bu kimse ölürse müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir, müslümanlarla birlikte harp ederse ganimet ve feyden hakkını alır ve mescide Müslümanlar ile birlikte namaz kılmasına da müsaade edilir. Ancak bu cihetlerin dışında İslam milletinden sayılmaz, cenaze namazı kılınmaz, imamlığında namaza durulmaz, kestiği helal olmaz, sünnî bir kadın ile evlenemez veya kadın ise sünnî bir erkekle evlenemez.⁸⁵

⁸³el-Bağdâdî, *el-Fark*, 10.

⁸⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 9,10,11.

⁸⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

Bu konuda Bağdâdî, Eş'ari ve Gazali kadar müsamahakâr davranmamış, Hz. Ali' nin (r.a.) Hariciler hakkındaki fetvasını uygulamış ve bunu dile getirmiştir.⁸⁶

1.5. Bağdâdî'ye Göre Ümmetin Fırkalara Ayrılması

Bağdâdî ikinci kısmın ikinci bölümünde ise 'İslam Milletinin Ayrılığa Düşmesi' başlığıyla; İslam milletinin nasıl ayrılığa düştüğü ve fırkaların sayısının nasıl yetmiş ikiye ulaştığını incelemiştir. Burada ilk ihtilaflardan itibaren kısaca mezheplerin ortaya çıkma süreçleri incelenmiştir. Müellifimiz kendisinin de belirttiği gibi mezhepleri itikadi konularda ehlisünnet ile çatışma ve alt grupları da birbirilerini tekfir etmeleri kriterlerine göre saymıştır.

Bağdâdî, ilk olarak Rasulullah' ın (s.a.v.) vefatına kadar (münafıklar haricinde) Müslümanların dinin aslı olsun veya ayrıntıları olsun her konuda aynı yol üzerinde ve müttelik olduklarını aktarır. Müslümanlar arasındaki ilk ayrılığın Hz. Peygamber' in (s.a.v.) vefatını müteakiben vuku bulan ve 'Rasulullah' ın (s.a.v) ölmediği ve Hz. İsa (a.s.) gibi göğe yükseltildiğine' dair tartışmalar olduğuna dikkat çeker. Bu ayrılığın Hz. Ebubekir (r.a.) tarafından okunan 'Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek'⁸⁷ mealindeki ayet ve Peygamber' in (s.a.v) bir beşer olarak öldüğünü, Allah' ın (c.c.) ise gerçek ma'bud olup Hayy olduğunu hatırlattığı sözleriyle son bulduğunu aktarır.⁸⁸

Bu ilk muhalefetten kısa bir süre sonra Müslümanlar, Hz. Peygamber' in (s.a.v.) kabrinin nerede olacağıyla ilgili ihtilafa düştüler. Müslümanlardan muhacirler Hz. Peygamber' in (s.a.v.) doğduğu topraklara, ailesinin, soyunun ve dedesi Hz. İsmail' in (a.s.) kabrinin de bulunduğu yer olan Mekke' ye götürülmesini; Medineli Müslümanlardan Ensar, O'nun hicret yurdu olan Medine' de kalmasının doğru olacağını savunurken bir grup müslüman da kutsal topraklara yani Kudüs' e defnedilmesinin doğru olduğunu savunmuşlardır. Bu ikinci muhalefeti de yine Hz. Ebubekir (r.a.) sükûnete erdirmiştir. Hz. Peygamber' den

⁸⁶ Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2005), 147.

⁸⁷ Kur'ân Yolu (Erişim 16 Ağustos 2021), el-Zümer, 39/30. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

⁸⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 12.

(s.a.v.) ‘Nebiler ancak öldükleri yere gömülürler’⁸⁹ şeklindeki hadisi oradaki müslümanlara okumuş ve bunun üzerine Rasulullah’ ın (s.a.v.) vefat ettiği yer olan Medine’ deki hücre sine defnedilmesine herkes görüş birliğiyle karar vermiştir.⁹⁰

İlk ihtilaflardan bir diğerini ise imamet konusunda yaşanan tartışmalar oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’ ın (s.a.v.) vefatının hemen ardından müslümanlar kendi aralarında bir lider ve yönetici seçme ihtiyacı duydular. Bunun üzerine ensar, kendi içlerinde sahabeden Sa’d b. Ubâde el-Hazrecî’ yi (ö. H. 14/ 635) imam olarak kabul ettiler. Ancak kendilerine ‘imamet Kureyş’ tendir’ şeklindeki hadis rivayet edilince bu kararlarından dönmüşlerdir. Ancak bu konudaki ihtilaf o günden günümüze kadar süregelmiştir. Çünkü Havârîc imamet in Kureyş dışında da olabileceğini savunur.⁹¹

Başka bir ihtilaf olarak Bağdâdî, Rasulullah’ ın (s.a.v.) mirası ve Fedek arazisi üzerine yaşanan tartışmayı aktarır. Bu tartışma da yine ‘*Nebi’ler miras bırakmazlar*’ hadisi ile çözüme kavuşturuldu. Aynı şekilde Hz. Ebubekir’ ın (r.a.) hilafeti döneminde yaşanan zekâtın gerekliliğini kabul etmeyip vermeyi de reddedenler ve yalancı peygamberler ile mücadele de ilk ihtilaflardandır. Bu ihtilaf ta yine ortadan kaldırılmıştır.⁹²

Bağdâdî, Hz. Osman’ ın (r.a.) hilafetinin ikinci dönemine kadar müslümanlar arasında ciddi ve bölücü bir ihtilafın vukû bulmadığını aktarır. Ancak Hz. Osman’ ın imametinin ikinci döneminde yaptığı bazı işlere ve devlet politikasına karşı gelenler tartışmalar ortaya çıkarmışlar ve bu tartışmalar onun şehit edilmesine kadar varmıştır. Hz. Osman’ ın öldürülmesi ile katilleri ve ona yardım etmeyenler konusunda birçok tartışma meydana gelmiş ve günümüze kadar da süregelmiş sonuçlar doğurmuştur.⁹³ Bunun ardından Bağdâdî, oluşan ihtilafları ve sonuçlarından doğan fırkaları kronolojik olarak aktarmıştır. Buna göre:

⁸⁹ Tirmizi, Cenâiz, 33.

⁹⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

⁹¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 13.

⁹² el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

⁹³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

H. Ali' nin imamet i öncesi ve sonrasında meydana gelen Cemel ve Sıffın olayları ve Hakem Olayı ile daha sonra Hâriciler olarak isimlendirilen bir grup ayrıldı ve bu ayrılık günümüze kadar varan sonuçlar doğurdu.⁹⁴

Kader ve insanın hürriyeti üzerine başlayan tartışmaları ile Ma'bed el-Cuhenî (ö. h. 83/ 702), Geylân ed-Dımeşkî (ö. h. 120/738) ve Ca'd b. Dirhem' in (ö. h. 124/742) görüşleri üzerine Kaderiyye olarak isimlendirilen fırkayı ortaya çıktı. Bağdâdî, sahabeden birçok önemli ismin bu fikirden ve taraftarlarından uzaklaşarak (teberri ederek) bu görüştekiler ile selamı kestiklerini, bunların cenaze namazının kılınmamasını ve hastalarının dahi ziyaret edilmemesini de tavsiye ettiklerini eserinde aktarmıştır.⁹⁵

İlk ciddi ayrılık olan Hâriciler hareketi de kendi içinde anlaşmazlığa girerek birbirilerini tekfirle suçladılar. Ve bu anlaşmazlık onları yirmi fırkaya böldü.⁹⁶ Bu yirmi fırkanın tamamını Bağdâdî sapık fırkalar ile birlikte ayrıca sayacaktır.⁹⁷

Hasan e-Basrî' nin ilim meclisinde, talebesi Vasıl b. Ata' nın 'el-Menzile Beyne'l Menzileteyn' konusu görüşü üzerine aralarında anlaşmazlık çıkan Vasıl b. Ata kendi taraftarları ile birlikte Hasan el-Basri' nin ilim halkasından ayrılarak kendi aralarında ortak fikirlerle bir araya geldiler. Bu ayrılanlar da sonucu günümüze kadar uzanan itikadi fikirlerde bir araya gelerek Mu'tezile'yi oluşturdular.⁹⁸ Bağdâdî daha sonra Mu'tezile' yi de kendi içinde yirmi sapık fırka olarak inceleyecektir.⁹⁹

H. Ali (r.a.) döneminde ve ondan sonraki dönemde ortaya çıkan Rafıza (Şia), bir oluşum olarak kendi içinde fırkalara bölündü. Bunlardan Sebeiyye fırkası H. Ali' ye karşı sapıklıklarını ortaya koydular ve onun bir *ilah* olduğunu öne sürerek küfre saptılar. H. Ali de onları Medâin bölgesine sürgün etti ve onlardan bazısını da ateşte yaktırdı. Bağdâdî' de bunların İslam fırkalarından olmadığını

⁹⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

⁹⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 14.

⁹⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

⁹⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 54.

⁹⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 15.

⁹⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 93.

belirtmektedir. Rafıza, Hz. Ali' den sonra dört fırkaya ayrılmıştır. Bunlar; Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye ve Gûlât olarak isimlendirildi. Bunlar da kendi içlerinde kesin ayrılıklar ile bölündüler. Gûlât' ın bütün fırkaları ile birlikte İslam milletinden olmadığını söyleyen¹⁰⁰ Bağdâdî, Zeydiyye' yi üç, İmâmiyye' yi on dört alt fırka ile birlikte ve Keysâniyye' yi de tek fırka olarak yetmiş iki fırkadan sayacaktır.¹⁰¹

Daha sonra Rey bölgesinde ortaya çıkan Neccâriyye' yi zikreden müellifimiz, bu fırkanın da kendi içinde birbirini tenkit eden parçalara ayrıldığını aktarır.¹⁰² Bunu daha sonra yetmiş iki fırka içerisinde Neccâriyye ve üç alt fırkası ile zikredilecektir.¹⁰³

Bekriye, Cehmiyye ve Dırârîyye grupları anlaşmazlıklar sebebiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ Daha sonra bu gruplar da yetmiş iki fırka kapsamında sayılacak ve görüşleri ele alınacaktır.¹⁰⁵

Halife Me'mun döneminde Bâtînîlik hareketi ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶ Bâtînîlik görüşünü müellifimiz, bir İslam düşüncesi ve mensuplarını da müslüman olarak kabul etmemiş ve Bâtînîliği, Mecûsî fırkalar ile birlikte İslam' dan olmadığı halde İslam' a nispet edilen fırkalar bölümünde inceleyecektir.¹⁰⁷

Rafıza' dan Zeydiyye kendi içinde üç gruba bölündü. Bunlar Cârûdiyye, Süleymâniyye ve Butriyye' dir. Hişam b. Abdülmelik zamanında Zeydiyye ayaklanması olmuş ve bu alt grupların tamamı da Zeyd b. Ali' nin imameti için birleşmişlerdir.¹⁰⁸ Bağdâdî, Zeydiyye' nin her üç alt fırkasını da İslam milleti içinde yetmiş iki fırkadan sayacaktır.¹⁰⁹

¹⁰⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 15.

¹⁰¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 25-38.

¹⁰² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 16.

¹⁰³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 196-200.

¹⁰⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 16.

¹⁰⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 200.

¹⁰⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 17.

¹⁰⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 265.

¹⁰⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 17.

¹⁰⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 25.

Rafıza' dan Keysâniyye' nin birçok alt fırkadan oluştuğunu belirten müellifimiz, bunları iki fırka halinde özetle ele alacağını belirtmiştir. Bu iki fırkadan birinin, Muhammed b. Hanefiyye' nin ölmediğini ve beklenen mehdi (mehdiyi muntazar) olduğunu kabul eden Hanefiyye fırkasıdır. İkinci fırka ise Muhammed b. Hanefiyye' nin hayatta iken imam olduğunu ancak öldüğünü ve imametin kendisinden sonrakilere geçtiğini kabul eden, müellifimiz Bağdâdî' nin ismini zikretmediği bir diğer gruptur.¹¹⁰ Ancak müellifimiz her ne kadar Keysâniyye' yi iki alt gruba birlikte üç grup olarak zikretse de eserin içinde Keysâniyye' yi tek fırka olarak ele almış olduğunu görmekteyiz.¹¹¹

Rafıza' dan Keysâniyye, Zeydiyye ve Gûlât' ın dışında İmâmiyye, on beş alt gruba bölünmüşlerdir. Bunlar; 1) Muhammediyye, 2) Bâkiriyye, 3) Nâvusiyye, 4) Şumeytiyye, 5) Ammâriyye, 6) İsmailiyye, 7) Mübârekiyye, 8) Museviyye, 9) Katiyye, 10) Hişâmiyye, 11) Zurâriyye, 12) Yûnusiyye, 13) Şeytâniyye ve 14) Kâmilîyye' dir. Görüldüğü üzere Bağdadi on beş olarak saydığı İmâmiyye' nin alt fırkalarının on dört tanesini zikretmiş ancak bunlardan ismini vermediği bir fırkayı ise atlamıştır.¹¹² Yahut ta yetmiş iki sayısını tutturmak için verdiği çabaya rağmen on beş fırkayı bir araya getirememiştir de diyebiliriz. Tercümesinden faydalandığımız Mezhepler Arasındaki Farklar eserinde, Ethem Ruhi Fığlalı ise tercüme yaparken fırkalardan bir kısmını muhtemelen sehven atmış ve yalnızca on fırkayı burada zikretmiştir.¹¹³

Keysâniyye' den Gûlât ise aşırı düşünceleri ile İslam milletinden olma vasfını kaybetmiştir. Bunlar imamlarının ilah olduğunu kabul edip, şeriatın haram kıldığı şeyleri helal sayarlar ve şeriatın farz kıldıklarını da kabul etmezler. Bunlar İslam' a nispet edildikleri halde İslam 'a mensup değildir ve ileriki bölümlerde tekrar zikredilecektir.¹¹⁴

¹¹⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 17.

¹¹¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 29.

¹¹² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 17.

¹¹³ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 20.

¹¹⁴ el-Bağdadi, *el-Fark*, 18.

İlk ayrılık olarak zikredilen Hâricilik ise kendi içinde ayrılıklar yaşamış ve bölünmelere uğramıştır. Bağdâdî' nin yirmi olarak zikrettiği alt fırkaları şöyledir: 1) Muhakkimeyi-ûlâ, 2) Ezârika, 3) Necedât, 4) Sufriyye, 5) Acârîde, 6) Hâzımiyye, 7) Şuaybiyye, 8) Ma'lûmiyye, 9) Mechûliyye, 10) Mâbediyye, 11) Ruşeydiyye, 12) Mukremiyye, 13) Hamziyye, 14) İbrâhimiyye, 15) Vâkıfiyye. Hâricilerden İbâdiyye ise şu fırkalara bölünmüşlerdir: 16) Hafsiyye, 17) Hârisiyye, 18) Yezidiyye, 19) Ashabı Taat ve 20) Meymûniyye. Bunlardan Ashabı Taat, ahir zamanda Acem' den bir peygamber geleceğini ve şeraitin nesh edileceğini düşündüklerinden dolayı İslam' dan değillerdir. Aynı şekilde Meymûniyye de kız çocukların kızları ve oğulların kızları ile evlenmenin mübah saydıkları için İslam' dan değillerdir.¹¹⁵

Kaderiyye de haktan ayrılan yirmi fırkaya bölündü. Bu fırkaların her biri diğerini tekfir etmiştir. Bunlar; 1) Vâsiliyye, 2) Amraviyye, 3) Huzeyliyye, 4) Nazzâmiyye, 5) Murdâriyye, 6) Muammeriyye, 7) Sumâmiyye, 8) Câhızıyye, 9) Hâtıbiyye, 10) Hımâriyye, 11) Hayyâtiyye, 12) Şahhâmiyye, 13) Sâlih Kubbe'nin taraftarları, 14) Merîsiyye, 15) Ka'biyye, 16) Cubbâiyye ve 17) Behşemiyye. Bağdâdî on yedi fırkanın ismini zikretmesine rağmen 'işte bunlar yirmi iki fırkadır' şeklinde bir son ile cümleyi sonlandırmıştır. Burada adı bilinmeyen bir nedenden ismi verilmeyen ancak sayıya dâhil olup eserin ilerleyen bölümlerinde zikredilen fırkalar ise şu şekildedir: 18) Esvâriyye, 19) Bişriyye, 20) Hişamiyye, 21) Ca'feriyye ve 22) İskafiyye' dir¹¹⁶. Görüldüğü üzere Bağdâdî hadisteki sayıyı denkleştirmek için büyük çaba sarf etmiş ve bu çaba kimi zaman kafa karışıklığı şeklinde eserde tezahür etmiştir. Adı zikredilen fırkalardan Hâtıbiyye ve Hımâriyye' nin de İslam' dan olmayan fırkalarla birlikte ele alınacağını belirtmiştir¹¹⁷.

Bağdâdî, Mürcie' nin üç sınıf olduğunu belirtmiş ve şu şekilde ele almıştır: Birinci sınıf, iman konusunu Mürcie; kader konusunu da Kaderiyye gibi kabul ettiler bu yüzden onlar Mürcie ve Kaderiyye ile birlikte sayılacaktır. İkinci sınıf, imanı Mürcie gibi kaderi de Cehmiyye gibi kabul ettiler bu yüzden onlar Mürcie ve Cehmiyye ile birlikte sayılacaktır. Üçüncü sınıf ise imanda irca konusunda halisane

¹¹⁵ el-Bağdadi, *el-Fark*, ay.

¹¹⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 93.

¹¹⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 18.

davranmış ve Kaderiyye' den de değildir. Bunlar beş sınıftır, şöyle ki; 1) Yûnusiyye, 2) Ğassâniyye, 3) Sevbâniyye, 4) Tûmeniyye ve 5) Mersiyye' dir.

Re'y bölgesinde ondan fazla fırkaya ayrılmış olan Neccâriyye ise üç fırka merkezinde bir araya getirilebilir. Bunlar: 1) Burğusiyye, 2) Za'ferâniyye ve 3) Mustedrike' dir.¹¹⁸ Bu noktada da Bağdâdî' nin on fırkayı hangi kriterleri gözeterek üç fırkaya indirgediğini anlamak imkânsızdır. Bu nokta yine sayıya ulaşmak için yolları mübah sayması fikri akla gelmektedir.

Bekriyye, Dırâriyye ve Cehmiyye' de mensubu fazla olmayan tek fırka olarak ele alınacaktır.

Merkezi Horasan olan Kerrâmiyye birbirini tekfir etmeyen üç fırkadan oluşmuştur ve tek fırka olarak ele alınacaktır. Bu fırkaları şöyle zikretmiştir: 1) Hakâikiyye, 2) Tarâikiyye ve 3) İshâikiyye.

Yetmiş üçüncü ve kurtuluşa eren fırka olan fırka ise Ehli Sünnet ve Cemaat' tir. Bu fırka Ehli Hadis ve Ehli Re'y olarak iki kısımdır. Ancak her ikisinin de fakihleri, kurrâları, muhaddisleri ve mütekellimlerinin hepsi, önceden de zikredilen İslam milletinden olma şartları olan, Yaratıcı' nın birliği, sıfatları, adaleti, hikmeti, esması, nübüvvet ve imamet meseleleri, sevap ve ceza gibi dinin aslı ile alakalı konularda müttefikler. Fer'i konulardaki ayrılıklar ise delalet ve sapıklık sayılmaz.

Sonuç olarak fırkaların yetmiş iki tane olduğunu hesaplayan müellifimiz bunları şu şekilde belirtmiştir. Yirmi tanesi Ravâfız, yirmisi Havaric, yirmisi Kaderiyye, on tanesi Mürcie, üç tanesi Neccariyye, Bekriyye ve Dırariyye ve ikisi de Cehmiyye ve Kerramiyye' dir.¹¹⁹ Görüldüğü üzere Bağdâdî yetmiş iki değil yetmiş beş fırka saymıştır. Ancak eserin içinde kısmen farklı bir sıralama ile Bağdâdî yetmiş iki sayısını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹¹⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 19.

¹¹⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

1.6. Bağdâdî' ye Göre Yetmiş İki Fırka

El-Fark Beyne'l Fırak ' ın üçüncü bölüm başlığını müellif Bağdâdî 'Sapık Fırkaların Görüşlerinin Açıklanması (Beyanu Fıraku'l-Ehvâ)' olarak belirlemiştir. Bölüm girişinde eserin ana özelliklerinden biri olarak gördüğümüz taraflı ve muhalifini aşağılayıcı tutum karşımıza çok net surette çıkmaktadır. Fığlalı' nın tercümesinde müellifin sapık fırkaların görüşlerinin 'saçmalık' kelimesiyle tercüme edilmesi şüphesiz müellifin bakış açısını anlamak açısından uygun bir kullanım olmuştur.¹²⁰

Eserin üçüncü kısmını oluşturan bu bölüm, iftirak hadisi ekseninde yetmiş üç fırkaya ayrılan İslam milletinin delalette olan yetmiş iki fırkasını ve hangi sebeple haktan saptıklarını açıklamaktadır. Bununla birlikte müellif Bağdâdî, eserin ikinci kısmının ikinci alt bölümünde İslam milletinden ayrılıp sapan bu fırkalar hakkındaki gözetilmesi gereken ahvali ve uygulanması gereken hükmü açıklamıştır. Önceki bölümde detaylıca ele aldığımız gibi kısaca bu fırkalar Hz. Ali' nin Hâricilere uyguladığı hüküm örnek alınarak müslüman mezarlığına gömülme, ganimet ve feyden hakkını alma ve mescitte namaz kılabilmek gibi haklardan yararlanırlar.¹²¹ Eserimizin üçüncü kısmı sekiz bölüme ayrılmış ve bu bölümlerden her biri genel bir fırka ve onun kapsamındaki birbirilerinin görüşlerini kabul etmeyip tekfir etmeleri sebebiyle müstakil birer fırka sayılan alt fırkalardan oluşmaktadır. Bu sekiz bölüm kabaca şöyle sıralanmıştır:

1. Bölüm: Şia-Râfıza fırkaları ve fikirlerinin açıklanması,
2. Bölüm: Hârici fırkalar ve fikirlerinin açıklanması,
3. Bölüm: Mu'tezile ve Kaderiyye Fırkaları ve fikirlerinin açıklanması,
4. Bölüm: Mürcie fırkaları ve fikirlerinin açıklanması,
5. Bölüm: Neccâriye fırkaları ve fikirlerinin açıklanması,
6. Bölüm: Dırâriyye, Bekriyye ve Cehmiyye' nin fikirlerinin açıklanması,
7. Bölüm: Kerrâmiyye'nin fikirlerinin açıklanması,

¹²⁰ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 25.

¹²¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 11.

8. Bölüm: Müşebbihe'nin fikirlerinin açıklanması.¹²²

Eserde müellifimiz oldukça detaylı surette fikirleri ve fırkaları ele almıştır. Bizler ise tez konumuzun dâhilinde kalarak kısaca Bağdâdî' nin mezhepleri ele almadaki temel bakış açısını ve sıralamadaki yöntemini kısaca vermeye çalışacağız.

1. Ravâfız

Bu bölümde Ravâfız/ Rafizîler yani Şia ele alınmıştır. Rafizîler içerisinde yalnızca Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysâniyye fırkaları İslam milletinden sayılıp bunlar içerisinde de Zeydiyye üç, İmâmiyye on beş ve Keysâniyye de iki fırkaya ayrılmış böylece yirmi fırka olarak sıralanmışlardır.

Zeydiyye bu bölümde üç ana grup adı altında irdelenmiş ve bu grupları birbirinden ayırıcı esaslar dile getirilmiştir. Buna göre Zeydiyye; Cârûdiyye, Süleymâniyye/Ceririyye ve Butriyye/Betriyye olmak üzere üç grupta zikredilmiştir. Bunlardan Cârûdiyye; Hz. Peygamber' in (s.a.v.) kendisinden sonra bıraktığı imamları isim olarak değil vasıfları ve özellikleriyle belirttiği anlayışına sahip olmasıyla ve bu şekilde inanmayanların ise doğru yolda olmadıklarını düşündükleri için bir fırka olarak ele alınması uygun görülmüştür. Bağdâdî, Cârûdiyye' nin sahabeyi tekfir etmelerinden ötürü kâfir olduklarını dile getirir.¹²³

Zeydiyye' den Süleymâniyye veya Ceririyye olarak zikredilen fırka, imamın tayin edilmediği ve imametın bir şura meselesi olduğunu¹²⁴ ileri sürüp efdâl varken mefdûlün imametinin caiz olduğunu kabul etmesiyle farklılaşan gruptur. Bu fırkada yine sahabeyi küfürle itham ettikleri için Ehli Sünnet tarafından tekfir edilmiştir.¹²⁵

Zeydiyye' den Butriyye veya Betriyye olarak zikredilen fırka ise yine mefdûlün imametinin caiz olduğunu kabul etmesiyle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' in imametinin meşru olduğunu söylemiş ancak Hz. Osman' ın imameti hakkında

¹²² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 22.

¹²³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹²⁴ Hasan Onat - Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 215.

¹²⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 22.

tevakkuf etmiştir.¹²⁶ Müellifimiz Bağdâdî ise bu fırkanın Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' i (r.a.) küfürle itham ettikleri için kâfir olduklarını söyler.¹²⁷

Bağdâdî son kısımda kendi düşüncesini paylaşmış ve Süleymâniyye ve Butriyye' nin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' i (r.a.) tekfir ettiklerinden ötürü Cârûdiyye' yi küfürle itham ettiklerini; Cârûdiyye' de aynı sebeple Süleymâniyye ve Butriyye' yi tekfir ettiğini aktarır.¹²⁸ Ancak çok kabaca bir bakışla bile Bağdâdî' nin kendi içinde çelişen bir aktarım yaptığını söyleyebiliriz. Çünkü aynı sebeplerle her üç fırkanın da birbirini tekfir etmeleri mantığa aykırıdır ve bilimsel gerçeklikten de uzaktır. Bu noktada kaynaklara başvurduğumuzda, Cârûdiyye' nin Hz. Ali' nin (r.a.) imametinin nassla tayin edildiği ve buna itaat etmeyenlerin de kâfir oldukları düşüncesine sahip olduklarını görebiliriz.¹²⁹ Buna dayanarak Bağdâdî' nin şöyle demek istediğini düşünmemiz zorunlu bir hale bürünmüştür. Süleymâniyye ve Butriyye' nin, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' i (r.a.) tekfir ettiklerinden ötürü Cârûdiyye' yi küfürle itham ettiklerini; Cârûdiyye' nin ise nassa dayanan bir konuda mefdûlün imametini kabul ettikleri için kendileri dışındakileri tekfir ettiklerini kabul ettiklerini düşünmüş olmalıdır. Bağdâdî her üç fırkanın da 'büyük günah işleyenin ebedi cehennem ile cezalandırılacağı' düşüncesinde birleştiklerini aktarır. Ancak af ve mağfiret konulu ayetlere muhalif bir düşünce olduğu için bunun kabul edilmeyeceğini ve bu sebeple üç fırkanın da kâfir olduklarını belirtir.¹³⁰

Rafizîler içerisinde Muhtar es-Sakâfî' ye uyanlara verilen isim olan *Keysâniyye*' nin burada iki alt fırkası verileceği müellif tarafından bölüm başında belirtilmişti. Ancak *Keysâniyye*' nin görüşlerine ve bedâ düşüncesinin temel sebeplerine uzun uzadıya değinen müellifimiz başta söylediği iki fırkayı dile

¹²⁶ *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 221.

¹²⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.; Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ay.

¹²⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.; Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ay.

¹²⁹ Mustafa Öz, "Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, (2000), 43.

¹³⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 23.

getirmemiştir. Bunun yerine Keysâniyye' nin birçok fırkaya ayrıldığından ve esas ihtilaf noktalarından bahsetmiştir.¹³¹

Ravâfız' dan üçüncü grup olan İmâmiyye; Zeydiyye, Keysâniyye ve Gûlât' a karşı çıkan on beş fırkaya ayrılmışlardır. Bunlar; 1- Kâmilîyye, 2- Muhammediyye, 3- Bâkiriyye, 4- Nâvusiyye, 5- Şumeytiyye, 6-Ammâriyye, 7- İsmâîliyye, 8- Mubârekiyye, 9- Mûseviyye, 10- Kat'îyye, 11- İsnâ-âşeriyye, 12- Hişâmiyye, 13- Zurâriyye, 14- Yûnusiyye ve 15- Şeytâniyye' dir.

Kâmilîyye Şia içerisinde Ebû Kâmil adındaki bir adama uyanlara verilmiş isimdir. Kâmilîyye, Hz. Ali' nin (r.a.) imametine biat etmedikleri için Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' i (r.a.) tekfir ederken; bunun yanında kendi imametine biat etmeyenlerle savaşmadığı için de Hz. Ali' yi tekfir etme gibi oldukça farklı bir görüşe sahiptir. Ayrıca iblisin ateşten, Hz. Âdem' in (r.a.) ise topraktan yaratıldığı ayetine, ateşin topraktan daha üstün olduğu gibi bir yorum getirmişlerdir. Bu sebeplerden ötürü de Bağdâdî, Kâmilîyye' nin kâfir olduğunu belirtmiştir.¹³²

Muhammediyye, Hz. Hasan' ın (r.a.) torunu Abdullah' ın oğlu olan Muhammed' in bir imam olarak ölmediğini ve tekrar ortaya çıkma zamanı gelene kadar Hâcır Dağı' nda beklediğini iddia edenlerin mensup olduğu fırkadır. Onlara göre İmam Muhammed, peygamberin adını taşıma, soyundan gelme ve baba adlarının da Abdullah olması dolayısıyla beklenen mehdidir. Müellif Bağdâdî, sahabenin bu fırkayı bedâ görüşlerinden dolayı Sebeiyye fırkasına benzettiğini ilave etmiştir. Böylece Sebeiyye gibi sapık fırkalardan olduğunu dolaylı olarak belirtmiştir.¹³³

Bâkiriyye, Hz. Hüseyin' in torunu olan ve el-Bâkır olarak künyelene Muhammed b. Ali' nin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yıllar öncesinden selam gönderilerek seçilen imam olduğu ve ölmeyip beklenen mehdî olduğu görüşüne uyanlara verilen isimdir. Bağdâdî, yalnızca bir selam gönderilmesi ile beklenen

¹³¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 24-38.

¹³² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 40.

¹³³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 42.

mehdi olmanın yeterli olmasıyla Veysel Karânî' nin de mehdi olabileceği kıyası yaparak bu görüşü eleştirmiştir.¹³⁴

Nâvusiyye' ye gelince, ismini açıkça belirtmediği Basralı bir adamın el-Bâkır' ın imamete tayini gibi Câfer Sâdık' ın da imam olduğunu, ölmediğini ve yeniden gönderileceğini düşünen Şii- İmâmî fırkadır. Onlara göre Ca'fer akli olsun dini olsun bütün bilgiler sahip olduğu için Kur'an ve sünnet gibi kabul edilmelidir.¹³⁵

Şumeytiyye, Yahya b. Şumeyt' e dayandırılmış bir Şii-İmâmî fırkadır. Onlara göre imamet tayinle Ca'fer' e, ondan da oğlu Muhammed' e geçmiştir. Ve onların soyundan imamet devam etmektedir. Beklenen mehdi de onların soyundan gelecektir.¹³⁶

Ammâriyye, isminden de hatıra gelen Ammâr ismindeki bir kurucuya nispet edilen ve imametın Ca'fer' den oğlu Abdullah' a geçtiğine inananlara verilen isimdir.¹³⁷

İsmâiliyye, imametın Ca'fer' e ondan da oğlu İsmail' e ait olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu Şii- İmâmî fırkadır. Bu fırka mensupları da kendi içlerinde iki görüş etrafında birleşmişlerdir. Birinci görüş İsmail b. Ca'fer' in babasının sağlığında vefat etmiş olmasına rağmen beklenen mehdi olduğudur. İkinci görüş ise İsmail b. Ca'fer' in babasının sağlığında vefat etmesi üzerine Ca'fer' in torunu İsmaili imam tayin ettiği ve onun beklenen mehdi olduğu düşüncesidir.¹³⁸

Mûseviyye, imametın Ca'fer' e ondan da oğlu Musa' ya geçtiğine inananların oluşturduğu Şii- İmâmî fırkadır. İddia ettiklerine göre İmam Musa ölmemiştir ve beklenen mehdidir. Müellifimiz el-Bağdâdî, Mûseviyye' yi eleştirerek madem Musa b. Ca'fer' in yaşayıp yaşamadığından emin değilsiniz, o halde onun beklenen mehdi olup olmadığından da emin olmayınız demektedir.¹³⁹

¹³⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹³⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹³⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 42.

¹³⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹³⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 43.

¹³⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

Mubârekiyye, imametin Muhammed b. İsmail b. Ca'fer' in soyundan gelenlere ait olması gerektiğini iddia eden, Bâtînîlik' ten etkilenen bir fırkadır. Ancak müellif el-Bağdâdî, Muhammed b. İsmail b. Ca'fer' in nesep kitaplarında erkek çocuğu olmadan vefat ettiği bilgisini bulunduğunu bize ulaştırmıştır.¹⁴⁰

Kat'iyye, imametin Ca'fer b. Sâdık' tan oğlu Musa' ya, Musa' dan onun oğlu Ali er-Rıza' ya, ondan da oğlu Muhammed b. Hasan' a geçtiğini iddia eden ve 'Beklenen İmam' yani mehdinin Hz. Ali' nin (r.a.) soyundan gelen on ikinci imam olduğu kabul edilen fırkadır. Bu görüşlerinden dolayı kendilerine 'İsnâ-aşeriyye' denen bu fırkanın tekrar ayrı bir fırka gibi ele alınmasına gerek yoktur.¹⁴¹ Bu sebeple İmâmiyye, on beş değil on dört fırka altında incelenmiş olacaktır.

Hişâmiyye, İmâmiyye fırkaları içinde Bağdâdî' nin en uzun ve en detaylı olarak ele aldığı bir fırkadır. Burada konu kapsamını aşmamak niyetiyle detaylara girmeden şöylece özetlemek mümkündür. Hişâmiyye iki ana fırkaya ayrılır. Bunlardan ilki Hişâm b. Hakem' in görüşlerine uyanlar, ikincisi ise Hişâm b. Cevâliki' ye uyanlardır. Her iki grubun görüşleri de Ehli Sünnet' e göre yanlıştır. Teşbih' te haddi aştıkları ve bidatleri kabul ettikleri için de müellifimiz Bağdâdî tarafından dile getirilmiştir.¹⁴²

Zurâriyye, Şii- İmâmî fırkalar içinde bid'atleriyle anılan bir fırkadır. Zurâre b. A'yun adındaki, önce Eftahiyye fırkasına uyan ancak daha sonra Mûseviyye fırkasına mensup olan zata nispet edilmiş bir fırkadır. Allah' ın (c.c.) sıfatlarının sonradan yaratılmış olması ve Allah' ın da (c.c.) bu sıfatlarla sonradan vasıflandığı gibi bazı sapık iddiaları bulunmaktadır.¹⁴³

Yûnusiyye, Musa b. Ca'fer' in öldüğüne inanan Kat'iyye mezhebine bağlı Yunus b. Abdurrahman el- Kummî' ye nispet edilen fırkadır. Allah' ın (c.c.) arşın

¹⁴⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 45.

¹⁴¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁴² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 47-52.

¹⁴³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 52.

taşıyıcıları tarafından taşındığına dair aşırı ve sapık inançlarından dolayı farklı bir fırka olarak kaynaklara geçmiştir.¹⁴⁴

Şeytâniyye, kendisine nispet edilen Şeytanu't-Tâk rumuzlu Muhammed b. Nu'man er-Râfîzî' ye uyanlara verilen isimdir. Hişâmiyye' nin her iki kolunun da birçok düşüncesine katılmıştır. Yüce Allah' ın (c.c.) eşyayı takdir ve irade ettikten sonra bilebileceği, eşyayı takdir etmeden önce bilemeyeceği düşüncesinden dolayı ayrı bir fırka olarak sayılmıştır.¹⁴⁵

Abdülkâhir el-Bağdâdî bölüm sonunda Keysâniyye' nin günümüzde Zeydiyye ve İmâmiyye içinde yok olmuş biçimde varlığını sürdürdüğünü, Zeydiyye ve İmâmiyye' nin ise birbirilerine düşman olarak var olduklarını belirtmiştir. Ve bölümü Rafızîleri hicveden bir şiiri ile sonlandırmıştır.¹⁴⁶

2. Havâric

Bu bölümde yetmiş iki fırka içinden yirmi fırkayı kendi bünyesi altında toplayan Harici firkalar ve bunların delalette olan firkalar içerisinde zikredilme sebepleri incelenmiştir. Biz de konunun tezimiz ile alakalı bölümlerini detaylandırıp diğer kısmını ise muhtasar olarak ele alacak ve bölümü tamamlayacağız.

Bölümde yirmi fırka olarak ele alınacak olan Harici firkalardan beş tanesi direk Haricilik' ten neşet etmiş iken on beş tanesi ise Haricilik' ten olan Acârîde bünyesinden ayrılarak oluşmuşlardır. Doğrudan Haricilik' ten doğan beş fırka şöyledir: 1- Muhakkimei Ūlâ, 2- Ezârikâ, 3- Necedât, 4- Sufriyye ve 5- Acârîde. Bunlardan Acârîde içinden ayrılan firkalar ise şöyledir: 1- Hâzımiyye, 2- Şuaybiyye, 3- Ma'lûmiyye, 4- Ashab-ı Tâat, 5- Saltıyye, 6- Ahnesiyye, 7- Şebîbiyye, 8- Şeybâniyye, 9- Ma'bediyye, 10- Ruşeydiyye, 11- Mukremiyye, 12- Hamziyye, 13- Şemrâhiyye, 14- Vâkıfa ve 15- İbâdiyye. Yine bunlardan da İbâdiyye birçok fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan bazıları uç fikirleri ile İslam milletinin dışına çıkmıştır. Örnek

¹⁴⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁴⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 53.

¹⁴⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 54.

olarak İbâdiyye' den Yezidiyye ve Acârîde' den de Meymûniyye böyledir. Bunlar İslâm' dan Olmayan Fırkalar bölümünde ele alınmıştır.¹⁴⁷

Fırkalara geçmeden önce bu kısımda Haricilerin üzerine birleştikleri hususlar tartışmaya açılmış ve var olan görüşler içerisinden Ebu'l Hasan el-Eş'ari' nin görüşünün daha makbul olduğuna hükmedilmiştir. Ebu'l Hasan el-Eş'ari, Hâricilerin üzerine birleştikleri hususları kısaca şöyle nakletmiştir: Ali, Osman, Cemal Ashabı, iki hakem, hakemler hakkında biri veya her ikisinin haklı olduğunu söyleyen veya tahkime razı olanları tekfir etme hususunda birleşmişlerdir¹⁴⁸.

Muhakkimei Ūlâ, ilk Hâricilere verilmiş bir isimdir. Canlarını Allah'a satanlar manasına gelen şûrat da denmiştir. İlk olarak ana bünyeden ayrılarak Hâricilerin de ilki olan kişi ise eserimizde Urve b. Hudeyr olarak geçmektedir. Bu kişinin kimliği hakkında farklı rivayetler olsa da ilkin tahkim olayı sırasında ortaya çıkıp her iki gruptan da teberri ettiğini söyleyerek onlardan uzaklaşması hususu ortak kabul görmüş bir vakıadır¹⁴⁹. Müellifimiz Bağdâdî, ortaya çıkışından başlayarak Hâricilerin faaliyetlerini, Hz. Ali ile olan münasebetlerini ve gelişimini oldukça detaya inerek aktarmıştır.¹⁵⁰ Ancak tezimizin kapsamını aşması nedeniyle burada bırakıyoruz.

Ezârikâ, Hâriciler içerisinde Nafi' b. Ezrak el-Hanefi' ye uyan ve Hâricilerin tarihteki en büyük ve güçlü kolu olan fırkadır. Ezârikâ' nın dini konuda ittifak ettikleri hususlar kısaca şöyledir: 'İslam ümmetinden kendilerine muhalefet eden kimse kâfir olmaz müşrik olur. Kendileri ile aynı görüşte bile olsalar yerlerinden kalkıp kendilerine hicret etmeyenler de yine müşrik olur. Kendilerinden olduklarını söyleyip te esirleri öldürme gibi bazı hususlarda kendilerine uymayanlar münafık ve müşrik olur. Kendilerine karşı çıkılan yerler küfür diyarıdır ve buranın kadın ve çocukları da öldürülmelidir.' Ezrakiler' den uzun aktarımlarda bulunan müellifimiz,

¹⁴⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 55.

¹⁴⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 56.

¹⁴⁹ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ay.

¹⁵⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 56-62.

Haccâc' ın bu fırkayı ortadan kaldırdığını büyük bir nimet ve mutluluk olarak dile getirmiştir.¹⁵¹

Necedât, Hâriciler içerisinde Necdet b. Âmir el-Hanefî' ye tâbi olanlara verilen isimdir. Önceki paragrafta incelediğimiz Ezârika fırkasının kendilerine uysalar bile yerlerinden kalkarak kendilerine hicret etmeyenleri müşrik ilan etmeleri sebebiyle Yemâme' de bulunan ve hicret etmeyi reddedip yerlerinde oturmayı tercih edenler Necdet b. Âmir' e uyarak Ezârika' yı bu görüşünden ötürü tekfir edip yeni bir fırka oldular. Necedât sonraki süreçte kendi içinde kırılmalar yaşadı ve farklı fırkalara ayrıldı. Müellifimiz bu ayrılıkları yetmiş iki fırka kapsamında saymamış ancak detaylıca incelemeye tabi tutmuştur.¹⁵²

Sufriyye, Hâriciler içinde Ziyad b. Asfar' a tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka görüş ve tutumları itibariyle Ezârika' dan pek farklı değildir. Ezârika' dan ayıran taraf ise muhaliflerinin kadın ve çocukları hakkındaki görüşleridir. Önceden aktardığımız gibi Ezârika kendilerine tabi olmayanların kadın ve çocuklarının müşrik olduğu ve öldürülmeleri lazım geldiği düşüncesine sahip idi. Sufriyye ise bu konuda onlara muhalefet etmiştir. Sufriyye kendi içinde kırılmalar yaşayıp bölünmüştür.¹⁵³ Ancak bunlar yeni fırkalar olarak müellifimizce tanınmadığı için biz de daha fazla ayrıntıya girmeyi lüzumsuz buluyoruz.

Acâride, Hâriciler içinde Abdu'l Kerim b. Acred isimli şahsa uyanlara verilen isimdir.¹⁵⁴ Acâride fırkası kendi içinde farklı fırkalara ayrılmış olup bunlardan on beş tanesi müellifimizce müstakil olarak değerlendirilip yetmiş iki fırka içerisinde zikredilmiştir. Bu fırkalar eserdeki sırasıyla aktarılacaktır.

Hâzımiyye, Hariciler içerisinde ancak onlardan farklı düşünen, Ehli Sünnete düşünce yönünden benzeyen, sahabeyi tekfir etmeyen ve Haricilere itikadi bazı konularda muhalefet eden bir firkadır.¹⁵⁵

¹⁵¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 62-70.

¹⁵² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 70.

¹⁵³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 70.

¹⁵⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 72.

¹⁵⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 73.

Şuaybiyye, Haricilerden Hâzımiyye' nin görüşlerine benzer görüşler ileri süren, kendisine has itikadi düşünceler öne süren ve kendisinden Meymuniyye gibi bâtil bir fırka neşet eden bir fırkadır.¹⁵⁶

Halfiyye, Hariciler içerisinde Halef adındaki bir şahsa uyan ve kendi içlerinden bir imam bulunmadıkça savaşmayı kabul etmeyen fırkadır.¹⁵⁷

Ma'lûmiyye- Mechûliyye, kendilerinden önceki Hâzımiyye fırkasına mensup olan bu fırkalar farklı olarak kabul ettikleri bazı görüşlerinden dolayı yeni birer fırka olarak sayılmışlardır. Bu görüşlerden biri yalnızca Ma'lûmiyye' nin görüşü olup, Allah' ı (c.c.) tüm isimleriyle bilmeyen kişinin kâfir olduğu; diğeri ise ikisinin ortak görüşü olan insan fiillerinin yaratılmamış olduğunu kabul etmeleridir. Mechûliyye birinci görüşü kabul etmez ve Allah' ın (c.c.) isimlerinden bir kısmını bilmenin Allah' ı (c.c.) biliyor olmak olduğunu kabul etmiştir. Bu görüş üzerine Ma'lûmiyye ve Mechûliyye' nin birbirini tekfir ettiğini belirten müellifimiz, kendi fırka ölçütlerine aykırı davranmış ve iki fırkayı sayıyı bozmamak adına tek başlıkta ele almıştır.¹⁵⁸

Saltiyye, Haricilerden Acârîde fırkasına mensup Salt b. Osman adındaki şahsın fikirlerine mensubiyet oluşturanlara verilen isimdir. Acârîde den farklı olarak ortaya koyduğu bir görüşlerinden dolayı yeni bir fırka kabul edilmişlerdir. Bu görüş babası müslüman olan (buradaki kasıt Harici olmaktır) çocuktan buluş çağına ulaşınca kadar uzaklaşmak yani teklif yüklemeyip zorlamamaktır.¹⁵⁹

Hamziyye, Hariciler içinde Hâzımiyye koluna mensup Hamza b. Ekrek' in görüşlerine tâbi olanlara verilen isimdir. Bu fırkayı Hâzımiyye fırkasından ayıran Kader ve istitaat konusunda Kaderiyye gibi düşünmeleri olmuştur. Bu görüşleri sebebiyle Hâzımiyye tarafından dışlanmışlardır. Yine onları Kaderiyye' ye mensup olmaktan engelleyen ise müşriklerin çocuklarının cehennemde olacaklarını iddia etmeleri olmuştur. Bu görüşlerinden dolayı da Kaderiyye tarafından tekfir

¹⁵⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 74.

¹⁵⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 75.

¹⁵⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁵⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 76.

edilmişlerdir. Hamza b. Ekrek' in faaliyetleri ve savaşlarının uzun uzadıya anlatıldığı bölüm sonunda öldürülmesi büyük bir mutlulukla dile getirilmiştir.¹⁶⁰

Se'alibe, Abdülkerim b. Acred' den sonra Se'alibe b. Müşikân' ın imametine tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Buluğa ulaşmamış çocuğun imanı hakkında yaşadıkları tartışma üzerine bir fırka olarak ortaya çıkmıştır. Se'alibe' de kendi bünyesinde farklı fırkalara ayrılmıştır. Bu fırkalar yetmiş iki fırka dışında sayılanları yalnızca isimlerini vermekle yetineceğiz. Tüm alt fırkaları şöyledir: İsmi bilinmeyen bir fırka, Ma'bediyye, Ahnesiyye, Şeybâniyye, Ruşeydiyye ve Mukremiyye' dir.¹⁶¹

Ma'bediyye, Se'alibe' den sonra Ma'bed ismindeki bir kişiye intisap eden ve kölelerden zekât alınması görüşünden dolayı diğer fırkalarca tekfir edilmiş, kendileri de bu görüşlerine uymayanları kâfir ilan etmişlerdir.¹⁶²

Ahnesiyye, Se'alibe içinden Ahnes isminde bir şahsa tabi olan ve takıyye bölgesinde olup kendini gizleyenlerden uzaklaşmak gerektiği, onlarla savaşmanın ve gizlice saldırmanın haram olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu fırkadır.¹⁶³

Şeybâniyye, ortaya çıkışı Abbasi Devleti' nin kurulduğu döneme denk gelen fırka Şeybân b. Seleme el-Hârici' ye tabi olanlara verilen bir isimdir. Abbasilerin kurucusu Ebu Müslim' e yardım ettiği için Hariciler onu tekfir etmişler, aynı zamanda Sünnilerle birlikte savaşmasına rağmen teşbih görüşlerinden dolayı da ehli-sünnet onu dışlamıştır.¹⁶⁴

Ruşeydiyye, kaynak ve akarsu ile sulanan topraktan öşrün yarısı yağmur ile sulanandan ise tamamının alınması gerektiği şeklindeki Se'alibe' den dışlanmış ve Ruşeyd ismindeki bir adama dayanan Harici fırkadır.¹⁶⁵

¹⁶⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 76-80.

¹⁶¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 80.

¹⁶² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 81.

¹⁶³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁶⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁶⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 82.

Mukremiyye, günah işleyenlerin günahları sebebiyle değil Allah'ı tanımazlık ettiklerinden dolayı kâfir olurlar görüşüyle ayrılan Ebu Mükrem adındaki şahsa uyanlara verilen isimdir.¹⁶⁶

İbâdiyye, Hâricilerden Abdullah b. İbâd' ın imametini üzerine birleşen fırkadır. Kendi bünyesinde farklı bölünmelere uğramıştır. Bu alt fırkaların üzerine birleştikleri hususlar vardır. Bunlardan biri kendilerine uymayanların ne mümin ne de müşrik olmayıp küfürde sabit oldukları düşüncesidir. Bu nedenle şahitlikleri geçerli, gizlice öldürülmeleri ve canları korunmuştur. Kendi fırkalarının dışında biri ile nikâhlanmak batıl ancak muhaliflerinin savaş teçhizatı olarak kullanma ihtimaline karşı atları ve silahlarına el koymak caiz olduğu görüşündedirler. Kendi içinde kırılmalar yaşayan fırka, Hafsiyye, Hârisiyye, Yezidiyye ve Ashabı Tâat olmak üzere fırkalara ayrılmıştır. Yezidiyye Gulât fırkalar içinde ele alınmıştır.¹⁶⁷

Hafsiyye, Hafs b. Ebi Mikdam' ın imametini tanıyanlara verilmiş bir isimdir. Onu diğerlerinden ayıran görüşü iman ile şirk arasında bilginin olduğunu iddia etmesidir. Buna göre bir kişi Allah' ı (c.c.) bilmediği halde inkâr ederse müşrik olur. Ancak Allah' ı bilir ve iman eder ancak itikadi konulardan birini reddederse bilgisi yüzünden kâfir olur.¹⁶⁸

Hârisiyye, Hâris b. Yezid' e uyup kader konusunda mutezile, istitaat ve kulların filleri konusunda da ehli-sünnet gibi düşünen fırkadır.¹⁶⁹

Ashabı Tâat, İbâdiyye içinde niyet etmeden işlenen bir fiilin tâat yani ibadet olabileceğini düşünen fırkadır. Bunlarda kendi içlerinde üç ayrı gruba bölünmüşlerdir. Bunlar; İbrâhimiyye, Meymûniyye ve Vâkıfa' dır. Bu gruplar mümin bir köle ve cariyenin kâfirlere satılması konusundaki anlaşmazlık üzerine bölünmüşlerdir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁶⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁶⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 83.

¹⁶⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 84.

¹⁷⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

Şebibiyye, Sâlihiyye olarak ta bilinen bu fırka Şebib b. Yezid eş-Şeybani olarak bilinen şahsa tabi olmuş kişilere verilen bir isimdir. Kadının imametini caiz görmüş ve Şebib' in ölümünden sonra bir süre onun annesine biat edip emrinde savaşmışlardır.¹⁷¹

Hâricilerin yirmi olarak evvelden bildirilen fırkaları bu kadardır. Ancak belirtilen yirmi sayısı, verilen mezheplerin birbiriyle ve konuyla uyuşması noktası üzerine durulması ve tartışılması gerekli olan bir konu olup tezimizin değerlendirme bölümünde incelenecektir.

3. Kaderiyye - Mu'tezile

Bu bölüm üçüncü bölüm olup yetmiş iki fırka içerisinde birbirini küfürle itham eden Kaderiyye- Mu'tezile' ye ait yirmi fırkayı içerir. Bu yirmi fırkayı müellifimiz şöyle sıralamaktadır: 1- Vâsîliyye, 2- 'Amrâviyye, 3- Huzeyliyye, 4- Nazzâmiyye, 5- Esvâriyye, 6-Muammeriyye, 7- İskâfiyye, 8- Ca'feriyye, 9- Bişriyye, 10- Murdariyye, 11- Hişamiyye, 12- Sumâmiyye, 13- Câhızıyye, 14- Hâtıbiyye, 15- Himâriyye, 16- Hayyatiyye, 17- Sâlih Kubbe'nin taraftarları, 18- Merîsiyye, 19- Şehhâmiyye, 20- Ka'biyye, 21- Cubbâiyye ve 22- Ebû Haşim b. El-Cubbâi' ye mensup olanlar yani Bahşemiyye. Adedinin yirmi olduğunu belirtmesine rağmen yirmi iki fırka zikreden müellifimiz bu fırkalar içerisinde Hâtıbiyye ve Himâriyye' nin Gûlât fırkalardan olup bu kısımda değil bir sonraki kısımda ele alınacağını belirtmiştir.¹⁷²

Müellifimiz Bağdâdî, Kaderiyye-Mu'tezile' nin bazı hususlardaki görüşleriyle yaklaşık olarak aynı bidatlerde birleştiklerini belirtmiştir. Bunlar; Allah' ın (c.c.) ezeli sıfatlarını nefyetme, Allah' ın (c.c.) gözle görülemeyeceğini iddia etme, Allah' ın (c.c.) kelâmının hâdis olduğunu iddia etme, insanların kendi fillerinin yaratıcısı olmaları ve Allah' ın (c.c.) emretmediği şeyi dilemediğini düşünme şeklindeki görüşleridir.¹⁷³

¹⁷¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 85-92.

¹⁷² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 93.

¹⁷³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

Vâsîliyye, Mu'tezile fırkalarından tarihi kronolojide ilk ayrılan fırka sayılan bu fırkanın kurucusu ile ilgili Bağdâdî bir küçümseme ifadesi olarak "Mu'tezile' nin kurucu başkanı ve Ma'bed el-Cühenî ile Geylân ed-Dımeşkî' nin ardından bid'atlerin reisi olan Vâsıl b. Atâ' ya uyanlardır" şeklinde söz etmiştir.¹⁷⁴ Bu ifade ile ilk bölümde de zikrettiğimiz gibi müellifimizin amaca yönelik (Ehli Sünnet savunması) tutumu ve bu yoldaki gayretini gözlemlememiz mümkündür.

Vâsîliyye fırkası Mu'tezile' nin ilk oluşumu olup bir fırka olarak ana bünye olan Ehli Sünnetten ayrılmıştır. Bu ayrılık Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ' nın¹⁷⁵ Hasan el-Basri (ö. 110/728) ' nin¹⁷⁶ ilim halkasından o dönemin meşhur bir tartışması olan 'büyük günah işleyen müminin durumu' hakkındaki el-Menzile beyne'l-Menzileteyn görüşü ile gerçekleşmiştir. Müellifimiz dönemin sorununa bakış açılarını ve Vâsıl' ın bu çıkışını detaylıca açıklarken bir yandan da savunduğu ve hedef edindiği düşüncesini gerçekleştirme yolunda küçük benzetmeler ile muhaliflerini tenkit edip küçük düşürmekten de geri durmamıştır. Bu gayretle Vâsıl b. Atâ' ya ilk tabi olan kişinin bidatçi ve sesinin de cariyeye sesini andıran bir kişi olduğu gibi detayın da ötesinde bir bilgiyi tahkir edici biçimde eserinde yer vermiştir.¹⁷⁷

Vâsıl' ın ayrılığına sebep görüşlerini kısaca şu şekilde ifade etmemiz mümkündür: 1. Büyük günah işleyen kişi ne mü'min ne de kâfirdir. Bu ikisi arasında fasık olarak adlandırılan bir grup vardır. Bunlar tövbe ederse Allah (c.c.) dilediğini affeder. 2. Büyük günah işleyen kimse müşrik veya kâfir olmadığı ancak tövbe etmeden ölürse cehennemde bir muvahhid olarak ebedi kalacaktır. 3. Cemel savaşında Hz. Ali' ye karşı savaşanlar küfre düşmüşler (Hz. Aişe (r.a.), Hz. Talha ve Zübeyr); Hz. Ali' de Cemel ve Sıffin' de haklıdır ancak hakem tayinine razı olmakla küfre girmiştir.¹⁷⁸

'Amraviyye, Mu'tezile' den Temim oğullarının azatlı kölesi Amr b. Ubeyd b. Bâb' a tabi olanlara verilmiş bir isimdir. Çoğunlukla Vâsıl b. Atâ' nın görüşleriyle

¹⁷⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 95.

¹⁷⁵ Muhammed Aruçi, "Vâsıl b. Atâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 17 Temmuz 2021)

¹⁷⁶ Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 17 Temmuz 2021)

¹⁷⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 97.

¹⁷⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 98.

örtüşen görüşlerine ek olarak Cemel ashabından her iki tarafın da küfre düştüğü iddiasıyla Vasil’ dan ayrılmış ve yeni bir fırka olarak tanınmıştır.¹⁷⁹ ‘Amraviyye’ nin görüşlerini aktardıktan sonra Kaderiyye’ nin düşüncelerine karşılık Ehli Sünnetin bu düşünceye tabi olanlar hakkındaki görüşünü aktaran müellif Bağdâdî, Ehli Sünnetin bu görüş sahiplerini tekfir ettiğini aktarıp bundan dolayı cümlesini Allah’ a hamd ederek sonlandırmıştır.¹⁸⁰

Huzeyliyye, Ebu Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl’ in görüşlerine tabi olanlara verilmiş bir isimdir. Bağdâdî henüz fırkanın açılış cümlesinde Huzeyliyye için küçük düşürücü ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir. Kurucusunun görüşlerinin rezillik ve kepezelikten başka bir şey olmayan bidatler olduğu ve bu bidatleri nedeniyle mu’tezileden bazı grupların tekfirine uğradığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Huzeyliyye’ nin tekfir edilmesine sebep olan görüşler, bunları savunma argümanları ve eleştirilerini tek tek ele alıp ‘sekiz sapıklık’ olarak eleştiren müellifimizin aksine biz Huzeyliyye’ nin görüşlerine girip konuyu uzatmadan burada bırakıyoruz.

Nazzâmiyye, adını kurucusu kabul edilen Ebu İshak b. es-Seyyâr’ ın en-Nazzâm takma isminden alan fırka hakkında müellifimiz detaylıca bilgi vermiştir. Fikirlerini yirmi bir maddede ele alarak bunları ‘saçmalıklar’ olarak başlıklandırmıştır. Bu yirmi bir maddeye ek olarak ta yine sayısını vermeden fikirler aktarmış ve bunların tamamı için eleştiri ve tenkitten yararlanmıştır. Bu veriler tez amacımızı aşması sebebiyle ele alınmayacaktır.¹⁸²

Esvâriyye, kurucusu olarak anılan el-Esvâri’ ye uyanlara verilmiş bir isimdir. el-Esvâri, Huzeyliyye’ ye mensup iken öne sürdüğü ‘Allah (c.c.) bir şeyin olmayacağını bilirse onu takdir etmemiştir’ şeklindeki görüşü ile farklılaşmıştır. Müellif Bağdâdî, bu görüş Allah’ ın (c.c.) kudretinin sınırlı olması ve o da zâtının sınırlı olmasını gerektirdiği için el-Esvâri’ yi tekfir etmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 99.

¹⁸⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

¹⁸¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 103-113.

¹⁸² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 113-139.

¹⁸³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 139.

Muammeriyye, adını kurucu olarak kabul edilen Muammer b. Abbâs es-Sülemî' den almıştır. Müellif Bağdâdî burada da yine kurucu hakkında ağır eleştiriler yapmaktan geri durmamıştır. Onun dinsizlerin başı olan Kaderiyye yolunda gittiğini ve rezilliklerinin de saymakla bitmeyeceğini belirtmiştir.¹⁸⁴ Uzunca temas edip eleştirdiği görüşlerini biz tezimizin kapsamı itibariyle ele almayacağız ancak Muammeriyye fırkasının kendine has diğerlerinden ayırıcı birçok görüşü olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz.

Bişriyye, adını kurucusu kabul edilen Bişr el-Mu'temir' den alan fırka Kaderiyye' ye tabi olmakla beraber sarf ettiği görüşlerinden dolayı Kaderiyye içindeki arkadaşları tarafından tekfir edilmiştir. Bu görüşleri birçok olmakla beraber biz bunlardan iki tanesini fırkayı anlamak amacıyla aktaracağız. Bunlardan ilki, Allah' ın (c.c.) lütfâ kadir olduğu yani eğer kâfire lutfetmiş olsa kâfirin istemese bile inanmak zorunda kalacağı fikridir. İkincisi ise, Allah' ın (c.c.) cennette akılsızlardan önce insanı yaratmış olsaydı insanı övmüş öldürdü şeklindeki fikridir. Bu fikirleri ve daha başkaları sebebiyle Kaderiyye' den tekfir edilmiştir.¹⁸⁵

Hişâmiyye, ismini Hişâm b. Amr el- Fuvatiyy' den almıştır. Bağdâdî yine saçmalık olarak nitelediği birçok görüşünü aktardığı fırkanın biz sadece iki tanesini vermekle yetineceğiz. Bunlardan ilki, Hişâmiyye' nin insanların Allah' ı (c.c.) el-Vekîl olarak çağırmasının haram olduğu düşüncesidir. Bağdâdî, Allah' ın (c.c.) kendine verdiği ismi O' nun için kullanılmasının haram olmasına durduğu hayreti dile getirerek fikri saçma bulmuştur. İkinci görüş ise Hz. Osman' ın (r.a.) evinin muhasara edilerek Hz. Osman' ın (r.a.) şehit edildiği olayını inkâr ederek evin sarılmadan Hz. Osman' ın (r.a.) gaflet anında öldürüldüğüdür. Bu fikrin de yine tarihî gerçekliği inkâr olduğunu belirterek müellifimiz reddetmiştir.¹⁸⁶

Murdâriyye, asıl adı İsa b. Sabîh olan ve Ebu Musa el-Murdâr olarak bilinen kişinin fikirleri etrafında birleşen kişilere verilmiş bir isimdir. Bu kişiye ' Mu'tezile' nin rahibi' dendiğini belirten müellifimiz hem rahip ve hem de murdar kelimesini fırka için hakaret vesilesi sayarak zikretmiştir. Bağdâdî, Murdâriyye ve Kaderiyye'

¹⁸⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 139-141.

¹⁸⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 145.

¹⁸⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 145-151.

nin diğer fırkalarının birbirilerini tekfir etmeleri hususunu büyük bir zevkle ‘dostlarını tekfir etmekte çok haklılar’ şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir. Murdâriyye’ nin birçok görüşü ele alınmakla birlikte biz bunlardan sadece birini zikretmekle yetineceğiz. Bu ise insanların Kur’an’ın bir benzerini hatta daha fasih bile olabilecek bir şeklini getirebilecekleri şeklindeki uç görüşleridir. Bu görüşe İslam’ a mensup bir fırkanın nasıl varabileceği hayret konusudur. Çünkü ayetle insan ve cinlerin de bir araya gelse Kur’an’ın bir benzerinin asla getirilemeyeceği açıktır.¹⁸⁷ Biz bu konuyu değerlendirme kısmında yeniden ele almak üzere bırakıyoruz.

Câferiyye, aynı isme sahip iki kişinin fikirleri üzerine oluşmuş bir mezheptir. Bu kişilerden ilki Câfer b. Mübeşşir’ dir. Müellif Bağdâdî bu kişiye ait bazı görüşleri belirtmiştir. Bunlardan biri ümmetin içinde muvahhid olarak bulunan bazı kimselerin fâsıklıkta yahudi, hristiyan, mecusi ve zındıklardan bile daha kötü bir seviyede olduğu fikridir. Bir diğer düşüncesi ise günah işleyenlerin ebedi olarak cezalandırılacağıdır. Câferiyye’ nin diğer öncüsü ise Câfer b. Harb’ dir. Müellif Bağdâdî, onun da hocası olan Murdar lakaplı Câfer’ e uyduğu ve bid’atlerde ondan da ileri gittiğini zikretmiştir. Burada Abdülkâhir el-Bağdâdî, kendisine ait olduğunu zikrettiği *el-Harbu alâ ibni Harb* adında bir eserde, Câfer b. Harb’ in görüşlerini yıktığını övünerek aktarmaktadır.¹⁸⁸

İşkâfiyye, Mu’tezile’ den Muhammed b. Abdullah el- İşkâfî’ ye (öl. 240/854) tâbi olanlara verilen isimdir. El-İşkâfî önceden Câfer b. Harb’ e tâbi olmasına karşın dile getirdiği bazı farklı görüşleri nedeniyle farklı bir fırka olarak değerlendirilir. Bu görüşlerden biri Allah’ ın (c.c.) çocuklara ve delilere zulmetmeye kudreti olduğu ancak akıllılara zulmetmeye kadir olmadığıdır. Bunun gibi birtakım görüşlerini ele alan müellifimiz Bağdâdî, İslam âlimlerinin Kaderiyye’ yi tekfir ettiklerini içeren bazı rivayetler aktarmıştır.¹⁸⁹

Sumâmiyye, halife Me’mun, Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde Kaderiyye’ nin lideri olarak bulunan ve halife Me’mun’ un Mu’tezile’ ye geçmesine sebep olan

¹⁸⁷ Kur’ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2021), el-İsra’ 17/88. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

¹⁸⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 155.

¹⁸⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 156.

Sumâme b. Eşres en-Numeyri' ye atfedilen fırkadır. Bağdâdî, bu fırkanın iki görüşü nedeniyle bütün ümmetin tekfir ettiğini söylediği o görüşleri kısaca şunlardır. Allah' ın (c.c.) kendisini bilmesi için zorlamadığı kimse sorumlu değildir ve ahirette ne mükâfat ne de cezaya çarptırılmayacak, toprak olup gidecektir. Bu gruba Dehriyye, Zenâdika ve hıristiyanlar da dâhildir. Numeyri' nin ikici görüşü mütevellit fiillerin failinin olmadığıdır. Bağdâdî' ye göre hiçbir fiil failsiz değildir. Bu görüşü kabul etmek âlemin yaratıcısını inkârdır.¹⁹⁰

Câhızıyye, Kaderiyye' den Amr b. el-Câhız' ın görüşlerine tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Müellifimiz Bağdâdî, Câhız' a uyanların aslında onun eserlerindeki süslü ve edebi dilin güzelliğine aldananlar olduğunu söyler ve eğer bu kimselerin onun sapıklık ve cehaletini bilseler ona insan bile dedikleri için Allah' a (c.c.) tövbe ederlerdi demiştir. Bağdâdî, Câhız' a ait bazı fikirleri verirken aynı zamanda onu tenkit ve tahkir etmekten de geri durmamıştır. Şiirler ve beyitler arasında da küfür sayılabilecek hakaretlerde bulunmuştur. Domuzdan daha çirkin gibi ifadelerle aslında bir İslam âlimine ve mütefekkiye hiç uygun olmayan sözler sarf etmiştir.¹⁹¹

Şehhâmiyye, Kaderiyye' den Ebu Ya'kub eş-Şehham' ın görüşlerine tâbi olanlara nispet edilmiş fırkadır.¹⁹²

Hayyâtiyye, Ebu'l Hüseyin el-Hayyât' a tâbi olanlara verilmiş addır. Kaderiyye' den 'ma'dum' görüşü nedeniyle ayrılmıştır. Bu konudaki görüşünde cismin yokluk halinde de cisim olarak isimlendirileceği fikrini geliştirmiştir. Bu görüşünden dolayı bu fırkaya el-Ma'dûmiyye de denmiştir.¹⁹³

Ka'biyye, müellifimiz Bağdâdî' nin özel ve genel birçok ilmi bildiğini iddia eden bir şarlatan olarak tahkir ettiği el-Ka'bî olarak bilinen Ebu'l Kâsım Abdullah b. Ahmet b. Mahmud b. el-Belhî' ye uyanlara verilen isim olduğunu belirtmiştir. Bu kişi Allah' ın (c.c.) bilme hali dışında ne kendi zatını ve ne de başka hiçbir şeyi

¹⁹⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 157-159.

¹⁹¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 160-163.

¹⁹² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 163.

¹⁹³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 163-165.

hakikatte göremediği şeklinde bir iddiada bulunmuştur. Yine aynı şekilde Allah' ın (c.c.) Semi' sıfatının gerçekte bir duyup idrak etme değil mahlûkatın duyduklarını bilmesi olduğunu iddia etmiştir. Müellifimiz Bağdâdî bu fırkalardan her birinin diğerini küfürle suçladığını belirtip bu konuda hepsinin de çok haklı olduğunu tahkir edici biçimde zikretmiştir.¹⁹⁴

Cubbâiyye, müellifimizin Hûzistan halkını saptırdığını iddia ettiği Ebu Ali el-Cubbaî' ye tabi olanların oluşturduğu fırkaya verilen isimdir. Bağdâdî, el-Cubbaî' ye ait olduğunu söylediği şu görüşü zikreder. Ona göre Allah (c.c.) bir kulun istediği bir şeyi yaparsa kuluna itaat etmiş olur. Yine Allah' ın (c.c.) isimlerinin yine O' nun fiillerinden kıyasla türetildiğini buna göre Allah' ın (c.c.) her fiilinden bir isim türetmek mümkün olduğunu iddia etmekle diğer fırkalardan ayrılmışlardır.¹⁹⁵

Behşemiyye, Ebu Hâşim el- Cubbaî' ye uyanlara verilen addır. Bağdâdî zem edilmeyi hak ettiklerinden dolayı ez-Zemmiyye olarak ta adlandırılacaklarını söyler. Bununla birlikte yine küçük düşürmek ve hakaret etmek için görüşlerinin rezalet olduğunu bu sebeple diğer sapıklardan daha aşağıda ve ayrı olduklarını belirtmiştir.¹⁹⁶ Müellif bu fırkanın da görüşlerini uzun uzadıya eserinde aktarmıştır ancak biz burada fırka hakkındaki aktaracaklarımızı sonlandırıyoruz.

Bölümün başında yirmi iki fırka olarak zikrettiği Kaderiyye-Mu'tezile' yi ikisi gulât olmak üzere yirmi başlıkta aktaracağını belirten müellifimiz bölüm sonunda herhangi bir açıklama yapmaksızın on sekiz fırka zikrederek bölümü bitirmiştir. Bölümün içerisinde muhaliflerine ait olan ve bazen olmayan birçok görüşü aktarıp çok kere küfür ve hakarete bulunan Bağdâdî, bölüm sonunda da bu fırkaların sapıklıklarından bizi kurtardığı için Allah' a (c.c.) hamd ederiz şeklindeki sözleriyle bitirmiştir.

¹⁹⁴el-Bağdâdî, *el-Fark*, 165-167.

¹⁹⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 167-169.

¹⁹⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 169.

4. Mürcie

Üçüncü kısmın dördüncü başlığı olan Mürcie üç sınıfta incelenir. Birinci sınıftaki mürciîler iman konusunda ırcâ (geciktirme) yi kabul etmekle birlikte Kaderiyye-Mu'tezile' ye daha yakın durmuşlardır. İkinci sınıf Cehm b. Safvan' ın görüşlerine uyarak iman hususunda mürcie gibi kader konusunda Cebriyye-Cehmiyye gibi davranmıştır. Üçüncü sınıf ise Cebriyye ve Kaderiyye' nin dışında mürciî olarak beş alt fırkaya ayrılmışlardır. Bu fırkalar yetmiş iki fırka içinde sayacağımız mürciî fırkalardır. Bunlar şöylece sıralanabilir: 1. Yûnusiyye, 2. Ğassâniyye, 3. Tûmeniyye, 4. Sevbâniyye ve 5. Merîsiyye¹⁹⁷.

Fırkaların detayına geçmeden önce müellifimiz Bağdâdî' nin bu kısımda İbn Kuteybe' de geçen ve Mürcie' nin Hz. Peygamber' in (s.a.v.) lisanıyla lanetlendiği şeklindeki hadisi konunun başında, fırkanın henüz fikirlerine savunmasına geçmeden, vermesi kast ettiği amacı ortaya koymada oldukça açık bir örnektir. Yine bun hadisin sıhhat durumu başka bir çalışmanın konusu olmasına karşın hadisin meşhur hadis kitaplarında bulunmayışı da hadisi sıkıntıya sokmaktadır.

Yûnusiyye, Mürcie fırkasından Yûnus b. Avn' a tâbi olanlara denir. O iman, kalben tasdik ve dil ile ikrardan ibaret saymıştır. İmanın diğer hususları ise imanın tamamını teşkil etmez ve imanın bir kısmıdır da denilmez.¹⁹⁸

Ğassâniyye, Mürcie' den Ğassân el-Mürciî' ye tâbi olanlara verilmiş isimdir. Ona göre iman, Allah' ı (c.c.) sevmek, O' nu birlemek, kibirden sakınmak ve bunu ikrar etmektir. İmanın artacağı ancak eksilmeyeceği görüşündedir. Yûnusiyye imanın şartlarını imandan saymamasına karşı Ğassâniyye imanın her bir şartı bir bölümünü karşılar fikrindedir.¹⁹⁹

Tûmeniyye, Mürcie' den Ebû Muâz et-Tûmenî' ye uyanlardır. Bu fırka imanın küfürden koruyan şey olduğunu söylemiş ve imandan bir tek hasleti terk edenin küfre düşeceğini belirtmiştir. Bunların tamamı beraber imandır. Yani parçalarından biri tek başına iman olmadığı gibi birinin eksik olması da iman

¹⁹⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 170-190.

¹⁹⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 191.

¹⁹⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

değildir. Aynı şekilde bir peygambere karşı savaşan ve öldüren kâfir olur. Bu küfür peygamberi öldürdüğü için değil onun getirdiklerini basite aldığındandır.²⁰⁰

Sevbâniyye, Ebu Sevbân el-Mürçî' ye tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. O iman, Allah' ı (c.c.), peygamberlerini ve aklen yapılması gerekenleri bilme ve ikrar etme olarak tanımlamıştır. Aklen caiz olanlar imanı etkilemez.²⁰¹

Merîsiyye, Bişr el-Merîsî' ye uyanlara verilmiş isimdir. Kur'an'ın mahlûk olduğu, Allah'ın (c.c.) kulların işledikleri fiillerin yaratıcı olduğu ve imanın toptan kalp ve dil ile tasdik olduğu ve puta secde etmenin imandan çıkarmadığı gibi birbirinden farklı ve bağımsız görüşleri vardır.²⁰²

5. Neccâriyye

Fikir açısından hem Eş'ari' ye, hem Kaderiyye' ye ve hem de kendilerine has fikirlere uymuşlardır. Bu benzerlikler müellifimizce ele alınmıştır biz konuyu aşmamak adına yalnızca kendi özgün düşüncelerine değineceğiz. Neccâriyye' ye göre iman, farzları bilmek, Allah' a (c.c.) boyun eğmek ve dil ile de ikrar etmektir. Bu deliler kendisine ulaştıktan sonra bunlardan birini bilmeyen veya ikrar etmeyen kâfir olur. Yine iman hususları hep birlikte imandır. Parça parça bir mana ifade etmezler. Birini inkâr kişi imandan çıkarır. İman artar ancak eksilmez.

Adı geçen hususlar Neccâriyye' nin üzerine birleştikleri noktalardır. Bunun yanında Kur'an' ın yaratılması ve muhaliflerin görüşlerine yer verme konusunda her biri diğerini küfürle suçlayan üç fırkaya bölünmüşlerdir. Bu fırkalar, Burğûsiyye, Za'feraniyye ve Mustedrike' dir.²⁰³

Burğûsiyye, Muhammed b. İsa' ya uyanların oluşturduğu fırkadır. Neccâriyye' den doğan şeyler hususundaki fikirlerinden dolayı ayrılmıştır. O, Allah' ın (c.c.) bir şeyi yaratırken o şeyde bazı hususiyetleri de yarattığını söyler. Ancak

²⁰⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 192.

²⁰¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁰² el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁰³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 196.

Neccâriyye cisme önceden verilmiş bir özelliğın olmadığı bunlar Allah (c.c.) istedikçe meydana gelen şeylerdir düşüncesindedir.²⁰⁴

Za'feraniyye, Re'y bölgesinde yaşamış aynı isimdeki şahsa nispet edilen fırkadır. Başta Allah' ın (c.c.) fiillerinin yaratılmış olduğu düşüncesini savunurken sonra bunu reddetmiştir. Asıl itibariyle kendisine nispet edilen pek ayırıcı görüşleri olmamakla beraber meşhur olmuş bir fırka kurucusudur.²⁰⁵

Mustedrike, kendilerinden önceki Neccârilerin gizlediğı şeyleri açığa çıkarma özelliğini kendilerine atfetmişlerdir. Buna göre kendilerinden öncekiler Kur'an' ın yaratılmış olduğunu açık şekilde söyleyemezken kendisi bunu açıkça söylediğini iddia etmiştir. Bu konuda kendi içlerinde de iki görüşe ayrılmışlardır. Birinci görüş mensupları Kur'an' ın yazılı haldeki tertibi üzerine yaratıldığını söylemiş, ikinci grup ise Kur'an' ın yaratılmış olmasının yanında bu hal tertibi üzerine olmadığı görüşünü savunmuştur. Müellifimiz Bağdâdî, Mustedrike' nin her şeyi inkâr edip yalan olduğunu söyledikleri gibi bir görüşü vardır.²⁰⁶

6. Cehmiyye, Bekriyye, Dırâriyye

Cehmiyye, Cehm b. Safvân' a uyanlara verilmiş bir isimdir. Cebriye olarak ta bilinen görüşlerine göre Cehm, amellerde zorlama ve mecburiyet bulunduğunu, kişilerin istitaat yani iş yapabilme kuvvesi bulunmadığı iddiasındadır. Cennet ve cehennemın yok olacağını ve imanın Allah' ı (c.c.) bilmek, küfrün ise bilmemek olduğunu söylemiştir. Yine Cehm, Allah (c.c.) dışında kimsenin bir fiili yapmadığı yani kimsenin âmil olamayacağı yalnızca mecazen kişilere nispet edildiğı düşüncesindedir. Müellif Bağdâdî, Ehli Sünnet ve Kaderiyye' nin Cehmiyye' yi tekfir ettiğini belirtmiştir.²⁰⁷

Bekriyye, Bekr b. Uhti Abdulvahid b. Zeyd' e uyanlara verilmiş bir isimdir. Bekriyye' nin ayrı bir grup olup tekfir edilmesine sebep olan görüşlerinden biri onun Allah' ın (c.c.) kıyamette yaratıklarının suretine girip onlara hitap edeceği iddiasıdır.

²⁰⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 197.

²⁰⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁰⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 198.

²⁰⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 199.

Bir diğerk görüşü Müslümanların işlediğı büyük günahların nifak olduğı, büyük günah işleyen mümin değıl münafık sayılması gerektiğı hatta bu kişinin şeytana ibadet ettiğı şeklindeki iddiasıdır. Cemel ve Sıffın ashabının günahlarının şirk ve küfür olduğı düşüncesi de bir diğerk görüşüdür. Bunların yanında o eşyanın kendisiyle birlikte hususiyetler ile yaratılmadığını buna göre küçük çocukların acı hissetmedikleri, ağlamalarının ise haz olabileceğı iddiasıdır.²⁰⁸

Dırâriyye, Dırâr b. Amr' a uyanlara verilmiş isimdir. İnsanın fiilleri konusunda Ehli Sünnete, istitaat konusunda Mu'tezile' ye ve cismin arazları hususunda da Neccâriyye' ye tâbi olmuştur. Bunların dışında tasdik edilmeyen bazı has fikirleri de vardır. Bunlardan biri kıyamet günü Allah' ın (c.c.) kullarına kendisini görebilecekleri altıncı bir his vereceğidir. Bir diğeri İbn Mes'ud ve Ubeyy b. Ka'b' ın kıraatlerini kabul etmeyip bu kıraatleri kabul eden sahabenin sapık olduğunu iddia etmiştir. Baka bir görüşü bütün Müslümanlardan şüpheyeye düşmesi ve belki de hepsinin müşrik ve kâfir olduğı düşüncesidir.²⁰⁹

7. Kerrâmiyye

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Kerramiyye' nin Hakâikiyye, Tarâikiyye ve İshâikiyye olmak üzere üç gruba ayrıldığını ancak bunların birbirini tekfir ve reddetmediğı gerekçesiyle tek fırka olarak ele alacağını belirtmiştir. Buna göre Kerrâmiyye, Muhammed b. Kerrâm adındaki şahsın görüşleri etrafında bir araya gelen kişilerin oluşturduğu bir fırkadır. Müellifimiz Bağdâdî, Kerrâmiyye' nin görüşlerini bidat ve tiksindiğı sayısız sapıklıklar olarak ifade etmiştir.²¹⁰

Bu görüşlerinden biri Allah' ın (c.c.) yeri, yönü ve ağırlığı olan bir cisim olup arşın da O' nun mekânı olduğudur. Bir diğerk görüşü âlemde hiçbir şeyin yok olmayacağıdır.²¹¹ Yaratıcının mahiyeti ve kudreti, iman ve nübüvvet hakkında Kerrâmiyye' nin daha birçok görüşü eserde aktarılmıştır. Biz tez kapsamını aşmaması adına bu kadarını vermekle yetineceğiz.

²⁰⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 200.

²⁰⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 201.

²¹⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 202.

²¹¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 203.

8. Müşebbihe

Yetmiş iki fırkayı oluşturan gruplardan son grup olan Müşebbihe iki sınıf ve bu iki sınıf kapsamında birçok fırka olarak ele alınmıştır. Ancak iki sınıf ve fırkalar birbirilerinden ne kadar farklı olsalar da müellifimiz Bağdâdî bunları tek fırka olarak sayıya dâhil etmiştir.

Bağdâdî' nin uzun ve ayrıntılara inerek aktardığı bu grupları biz yalnızca isimlerini zikrederek geçeceğiz. İki temel sınıfa ayrılan Müşebbihe' nin birinci sınıfındakiler Allah' ın (c.c.) zatını insana benzetenlerin oluşturduğu fırkalardır. Bunlar, Sebeiyye, Beyâniyye, Muğiriyye, Mansuriyye, Hattâbiyye, Hululiyye, Hulmaniyye, Mukannaiyye, 'Azafira, Hişâmiyye, Yunusiyye, Müşebbihe, İbrahimiyye, Hâtıbiyye, Kerrâmiyye ve Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer'in ilahlığını iddia edenlerdir.²¹²

Müşebbihe' nin ikinci sınıfındakiler ise Allah' ın (c.c.) sıfatlarını insanların sıfatlarına benzetenlerin oluşturduğu fırkalardır. Bunlar için de açıklamalar yapan müellifimiz bunların birçok fırka olduğunu söyleyip bunları tek tek açıklamamıştır.²¹³ Biz de konuyu burada konuyu tamamlamayı tezimizin kapsamı sebebiyle bitiriyoruz.

1.7. İslâm'a Mensup Olmadıkları Halde İslâm' a Nispet Edilen Fırkalar

Tezimizde ele aldığımız müellif Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin *el-Fark beyne'l Fırak* eserinin ikinci kısmında İslâm Milleti' nin anlamını açıklarken kimlere müslüman denilip kimlere denilemeyeceği tartışılmış ve bu konudaki görüşler açıklanmıştır.²¹⁴ Eserin dördüncü kısmında İslâm'dan olmayıp ta İslâm' a nispet edilen fırkalar ele alınırken de yine aynı konuların ele alındığını görüyoruz. Burada tekrar aynı konuların konuşulması lüzumunu görmüyoruz. Bu sebeple içeriğe girmeden Bağdâdî' nin farklı olarak söylediği konulara kısaca temas edip geçeceğiz.

²¹² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 205-208.

²¹³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 208-220.

²¹⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 220.

Bağdâdî, şahısların İslâm' a mensubiyetlerine dair görüşleri kısaca şöyle sıralamıştır. Bu görüşlerden biri bir kimsenin Hz. Muhammed' in (s.a.v) peygamberliğine ve getirdiklerine inanmanın kişinin müslüman olması için yeterli olduğu görüşüdür. Bu görüşü müellifimiz Müşikâniyye örneğini vererek reddetmiştir. Bir başka görüş kişilerin namazı Kâbe' ye yönelerek kılmalarının yeterli olduğudur. Bu görüşü de reddeden kişileri örnek göstererek çürütmüştür. Bunların ardından Bağdâdî bir kimsenin İslam' a mensup sayılması için gerekli şartları sıralamıştır. Bu şartların içinde kişinin taşıması gereken özelliklerin yanında taşınamaması gereken şartları da vardır.²¹⁵

Bir kimsenin İslam milletinden sayılması için gereken şartları sayan müellifimiz önceki bölümlerde de geçtiği üzere İslam' a mensup ve sahih bir inanışta olanları Fırkayı Nâciye,²¹⁶ İslam' a mensup olmakla birlikte inancına bid'at karıştıranları sapık fırkalar²¹⁷ ve inançlarındaki bozukluk sebebiyle dinden çıkmış ancak İslam fırkası gibi görülen fırkaları (Gulât) da bu bölümde incelemiştir. İslam milletinden olmamakla beraber kendileri veya başkaları tarafından İslam' a nispet edilen fırkaları müellifimiz yirmi başlık altında sıralamıştır. Buna göre görünüşte İslâm' a mensup olmakla beraber İslâm' dan çıkmış olan fırkalar (gulât) şunlardır: 1- Sebeiyye, 2- Beyâniyye, 3-Harbiyye, 4- Muğiriyye, 5- Mansuriyye, 6- Cenâhiyye, 7- Hattâbiyye, 8- Gurâbiyye, 9- Mufavvıdiyye, 10- Hulûliyye, 11- Ashâbu't Tenâsuh, 12- Hâbitiyye, 13- Himâriyye, 14- Mukannaiyye, 15- Ruzâmiyye, 16- Yezidiyye, 17- Meymûniyye, 18- Bâtıniyye, 19- Hallâciyye, 20- 'Azâfiriyye ve 21- Ashâbu İbâha.²¹⁸

Müellifimizin ayrıntılı ve uzunca açıkladığı bu fırkaları biz yalnızca isim, kurucu ve İslâm' dan sayılmamasına sebep görüşlerini kısaca vererek geçeceğiz.

1. Sebeiyye

Abdullah b. Sebe' ye tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Bağdâdî, bu görüş mensupları Hz. Ali' nin (r.a.) öldürülmediği ve ölmediği, öldürülen kişinin tıpkı Hz. İsa' ya (a.s.) olduğu gibi Hz. Ali' ye (r.a.) benzeyen biri olduğunu, onun gökyüzüne

²¹⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 221.

²¹⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 222.

²¹⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²¹⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

beden ve ruhuyla kaldırıldığını ve kıyamete yakın ineceğini söylemelerinde dolayı İslâm' dan çıktıklarını ifade etmiştir.²¹⁹

2. Beyâniyye

Gulât fırkaların ikincisi olan Beyâniyye, Beyân b. Sem'an et-Temimî (öl. 126/743)' ye tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka, liderleri Beyân et-Temimî'nin bir peygamber olduğu ve Hz. Peygamber' in (s.a.v.) şeriatinin bazı kısımlarını kaldırdığını iddia ettikleri için İslâm' dan çıkmışlardır.²²⁰

3. Muğîriyye

Bunlar el-Muğîre b. Said el-İclî' ye (öl. 119/737) tâbi olanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka mensupları liderlerinin peygamberlik iddiası, İsm-i A'zâm' ı bildiğini kabul ve ölüleri dirilttiği gibi bazı sapkınca görüşlerinden dolayı İslâm' dan çıkmışlardır.²²¹

4. Harbiyye

Abdullah b. Harb el-Kindî' ye uyanlara verilmiş bir isimdir. Allah' ın (c.c.) ruhunun peygamberler ve imamlara geçtiği onlardan Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. El- Hanefiyye' ye ve son olarak Abdullah b. Harb el-Kindî' ye ulaştığı görüşünde olanların oluşturduğu firkadır.²²²

5. Mânsûriyye

İmametini Ali oğulları arasında Ebû Câfer Muhammed b. Ali' ye kadar dönüp dolaştığı ondan bu fırkanın da kurucusu kabul edilen Ebû Mansur el-İclî' ye geçtiği iddiasına olan firkadır. el-İclî' nin kendisinin göğe çıkarıldığı ve Allah' ın (c.c.) kendisiyle konuştuğu şeklindeki inançlarının yanında Bağdâdî, Mansûriyye' nin cennet ve cehennemi inkâr ettiği ve muhaliflerini boğarak öldürmeyi helal saydığını aktarır.²²³

²¹⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 223-227.

²²⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 227-229.

²²¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 229-233.

²²² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 233.

²²³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 234.

6. Cenâhiyye

Bu fırka mensupları Allah' ın (c.c.) ruhunun önce Hz. Âdem' de sonra Hz. Şit' te ve peygamberler ve imamlar silsilesi aracılığıyla Hz. Ali' ye (r.a.) kadar geldiğini, ondan da üç oğluna ve en son Abdullah b. Muaviye ' ye ulaştığını kabul etmişlerdir. Müellifimiz Bağdâdî, bu fırkanın cennet ve cehennemi inkâr ettiklerini, şarap içmeyi, ölü eti yemeyi helal kabul etmeyi, zina ve diğer haram kılınmış şeyleri helal saydıklarını; ibadetlerin vacipliğini reddettiklerini, Kur'an' da geçen haramların Ebu Bekir, Ömer, Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe' ye uyanlara kinâye olarak bulunduğunu kabul ettiklerini ifade eder.²²⁴

7. Hattâbiyye

Ebu'l-Hattâb el-Esedî' ye uyanlara verilmiş bir isimdir. İmametin Ali oğullarından Cafer es-Sâdık' a kadar geldiğini kabul etmişlerdir. Bağdâdî Ebu'l Hattâb' ın imamları önce peygamber olarak tavsif ettiğini daha sonra ise onların ilah olduklarını iddia ettiğini aktarır. En son el-Hattâb kendi ilahlığını iddia etmiştir. Tüm bu sebepler ve başkalarından dolayı bu grup mensupları İslam' dan çıkmışlardır.²²⁵ Bütün bunların yanında bu fırka mensupları Câfer es-Sâdık' ın kendilerine cefr adında bir kitap bıraktığı bunun içinde gabya dair her şeyin bulunduğunu iddia etmişlerdir.²²⁶

8. Ğurâbiyye, Mufavvîda ve Zemmiye

Bu fırkalar İslam inancına aykırı bazı fikirlerinden dolayı İslam' dan sayılmamış ve Ğulât olarak isimlendirilen aşırı giden gruplara dâhil edilmişlerdir. Bunlardan Ğurâbiyye, Allah tealânın Hz. Cebrail' i Hz. Ali' ye vahyetmesi için gönderdiğini ancak Hz. Cebrail' in yanlışlıkla Hz. Muhammed' e (s.a.v.) getirdiğini iddia etmişlerdir. Bağdâdî bunların küfürlerini yahudilerden beter olduğunu söylemiştir.²²⁷

²²⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 235.

²²⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²²⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 236.

²²⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 237.

Mufavvıda' nın ise Allah' ın (c.c.) Hz. Muhammed' i (s.a.v.) yarattığı ve âlemi yaratması için vazifelendirdiğini iddia eder. Buna göre kâinattaki ikinci idareci Hz. Muhammed' dir (s.a.v).²²⁸

Zemmiyye, Hz. Ali' nin (hâşâ) Allah (c.c.) olduğunu, Hz. Muhammed' in (s.a.v) Hz. Ali' nin peygamberliğini haber vermek geldiği ancak vazifesini yapmayıp kendini peygamber olarak ilan ettiğini iddia etmişlerdir.²²⁹

9. Şuray' iyye ve Nemiriyye

Adı Şuray' i olarak verilen kişiye uyanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka Allah' ın (c.c.) ruhunun Hz. Peygamber' e (s.a.v), Hz. Ali' ye (r.a.), Hz. Fâtıma' ya (r.a.), Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin' e (r.a.) hulul ettiğini, bu kişilerin de ilah olduklarını iddia etmektedir. Nemiriyye fırkası ise Nemirî adındaki bir kimseye uyanlara verilmiş isimdir. Bu fırkanın kurucu olarak adı geçen en-Nemirî, Allah' ın ruhunun kendisine hulul ettiğini iddia etmiştir.²³⁰

10. Hulûliyye

İncelediğimiz Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne' l Fırak* eserinde Hulûliyye fırkası İslam devletleri içerisinde İslam inancını bulandırmak ve bozmak niyetiyle çıkmış bir fırkalar grubunun ortak adı olarak kullanılmıştır. Bunlar Rafıza' nın Gulât olarak bilinen aşırı koluna dâhil kabul edilir. Hulûliyye on bir fırkaya ayrılmıştır. Bunlar, Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye, Şuray' iyye, Nemiriyye, Rizâmiyye, Mukannaiyye, Hulmaniyye, Hallâciyye ve 'Azâfıra' dır.²³¹ Bu fırkalardan Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye, Şuray' iyye ve Nemiriyye' ye değinmiştik. Geriye kalan beş fırkaya ise Hulûliyye bünyesinde kısaca temas edip geçeceğiz.

Bunlardan Rizâmiyye, Abbasi komutanlarından Ebu Hâşim' e bağlılıkta aşırı davranan gruptur. Ebu Hâşim' in imam olduğunu ve ondan Abbasoğulları kanalıyla Ebu Müslim' e intikal ettiğini savunurlar.²³²

²²⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 238.

²²⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 239.

²³⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 240.

²³¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 241.

²³² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 242-245.

Mukannaiyye' ye gelince tek gözü olan ve adının el-Mukanna' olarak aktarıldığı bir şahsın ilah olduğunu iddia edenlere verilmiş isimdir. Kendi kendini ateşe atarak yakan el-Mukanna' nın tabileri onun ölmediğini ve göğe çıktığını iddia etmişlerdir.²³³

Bu fırkalardan Hulmaniyye, Ebû Hulman ed-Dimeşkî' ye tabi olanlara verilmiş isimdir. Bu fırka mensuplarının tanrının ruhunun güzel insanlara geçtiğini düşündükleri ve güzel bir insan gördüklerinde ona secde ettikleri aktarılmıştır.

Hallâciyye, Ebu'l Muğis el-Hüseyn b. Mansur'a tabi olanlara verilmiş isimdir. Bu şahıs Hallacı Mansur olarak tanınır. Bu şahıs önce tasavvuf ile ilgilenmiş ve cezbe hali hususundaki görüşlerinden dolayı sufilerce eleştirilmiştir. Kendisine tabi olanlar onun hakkında ileri gitmişler ve asılarak öldürülmesine karar verilmiştir. Kendisine tabi olanlar ise onun ölmediğini öldürülen kişinin tıpkı Hz. İsa' da (a.s.) olduğu gibi ona benzeyen biri olduğunu söylemişlerdir.²³⁴

Hulûliyye' nin son fırkası olan 'Azâfira ise, İbnu Ebi'l 'Azafır olarak bilinen bir şahsa tabi olanlara nispet edilmiş bir fırkadır. Bu şahıs Allah' ın (c.c) ruhunun kendisine hulul ettiğini iddia etmiş ve kendisine Ruhul Kuds adını vermiştir. Tabilerine *bil Hisse Sâdise* adını verdiği bir kitap bırakmış ve şeriatı kaldırdığını iddia etmiştir.²³⁵

11. Ashâbu'l İbâha

Bu fırka kendi içinde iki grupta incelenmiştir. Bunlardan ilki Bâbek el-Hurremi adındaki şahsa nispetle Bâbekiyye olarak isimlendirilmiştir. Bu fırka haramları helal saymış ve birçok müslümanı öldürmüşlerdir. Bunlardan ikinci grup ise Mâziyyâr adındaki kurucusuna nispetle Mâziyâriyye olarak adlandırılmıştır. Dışarıdan Müslümanlar gibi yaşayan ancak kendi içlerinde tam bir İslam düşmanlığı besleyen bir fırka olarak açıklanmıştır.²³⁶

²³³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 245-248.

²³⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 248-251.

²³⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 251.

²³⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

12. Ashâbu't-Tenâsuh

Tenâsuh, ruh göçü, yeniden doğuş ve reenkarnasyon ile eş anlamlı olan bir inanışın adıdır.²³⁷ Tenâsüh' e inananları birkaç grupta ele alan Bağdâdî, bunları kısmen detay vererek anlatmış ve görüşlerinin reddini de eser içerisinde yapmıştır. Bu gruplardan sadece belli başlı olanları ve önemli gördüğümüz noktaları açıklayıp geçeceğiz.

Sumeniyye, her şeyin yalnızca duyularla bilinebileceğini iddia etmiş. İnsan ve hayvanlar arasında da ruh geçişi olabileceğini kabul etmiş, ahreti inkâr edip âlemin sonsuz olduğunu söylemişlerdir²³⁸.

Cenâhiyye, Hattâbiyye, Ravendiyye ve Beyâniyye; Allah' ın (c.c.) ruhunun peygamberlere onlardan sırasıyla imamlara ve kendi imamlarına geçtiğini iddia etmişlerdir. Yine Kaderiyye içinde en-Nazzam' ın görüşlerini kabul etmiş ve ondan da daha ileri gitmiş Ahmed b. Hâbî, onun öğrencisi Ahmet b. Eyyub b. Bânuş, Muhammed el-Kahti ve Abdülkerim b. 'Acvâ gibi bazı şahıslar da tenâsühe inanmışlardır.²³⁹ Müellifimiz Bağdâdî, tenasüh fırkalarının iddialarını el-Milel ve'n-Nihal isimli eserinde çürüttüğünü belirtmiştir. Ancak tercümesinden faydalandığımız Ethem Ruhi Fırlalı dipnotta belirtilen eserde bu şekle bir bölüm ve içeriğin bulunmadığını söylemiştir.²⁴⁰

13. Hâbitiyye

Bu fırka Kaderiyye' ye mensup Ahmed b. Hâbî' ın fikirleri etrafında toplananlardan oluşmuştur. Bu şahıs en-Nazzam' ın arkadaşı ve fikirlerini daha ileriye götüren bir şahıstır. Tenasüh ashabında da adının geçtiği üzere Hâbitiyye tenasüh inancına sahiptirler. Onlar iki yaratıcı düşüncesini iddia edip savunuyorlardı.

²³⁷ Ali İhsan Yitik, "Tenâsüh", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 27 Temmuz 2019)

²³⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 252-253.

²³⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 254-258.

²⁴⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, 258,260, 212, dipnot 9.

Bu yaratıcılardan birinin Allah (c.c.), diğzerinin ise Hz. İsa (a.s.) olduğunu söylemişlerdir.²⁴¹

14. Himâriyye

Bu fırka da Kaderiyye' ye mensup Asker Mukrem' in görüşlerini kabul edenlerden oluşmuştur. Bu fırka da tenasüh fikrine sahiptir. Allah' ın (c.c.) kötülüğü yaratamayacağını buna göre şarabı insanın yarattığı ve akrep yılan gibi zarar veren hayvanları şeytanın yarattığını, faili olmayan fiillerin varlığını ve insanların bazı canlıları yarattığını iddia etmişlerdir.²⁴²

15. Yezidiyye

Bu fırka Hâricilerin İbâdiyye koluna mensup Yezid b. Ebû Üneyse' ye tabi olanlara verilmiş isimdir. Allah' ın (c.c.) Acem milletinden bir resul göndereceği ve Muhammed' in (s.a.v) şeraitini kaldıracağı iddiasıyla İslam' dan çıkmıştır.²⁴³

16. Meymuniyye

Bu fırka önceden Hâricilerin Acâride koluna mensup Meymûn adında bir şahsa nispet edilmiştir. Daha sonra Kaderiyye' nin görüşüne tabi olup müşriklerin çocuklarının da cennete gireceğini iddia etmiştir. Kişinin yeğenleri ile evlenmesinin caiz olduğu ve Yusuf suresinin Kur'an' dan olmadığını söyleyerek İslam' dan çıkmışlardır.²⁴⁴

17. Bâtıniyye

Müellifimiz Bağdâdî' nin üzerine özellikle eğildiği ve uzunca ele aldığı fırkalardan biridir. Bu bölümde de Bâtınilerin İslam' a yahudi, hristiyan ve mecusilerden ve hatta materyalist ve kâfirlerden bile çok daha fazla zarar verdiğini ifade etmiştir. Bâtınilığın doğuşunu Irak cezaevindeki el-Kaddâh lakaplı Meymûn b. Deysân ve arkadaşı Dendân lakaplı Muhammed b. Hüseyin' e dayandıran müellifimiz bu fırkanın gelişimini ve siyasi tavırları da detaylıca aktarmıştır. Bâtınilığın fikirlerine bakıldığında bunların Mecusilerin devamı olduklarını ifade

²⁴¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 260.

²⁴² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 261,263.

²⁴³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 263,264.

²⁴⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 264,265.

etmiştir. Mecusilikteki ikili tanrı inancını Bâtınilerin Allah' ın (c.c.) önce akli yaratması ve ona emretmesi şeklinde; ateşe tapma olayını da Bâtınilerin her mescide ateş veya buhurdanlık yakılması şartı ile benzetmiştir. Bunun yanında kendilerine tabi olanlara kızları ve kız kardeşleri ile evlenmeyi, şarap içmeyi ve zevk verici şeyleri helal kılmak şeklinde şeriati kaldırmışlardır.²⁴⁵

Bâtınilığın tarihteki seyrini eserinde yer veren müellifimiz bunun yanında kelamcıların görüşlerini ve son olarak ta kendi görüşünü aktararak sapık fırkalar bölümünü bitirmiştir.²⁴⁶

1.8. Kurtuluşa Eren Fırka (Fıkatu' n-Nâciye)

Tezimizin giriş bölümünde detaylı olarak Mezhepler Tarihi yazarlarının fırkaları tasnif sistemlerinden biri olan yetmiş üçlü tasnif yöntemini açıklamıştık. Bu sisteme göre eser kaleme alanların ilklerinden olan ve eseriyle kendinden sonrakilere yol gösterici bir örnek olan müellifimiz Abdülkâhir el-Bağdâdî' dir. Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi eserinde yetmiş iki tane fırkaya yer vermeye çalışmış ve bu fırkaların Ehli Sünnetten ayrılarak delalet yoluna girdiklerini ifade etmiştir. Bu fırka mensuplarını bazı hükümler konusunda müslüman olarak görmekle beraber genel anlamda İslam milletinin dışına çıkmakla vasıflandırır.

Yetmiş üçüncü fırka olarak ta kabul edebileceğimiz fırka ise bu bölümde ele alacağımız Kurtuluşa Eren Fırka yani Fıkatü'n-Nâciye' dir. Bu Ehli Sünnetin benimsendiği, ayrılıkçı ve itikâdî anlamda da farklı fikirlere bulaşmayan ana bünye ve genelin oluşturduğu gruptur.

Müellifimiz Bağdâdî, eserinde beşinci ve son kısımda ele aldığı Fıkatü'n-Nâciye' yi yedi bölümde incelemiştir. Bu bölümler şöyledir:

Ehli Sünnet ve'l Cemâat fırkalarının sınıflarının açıklanması

Ehli Sünnet ve'l Cemâat' in kurtuluşunun açıklanması

Ehli Sünnet ve'l Cemâat' in ittifak ettikleri noktalar

²⁴⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 265-277.

²⁴⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 277-303.

Ehli Sünnet kelimesinin Selef-i Sâlihîn' e göre anlamı

Ehli Sünnet' in birbirini tekfir etme hastalığından korunmuş olması

Ehli Sünnet' in ilim ve üstün özelliklerinin açıklanması ve imamları

Ehli Sünnet' in din ve dünyadaki övünülecek hizmetlerinin açıklanması²⁴⁷

Müellifimizin Ehli Sünnet ve'l Cemâat' i anlatmak, övmek ve savunmak; diğer fırkaları ise eleştirmek, karalamak ve yermek amacıyla eseri ele aldığını belirtmiştik. Bu amacının bir sonucu olarak ta önceki bölümlerde kimi zaman fırkalara hakaret anlamı taşıyan ifadeler yer vermişti.

1.8.1. Ehli Sünnet ve'l Cemâat' in Sınıfları

Ehli Sünnet ve'l Cemâat' in sekiz sınıf olduğunu belirten Bağdâdî bu sınıfları şöyle açıklamıştır.

Birinci sınıf; Sıfâtiyye' nin yoluna tabi olanlardır. Bu sınıf Râfıziler, Hâriciler, Cehmiyye, Neccâriyye ve diğer sapkın grupların bid'atlerinden uzaklaşan bir gruptur.

İkinci sınıf; fıkıh imamları, usulu'd-dine inananlar ve Kaderiyye ve Mu'tezile' den uzaklaşanlardır. Bu kimseler teşbih ve ta'til olmadan Allah'ın (c.c.) gözle görülebileceği, kabirden diriliş, kabirde sorguya çekilme, havuz, sırat, şefaât, şirk dışındaki büyük günahların bağışlanabileceğini kabul edenlerdir. Cehennem ve cennet nimetlerinin devamlı olduğunu, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali' nin (r.a.) imametlerinin sahih olduğunu, mestler üzerine meshin caiz olduğunu, mut'a nikâhının haram olduğunu kabul ederler. Haram olan şeyleri yapmak dışında devlet reisine itaatın gerekli olduğunu düşünürler. Bu sınıfa, İmam Mâlik (öl. 179/795), İmam Şafii (öl. 204/820), Evzai, Sevri, Ebu Hanife (öl. 150/ 767), İbn Ebi Leyla, Ebu Sevr ve Ahmed b. Hanbel (öl. 241/ 855)' e tabi olanlar ve Zâhiriler de dâhildir.²⁴⁸

²⁴⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 304.

²⁴⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 305.

Üçüncü sınıf, Hz. Peygamber' in (s.a.v.) hadislerini bilip bunları sahih veya zayıf diye ayırt edebilenler ve sapık fırkaların görüşlerinden herhangi bir şeyi ilimlerine karıştırmayan oluşturmaktadır.²⁴⁹

Dördüncü sınıf, edebiyat, nahiv ve söz dizimi ile ilgili bilgiye sahip olan dildilerdir. Bunlar el-Halil, Ebu Amr b. Âlâ, Sibeveyhi, el-Ferra, el-Ahfeş, el-Asmai, el-Mazini, Ebu Ubeyd ve Kufe ve Basra' daki diğer dil bilimcilere tabi olanlardır. Bunlar ki, ilimlerine Kaderiyye, Rafıza ve Havaric'in bid'atlerini karıştırmamışlardır.²⁵⁰ Bu sınıftan olup ehva ehlinin bid'atine meyledenler Ehl-i sünnetten sayılmazlar ve sözleri nahiv ve lugatta delil olamaz.²⁵¹

Beşinci sınıf, kıraat şekilleri ve ayetlerin tefsiri hususunda sapık fikirlerden uzak olup Ehli Sünnete uygun tevilleri bilenlerdir.²⁵²

Altıncı sınıf, sûfi zahidlerdir. Dünya zevklerinden uzak dururlar ve Ehli Hadis' in yolundan giderler.²⁵³

Yedinci sınıf, sınır bölgelerinde nöbet tutan, İslam düşmanlarıyla savaşan ve Müslümanları koruyanlardır.

Sekizinci sınıf, Ehli Sünnet fikrinin hâkim durumda olduğu mahallin sakini olan halktır. Bunlar her konuda bulundukları yerdeki Ehli Sünnet bilginlerine danışır²⁵⁴. Bağdâdî Ehli Sünnet ve'l Cemaati böylece sekiz bölümde sınıflandırmış ve onları gerçek dinin ve doğru yolun müntesipleri olarak vasıflandırmıştır.

1.8.2. Ehli Sünnet ve'l-Cemâat' in Kurtuluşa Ulaşmasının Açıklanması

Bu bölümde müellifimiz Abdülkâhir el- Bağdâdî, birinci bölümde belirttiği gibi yetmiş üç fırka hadisi bağlamında Ehli Sünnetin kurtuluşa eren fırka olduğunu yinelemiştir. Burada Ehli Sünnetin kurtuluşa ulaşmasının sebeplerinden daha ziyade,

²⁴⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁵⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁵¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁵² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 306.

²⁵³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

²⁵⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, ay.

geride kalan yetmiş iki fırkanın hangi sebeplerle kurtuluş yolundan saptıkları ve Ehli Sünnetten hangi görüşleri sebebiyle ayrıldıklarını ele almıştır.

Yetmiş üç fırka hadisinin versiyonlarını ve rivayetteki farklılıklarını önceki bölümlerde ele almıştık. Buna göre müellifimizin ele aldığı rivayet ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, bunlardan yalnız bir fırkanın kurtuluşa ulaşp geri kalanların sapıklıkta olduğunu ve bu kurtuluşa eren fırkanın da Rasulullah' ın (s.a.v.) ve sahabesinin yolunda olduklarını ihtiva etmektedir. Bu hadisi temele alarak el-Bağdâdi de sahabeye uyma konusunda Ehli Sünneti övmüş ve sair grupların da genel olarak sırf bu yüzden kurtuluşa erişemeyecekleri üzerinde durmuştur.

Kaderiyye' nin sahabenin pek çoğuna saldırdığı, Hz. Ali ve Hz. Osman' ın (r.a.) fetvalarını şiddetle reddettiği, İbn Mesud ve Ebu Hureyre' yi yanlışlık ve yalancılıkla suçladığını aktararak bu sebeplerden kurtuluş yolunun şartı olan sahabenin yolunu terk etmelerini bu yoldan çıkmalarının sebebi olarak zikretmiştir. Mu'tezile' nin kurucusu olan Vasıl b. Ata' nın Hz. Ali, Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr' i Cemel Savaşı sebebiyle fasıklıkla itham ettiği aktarılmıştır. Bu görüşü sebebiyle Allah Rasulü' nün (s.a.v.) cennetlik olduğunu söylediği ve Rıdvan Biati' ne katıldıkları için Allah' ın (c.c) kendilerinden razı olduğunu bildirdiği bu kimselerin fasık olduğunu söylemeleri kendilerini kurtuluştan men ettiğini zikretmiştir.²⁵⁵

Müellifimiz Bağdâdi yine sahabeye uymama sebebiyle Haricilerin de kurtuluş yolundan saptığını dile getirmiştir. Haricilerin Hz. Ali, Hz. Aişe, İbn Abbâs, Eyyub el-Ensâri, Hz. Osman, Talha, Zübeyr ve Muaviye' yi de Cemel ve Sıffin savaşları ve Hakem Olayı sebebiyle tekfir etmiştir.

Zeydiyye' nin de farklı fırkalarının hemen hepsinin sahabeyi tekfir etmeleri, Rafizîlerin Gulât fırkalarının da yoldan saptıkları ve kâfir olduklarını belirtmiştir. Bunun yanında İmâmiye' nin de Hz. Ali (r.a.) ve birkaç kişi dışındakilerin Hz. Peygamber' den (s.a.v.) sonra küfre saptıklarını söylediği gerekçesiyle kurtuluş yoluna giremediklerini söylemiştir.²⁵⁶

²⁵⁵ el-Bağdâdi, *el-Fark*, 307.

²⁵⁶ el-Bağdâdi, *el-Fark*, 308.

Bölüm sonuna gelince müellifimiz Bağdâdî, Allah' a hamd ederek Fırkayı Nâciye' den saydığı kimseler dışındaki fırkalara mensup hiç kimseden tarih boyunca fıkıh, hadis, edebiyat ve dil konusunda bir imam veya siyer ve meğazi, tarih ve vaaz konusunda da bir râvi ve bilgin çıkmadığını bildirmiştir. Bu gibi övülecek bir hususun yalnızca Ehli Sünnete nasip olduğunu, onun kurtuluşu ile ilişkilendirmiş ve tekrar bu sebeple Allah' a (c.c.) şükür ile bölümü sonlandırmıştır.²⁵⁷

1.8.3. Ehli Sünnet ve Cemaat' in İttifak Ettikleri Hususlar

Ehli Sünnetin büyük bir çoğunluğunun üzerine ittifak ettikleri bazı hususların bulunduğunu ve bu hususların akıllı ve ergin olan tüm mensuplarınca bilinmesi gerektiğini müellifimiz ifade etmiştir. Bunları on beş madde altında toplamış ve bu bölümde detaylandırarak açıklamıştır. Bunlardan birincisi hakikatler ve ilimlerin ispatını bilmek, ikincisi araz ve cevherler ile âlemin yaratılması ilmi, üçüncüsü âlemin yaratıcısının zatî sıfatlarını bilmek, dördüncüsü Allah' ın (c.c.) ezeli sıfatlarını bilmek, beşincisi Allah' ın (c.c.) isim ve özelliklerini bilmek, altıncısı O' nun adil ve hâkim olduğunu bilmek, yedincisi O' nun peygamberlerini bilmek, sekizincisi peygamberlerin mucizeleri ve evliyaların kerametlerini bilmek, dokuzuncusu İslam şeriatinin hükümleri hususunda ümmetin icmâ ettiği hususları bilmek, onuncusu kişinin yükümlü olduğu emir ve yasakları bilmesi, on birincisi insanların ölmesi ve ahiretteki hallerinin bilinmesi, on ikincisi halifelik ve imamlık şartlarının bilinmesi, on üçüncüsü iman rükünlerini toptan bilmek, on dördüncüsü evliyanın hükümleri ve muttaki imamların derecelerinin bilinmesi ve on beşincisi kâfir ve sapkın fırkaların mensuplarının hükümlerinin bilinmesidir.²⁵⁸

Sayılan bu şartlar Ehli Sünnetin üzerine ittifak ettikleri ve reddedenleri de tekfir ettiği kurallardır. Bunlar asıl meseleler olup bunların dışındaki fer'i konularda kabul etmeyenler kâfirlikle değil sapma ve fâsıklık olarak kabul edilmiştir. Bu on beş başlık altında toplanan prensipleri müellifimiz dikkatle ve detaylı şekilde tetkik etmiştir ki özetle şöyledir.

²⁵⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 309.

²⁵⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 310.

Birinci esas olan, hakikatler ve ilimlerin ispatı konusunda Ehli Sünnetin bakışının aktarıldığı bu bölümde, canlıların üç çeşit bilgiye sahip olduklarından ve bunların Bedihi, Hissi ve İstidlali bilgiler olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan Bedihi ve Hissi bilgileri beş duyu olan görme, duyma, tatma, koklama ve dokunma ile bilip de inkâr eden inatçıdır. Nazar ve istidlâl yoluyla bilinen bilgiyi reddeden kâfirdir. Mütevâtir, Âhad ve Müstefiz haberler kendisiyle amel edilmesi gerekli bilgileri verir. Allah (c.c.) kullara kendisini tanıma mükellefiyeti vermiştir. Allah (c.c.) isterse nazari bilgileri zaruri bilgiye dönüştürür ve bunu inkâr eden kâfirdir. Şeriat hükümleri korunmuştur ve Kur'an' ın değiştiğini iddia eden kâfirdir demiştir.²⁵⁹

Âlemin arazlar ve cisimler ile yaratılmış olduğu bilgisine sahip olmak şartıdır. Yüce Allah' ın (c.c.) dışındaki her şey âlemdir ve yaratılmıştır. Cisimlerin tabiatları aynı arazları farklıdır, tabiatlarının farklı olduğunu iddia eden kâfirdir. Arazların cinsleri farklıdır, aynı olduğunu iddia eden kâfirdir. Dünya Dehriyyûn' un iddia ettiği gibi aşağı düşmekte değildir sabittir bunu inkâr eden kâfirdir. Aynı şekilde arz sınırsız değildir her yönden bir sınırla çizilmiştir. Âlemin tamamını yok etmek Allah (c.c.) için mümkündür ancak cennet ve cehennem ebedi olacaktır, bunların da yok olacağını söyleyenler kâfir olur.²⁶⁰

Allah' ın (c.c.) âlemin yaratıcısı olduğunu ve O' nun sıfatlarını bilmek gereklidir. Allah (c.c.) cisimler ve arazların yaratıcısıdır. Bu inkâr eden kâfir olur. Yaratılmışlar yaratılmadan evvel hiçbir şey değildir. Bunu kabul etmeyen eşyanın kıdemini iddia ettiğinden kâfir olur. Allah (c.c.) sonlu ve sınırlı olmaktan beridir, yaratılanlara ihtiyacı yoktur, zaman ve mekân ile sınırlı değildir, acı ve lezzetler kendisinden uzaktır ve bunlardan birini reddeden kâfir olur.²⁶¹

Allah' ın (c.c.) ezeli sıfatlarını İlim, Kudret, Hayat, İrade, İşitme, Görme Kelam olduğunu ve bunları bilmek gerektiği ile ilgili prensibini kabul etmiştir. Allah (c.c.) kudreti ile her şeye kadirdir, O'nun kudreti son bulmaz ve bunu da reddeden kâfir olur. Allah' ın (c.c.) ilmi tektir ve bu ilimle hiçbir şeye ihtiyaç duymadan bilir.

²⁵⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*,310-327.

²⁶⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*,328,329.

²⁶¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 330,331.

Kelamı, işitme ve görmesi de böyledir. Ahirette Allah (c.c.) müminlerce görülebilecektir.²⁶²

Allah' ın (c.c.) isim ve sıfatlarının tespiti Kur'an veya Sünnettir. O' na kıyas yoluyla isim veya sıfat nispet etmek caiz değildir. Sünnette geçen Allah' ın (c.c.) isimlerini sayanın cennete gireceği hususu sadece onu zikredip saymak veya bilmek değil, isim ve vasıflarıyla kâmil şekilde iman etmektir. Allah' ın (c.c.) isimleri üç grupta bir araya getirilebilir. Birincisi O' nun zatına işaret eden isimlerdir. İkincisi O' nun zatı ile var olan ezeli vasıflarına işaret eden isimleridir. Üçüncüsü ise O' nun fiillerine işaret eden isimleridir.²⁶³

Yüce Allah' ın (c.c.) adalet ve hikmeti prensibi ile ilgili olarak bilinmesi ve kabul edilmesi gereken şeylerden biri O' nun her türlü noksanlıktan uzak olup hayır, şer, cisimler ve arazların yaratıcısı olduğudur. O (c.c.) kulların kazandıklarını da yaratır. Bunu kabul etmeyen ve insanların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul eden Kaderiyye' dendir. Sapıklık ta hidayette Allah' tan (c.c.) gelir. Tabii bir ölüm veya öldürülme ile ölen herkes eceliyle ölmüştür. Allah (c.c.) o kimseyi sağ bırakmaya kadirdir. Bir şey yiyen veya içen herkes kendi rızkını yemiştir. Bu isterse haram olsun kişi başkasının rızkını yiyemez.²⁶⁴

Rasuller Allah' ın (c.c.) kullarına gönderdiği elçilerdir bunu reddetmek İslam' dan çıkarır. Kendisine Allah' tan (c.c.) bir vahiy gelmiş ve olağan üstü bir hal veya keramet göstermiş herkes nebidir. Kendisinde bunlar olmakla beraber kendisine önceki şariat hükümlerinden bir kısmını kaldıran şariat gelen kimse rasuldür. Nebilerin sayısı oldukça fazladır ancak rasuller üç yüz on üç tanedir. Rasullerin ilki Hz. Âdem sonuncusu ise Hz. Muhammed' dir (s.a.v.). Peygamberler meleklerden üstündür ve ismet sıfatıyla günahsızdırlar.²⁶⁵

Mucize ve kerametlerin kabulünü prensip olarak kabul eden Ehli Sünnet, bunların olağan durumların aksine, kişinin kendi toplumunu tehdit eden ve

²⁶² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 333,334,335.

²⁶³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 336.

²⁶⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*,337.

²⁶⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 338,339.

benzerinin ortaya konmasının mümkün olmadığı haller olarak kabul eder. Nebiler muhakkak kendi doğruluklarını ispatlayacak mucizeler göstermelidir. Yalancı peygamberlerin mucize göstermesi caiz değildir. Ancak kendi yalanlarını ortaya çıkaran mucizeler gösterebilirler. Evliyaullahın keramet göstermesi caizdir. Mucizelerin gösterilmesi, kerametlerin ise gizlenmesi gerekir. Çünkü peygamberler başlarına bir şey gelmesinden emindir ama veliler değildir. Kur'an' da nazmı bakımından bir mucizedir.²⁶⁶

İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Bunların farzietini inkâr eden kâfir olur. Şeriat hükümleri kitap, sünnet ve icma ile belli olur. İcmayı reddedenler sünneti de reddettiği için kâfir olur.²⁶⁷

Mükelleflerin dini fiilleri beş kısımda incelenir bunlar; vacip, haram, mesnun, mekruh ve mubahtır. Vacip Allah' ın (c.c.) yapılmasını emrettiği ve yapılmadığında cezayı hak ettiren fiillerdir. Haram, Allah' ın (c.c.) yapılmasını yasakladığı ve yapıldığı takdirde cezayı hak ettiren fiillerdir. Mesnun, yapanın sevap kazanıp yapmayanın cezalandırılmayacağı fiillerdir. Mekruh, yapanın veya yapmayanın sevap veya ceza görmediği fiilleridir. Mubah, yapanın veya yapmayanın sevap veya ceza görmediği fiilleridir. Mükellef olanlar için mümkün olan bu vasıflar deli, çocuk ve hayvanlar için gerekli değildir.²⁶⁸

Allah (c.c.) bütün âlemi toptan yok etmeye veya onlardan bir kısmını bırakmaya kadirdir. Kabirde sorgu vardır ve kişilere yaptıklarının karşılığı verilir. Nebi (s.a.s.) kendi ümmetinden kalbinde zerre kadar iman bulunan kimselere şefaate edebilir.²⁶⁹

Müminlerin kendi içlerinde bir imam seçip görevlendirmeleri ve ona tabi olmaları gerekir. Allah resulü (s.a.v.) herhangi bir kimseyi imam tayin etmemiştir. İmamet içtihat ile belirlenen bir alandır. İmam, Kureyş' ten olmalıdır. İlim, adalet ve siyaset imam olmanın gerektirdiği şartlardandır. Burada geçen ilim, şer'i anlamda

²⁶⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 340.

²⁶⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 341.

²⁶⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 342, 343.

²⁶⁹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 344.

içtihat edebileceği ilme sahip değildir. Müslüman iki belde arasında deniz gibi aşılması güç bir mesafe veya güçlü bir düşman varsa iki imamın olması caizdir ancak bunun dışındaki bir durumda birden fazla imamın bulunması caiz değildir. Hz. peygamber (s.a.s.)’ den sonra sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.a.) halife olmuşlardır. Bunların imametleri bütün Ehli Sünnet mensuplarınınca kabul edilir. Muaviye, Hz. Ali’ ye (r.a.) isyan etmiş ve hilafete geçmiştir. Onun hilafeti de caizdir bu davranışı sebebiyle küfre girmemiştir.²⁷⁰

İman, bilgi ve kalbin tasdikidir. Farzların gerekliliği ve ibadetlerin faziletleri hususu ittifak edilen bir durumdur. Ancak bir kimse günah işlerse fasık olur kâfir denilemez. İrtidat, evli kişinin zinası ve katilin kisası dışındaki bir hükümde müslüman kimseyi öldürmek helal değildir.²⁷¹

Melekler günah işleyemezler. Peygamberler meleklerden üstündürler. Mefdulün imametleri Ehli Sünnetin bir kesimine göre caiz, diğer bir kesimine göre ise caiz değildir. Aşere-i Mübeşşire cennete gidecektir. Bedir ashabı son nefeslerinde imanla ölürlerse cennete gideceklerdir. Ümmetten yetmiş bin kişinin sorguya çekilmeden cennete gideceği haberi doğrudur.²⁷²

İslam düşmanları iki çeşittir. Bunlardan birincisi, İslamiyet gelmeden önce de var olanlardır. Bunlar da putlara, insana, meleklerle, yıldızlara ve ateşe tapanlardır. Bunların kestikleri yenilmez, kadınlarıyla evlenilmez ve bir takım görüşe göre cizye alınmaz ama bazı görüşlere göre de alınır. İkinci grup ise İslam’ dan sonra ortaya çıkmış, müslüman gibi görünmüş ancak imanda aldanıp küfre sapmış olanlardır. Bu gruptakileri müellifimiz ‘İslam’ dan görünüp te İslam’ da olmayanlar’ bölümünde aktarmıştı. Bunların hükmü mürtedlerin hükmü gibidir. Kestikleri yenilmez, kadınlarıyla evlenilmez ve cizye karşılığı müslüman topraklarda yaşayamazlar. Onlar tevbe etmeye çağırılırlar. Tevbe etmezlerse kendileriyle savaşmak gerekir.²⁷³

²⁷⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 345.

²⁷¹ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 346,347.

²⁷² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 348.

²⁷³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 349-351.

1.8.4. Selef-i Sâlihîn

Ehli Sünnet, ister muhacir olsun ister ensar olsun sahabenin tamamının mümin ve müslüman olduklarını kabul eder. Muhacir ve ensar isimleri Mekke' nin fethinden önceki Müslümanlara verilmiş bir isimdir. Yani sonradan dinden dönen kişiler Mekke'nin fethinden sonra müslüman olanlardandır ve bunlara muhacir ve ensar denilemez. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Bedir' de, Uhud' da ve Rıdvan Biatinde bulunanların hepsi cennetliktir. İslam ümmetinden yetmiş bin kişi sualsiz cennete gidecektir. Hz. Peygamber' in (s.a.v.) cennetle müjdelediği on kişiden herhangi birini tekfir eden kâfir olur. Hz. Peygamber' nin (s.a.v.) torunları ve sahabeye uyan tabiin iman üzere vefat etmişlerdir. Aynı şekilde Ehli Sünnet' e mensup ve bu esasları kabul eden herkes te iman üzeredir.²⁷⁴

1.8.5. Ehli Sünnet'in Korunmuş Olması

Müellifimiz Bağdâdî, Ehli Sünnet mensuplarının birbirini tekfir etmedikleri ve bunu gerektirecek bir ayrılık yoluna da girmediklerinden söz eder. Bu sebepten Ehli Sünnet' e Cemaat ibaresi de eklendiğini aktarır. Diğer grupların tıpkı yahudi ve hıristiyanlar gibi birbirilerinden ayrıldığını ancak Ehli Sünnet' in böyle olmadığını söyler. Allah' ın (c.c.) Ehli Sünnet' i sahabeyi tekfir etmekten koruyarak desteklediğini bildirir.²⁷⁵

1.8.6. Ehli Sünnet'in Üstün Özellikleri

İnsanların özellikleri içerisinde ilimden daha üstün ve övülecek bir özellik bulunmadığını ve Ehli Sünnet' in de ilimde büyük bir hissesi olduğunu Bağdâdî dile getirmiştir. Ehli Sünnet' in ilim adamlarını sayarak fırkayı övme ve yüceltmeye gayret etmiştir. Bağdâdî bu bölümde birçok âlimin ismini zikretmiştir. Bunların tamamını bizimde zikretmemiz tezimizin kapsamını aşacağı için eserde üzerine çok eğildiği birkaç isim vermekle yetineceğiz.

Bunlardan ilki, ilimlerin başı ve ilmin kapısı olarak ta bilinen Hz. Ali b. Ebu Talip (r.a.)' dır. Bir diğeri kelamcılarının ilki olarak bilinen Ömer b. Abdülaziz' dir. Ebu Hanife ve İmam eş-Şafii de bunlardandır. Yine dil, tarih ve gramer

²⁷⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 352.

²⁷⁵ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 353.

bilginlerinden de birçok âlim bulunmakla birlikte bunlardan biri İbnu'l-Â'rabi ve bir diğeri de el-Ferrâ' dır.²⁷⁶ Bu ve bunlar gibi aslında bütün ilimlerin en önemli şahsiyetlerinin Ehli Sünnet' e mensup olduğunu belirten müellifimiz geçtiğimiz bölümlerde de Allah' ın (c.c.) ilimdeki en önemli yeri ve eserleri Ehli Sünnet' e nasip ettiğini ve bununla Ehli Sünnet' e yardım edip teyit ettiğini söylemişti.

1.8.7. Ehli Sünnet'in Eserleri

Ele aldığımız eserin son bölümü olan bu bölümde müellifimiz Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ehli Sünnet' in ilim ve bilim alanındaki eserlerini anlatmış ve bunlarla övgülemiştir. Ehli Sünnet' in birçok şerefi eseri bulunup bunların kıyamete kadar İslam ümmetinde kalacağını söylemiştir. Aynı şekilde mimari ve taşınmaz eserlerde de Ehli Sünnet' in önüne kimsenin geçemeyeceğini söylemiştir. Mescid-i Nebi, Şam Mescidi, Mekke, Medine ve İstanbul' da birçok mescit ve imaret bulunduğu ve bunların Ehli Sünnet' e mensup yöneticiler tarafından yapıldığını söylemiştir. Ehli Sünnet' in sonu gelmeyecek kadar eser yazdığını ve bu husustaki Allah' a hamd ile eserini tamamlamıştır.²⁷⁷

²⁷⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 354.

²⁷⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 355.

2. FAHREDDİN er-RÂZÎ VE İ'TİKÂDÂTÜ FİRAKİ'L-MÜSLİMİN VE'L-MÜŞRİKÎN ESERİ

2.1. Râzî' nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et-Teymî el-Bekrî' dir.²⁷⁸ 544/1149 yılında Büyük Selçuklu Devleti' nin başkenti olan Rey' de doğmuştur. Babası, Hâtibu'r-rey olarak bilinen ünlü mütekellim İmam Ziyâuddin Ömer' dir (öl. 559/1164).²⁷⁹ Günümüze kadar şöhretini koruyan en yaygın ismi Fahreddin olsa da kendisine birçok isim/lakap verilmiştir. Doğduğu yere nispetle er-Râzî ve et-Tâberistânî; Kureyş kabilesinin Teymoğulları kolundan olduğu için el-Kurayşî ve et-Teymî ve Hz. Ebubekir' in (r.a.) soyundan olduğu içinde el-Bekrî olarak nisbe verilmiştir.²⁸⁰ Bununla birlikte Ebu Abdullah, Ebu'l-Ma'alî (ilimlerin babası), Ebu'l-Fadl, İbnü Hatibu'r-rey ve Rey İlminin Üstadı olarak ta isimlendirilmesinin yanında²⁸¹ fıkıhta uyduğu mezhebe nispetle eş-Şafîî ve itikatta mensup olduğu fırkaya dayanarak el-Eş'ârî olarak anılmıştır.²⁸²

İlk eğitimini babası Ziyâuddin Ömer' den almıştır. On altı yaşında iken babasının vefatı üzerine Simnân'a giderek burada Kemâl es-Simnânî' den ders aldı. Daha sonra tekrar Rey'e dönerek burada Mecdüddîn el-Cilî' den de ders almıştır.²⁸³ İtikatta Eş'ârî olan Râzî, Şii ve Bâtınî görüş sahipleriyle de mücadele etmiştir.

²⁷⁸ Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu' ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sâdır, 1994), 4/249.

²⁷⁹ Ebu'l-Feth 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. El-'Akerî' ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvût (Dımaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1991), 7/40.

²⁸⁰ Abdurrahmân b. Ebibekr - Celâleddîn es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn li's-Suyûtî*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396), 115.

²⁸¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, (İstanbul: y.y.,1951), 2/107.

²⁸² Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru'l-Hecer, 1998), 17/12.

²⁸³ Tâcüddin Abdülvehhab b. Takiyyuddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Tanâhî - Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'lArabî, ts.), 8/81.

İlim yolunda birçok şehir ve beldeyi dolaşan Râzî' nin bu kadar tanınması da bu yolculuklarından kaynaklanmaktadır. Cürcan, Tûs, Herat, Hârizm, Buhara, Semerkant, Hucend, Belh, Gazne ve daha birçok Hint beldesi uğramış olduğu belli başlı ilim merkezlerindendir. Birçok sultandan ikram gören Fahreddin er-Râzî, bu sayede ardında çokça mal ve mülk bırakmıştır. Bu ikramların bir neticesi olarak hayatının ilk dönemlerinde zengin değilken vefatının ardında 80 bin dinar, çokça eşya ve mülk ve 50 Türk koruyucu bıraktığı rivayet edilmiştir.²⁸⁴

Fahreddin er-Râzî, ilim meclislerinde vaazlar verir ve bu vaazlara melikler, emirler, vezirler, âlimler de halk kitlesi kadar iltifat ederdi. Yüksek sesi, vakar ve haşmeti ile ön plana çıkan Râzî²⁸⁵ sultanlardan da çokça itibar ve ikram görmüştür. Yaptığı bu ilmi gezilerde Harizm, Horasan ve Maverâünnehr' e gitmiş burada Gazne sultanı Şihabuddin el-Gurî ve Gıyaseddin el-Gurî ile dostluk etmiştir. Burada çok ilgi ve ikram görmüştür. Daha sonra Alâeddin el-Harizmî' ye yakınlık kurmuştur. Burada o dönemin en meşhur fırkası olan Kerrâmîyye ile aralarında tartışmalar yaşanmış ve birbirilerini söverek tekfir etmişlerdir.²⁸⁶ Fahreddin er-Râzî' nin kendilerine ciddi delillerle bühân etmesi üzerine Kerrâmîler onu zındıklıkla itham etmişlerdir.²⁸⁷ Olayların giderek büyümesi üzerine buradan ayrılmak zorunda kalan Râzî, bu uzun ilmi gezilerin ardından Herat' a yerleşmiş vefatına kadar da burada yaşamıştır. Burada eserlerini yazmaya devam ederken aynı zamanda üç yüzü aşkın talebe de yetiştiren²⁸⁸ Râzî, 606/1209' da Herat' ta vefat etmiştir.²⁸⁹ Fahreddin er-Râzî' nin Kerrâmîler tarafından zehirlendiğine dair bazı iddialar da mevcuttur.²⁹⁰ Ancak bu konudaki bilgiler kaynaklarımızda çok ta itibar görmemiş olduğundan ihtiyatla yaklaşılması gereken bir iddiadır.

²⁸⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, ay.

²⁸⁵ Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, ay.

²⁸⁶ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu 'lmüellifîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi'l Turasi'l A'rabiyye, ty.), 11/79.

²⁸⁷ Hayati Ülkü, *Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015), 331.

²⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 17 Ekim 2021).

²⁸⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 2/107.

²⁹⁰ es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*, 8/86.

Abbâsî Devleti' nin (750/1258) hüküm sürdüğü bir devrin sonlarında yaşayan Râzî, devletin zayıflamış otoritesinin, karışıkların ve tartışmaların yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Merkezi otoritenin zayıfladığı, devletin beylikler halinde yönetilmeye başlandığı bu dönemde, batıdan Haçlılar, doğudan Moğol saldırıları ile mücadele etmeye çalışan Abbâsîler için siyasi ve ekonomik buhranların yaşandığı bir dönem olmuştur.²⁹¹

Fahreddin er-Râzî' nin yaşadığı dönemin, akli ilimler ve felsefenin gelişmesi açısından önceki dönemlere nispeten yavaş ve hatta durağan bir dönem olması ile ilgili olarak farklı sebepler öne süren fikirler olmuştur. Bu görüşlerden birine göre bu dönemde tasavvufun ortaya çıkması ve gelişmesi diğer ilimlerin gelişimini yavaşlatmıştır.²⁹² Yine ilmi gelişmelerin hızının yavaşlamasına sebep olarak bu dönemde ilmin, siyasi anlamda bir konum elde etmede diğer dönemlere oranla daha fazla araç haline gelmesi de gösterilebilir. Bununla birlikte bu dönemdeki ilmi canlılık olarak tasavvufun gelişimini de örnek gösterenler vardır. Bu dönemde tasavvufun bel kemiğini oluşturan birçok büyük mutasavvıf yetişmiştir. Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1165-66), Ferîdüddin Attâr (öl. 618/1221), Necmeddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221), Bahâeddin Veled (öl. 628/1231), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), Sadreddin Konevî (öl. 673/1274) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273) de bu dönemin önemli mutasavvıflarının başında gelmektedirler.²⁹³ “İlmi yavaşlamaya rağmen bu dönemde İbn Asâkir (571/1176), Alaaddin el-Kâsânî (586/1191), Şihâbuddin Sühreverdî (587/1197), İbn Rüşd (595/1198), Seyfuddin el-Âmidî (631/1233), İzzuddin b. Abdisselâm (660/1263) gibi farklı alanlarda yetişen birçok önemli âlim şahsiyet te bunlardandır.”²⁹⁴

Müellifimiz Fahreddin er-Râzî de kendi döneminde yetişmiş olan büyük âlimlerden biridir. Üstün zekâsı ve kuvvetli hafızasının etkili bir hitabetle buluşması

²⁹¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 17 Ekim 2021).

²⁹² Abdülhakim Yüce, *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf* (İzmir: yy., 1996), 60.

²⁹³ Ahmet Kara, *Fahreddin er-Râzî Ve İtikadatu Fırakal Müslimin Ve'l-Müşrikin Adlı Eserinin Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri Ve Önemi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11.

²⁹⁴ Kara, *Fahreddin er-Râzî*, ay.

sonucunda öne geçen mümeyyiz bir şahsiyet olmuştur. Müfessir, mütekellim, fâkih, usûlcü, edip, şair, doktor, hekîm, astronomi bilgini, felsefeci ve mantık ilminde mahir olarak tanınır. Bütün bu ilimlerin yanında Arapça ve Farsça’ da temayüz etmiş iyi bir dilci ve iyi bir matematikçidir.²⁹⁵ Ancak bu alanların içinde en çok tefsirciliği, kelamcı kimliği ve mutasavvıf yönü ön plana çıkmıştır. Fahreddin er-Râzî tefsirinde dirayet yöntemini kullanmış ve telif ettiği ünlü tefsiriyle kendinden sonrakilere de kaynaklık etmiştir. Bütün bu sebeplerden ötürü yukarıda bahsettiğimiz lakaplar kendisine verilmiştir. Kelamcı vasfının öncülüğüne atfen ‘mütekellimlerin imamı’ denmesinin sebebi de budur. Bütün bu ilimler ve daha nicelerinde derinleşmiş olan Fahreddin er-Râzî, akli ve mantıki olarak sorunlara cevap vermesi ve muhakkak tartıştığı kimseleri kati burhanlar ve mantıklı cevaplarla mağlup etmesi ile de bilinir. Ve sırf bu sebepten kendisinin toplumda çok fazla düşmanı olmuştur. Ölümünün bir Kerrâmiyye suikastı olarak görülmesi biraz da bu sebeptendir.

Hayatının tamamını ilim öğrenmek, talebe yetiştirmek ve eser telif etmek ile geçiren Fahreddin er-Râzî, birçok âlimin de yetişmesini sağlamıştır. “Kutbuddin el-Mısri (ö.618/1221), Zeynüddin el-Keşşî, el-Leysî, Şerefüddin el-Herevî, Şemsuddin el-Huyûbî (ö.637/1239), Afdaluddin el-Huvencî (ö.646/1248) Tâcuddin el-Urmevî (ö.654/1256), Şemseddin Hüsrevşâhî (ö.658/1260), Esîrüddin el-Ebherî (ö.663/1264), Sirâcuddin el-Urmevî (ö.683/1283), Muhyiddin Kâdî Mürîd, Şehabüddin en-Neysâbûrî ve Muhammed b. Rıdvân onun yetiştirdiği ünlü kişilerdendir”.²⁹⁶“Soyundan gelenler içinde de âlimler yetişmiştir. Cemâleddin Aksarâyî ve Musannif bunlardandır.”²⁹⁷

Fahreddin er-Râzî’ nin ilim öğrenme ve öğretmedeki başarısı kendini şüphesiz eser telif etmede de göstermiştir. Neredeyse kendi zamanının bütün ilimlerini uzmanlık derecesinde biliyor oluşu bu alanlarda kaynaklık edecek eserler ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Tefsir ve Kelam alanında öne çıktığını belirtmiştik. Bunların yanında fıkıh ve fıkıh usûlü alanında da eserleri mevcuttur. Arap edebiyatı alanında da uzman olan Râzî bu alanda da önemli kaynaklara şerh

²⁹⁵ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemu’lmiüellifin*, ay.

²⁹⁶ Kara, *Fahreddin er-Râzî*, 16.

²⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, ay.

vermiştir. Bu kadar fazla alanda yetkin bir şahsiyet olması ile Râzî kendinden sonra da ismiyle müsemma bir ekolün öncüsü kabul edilmektedir.

Kaynaklarımızda Fahreddin er-Râzî' nin yazdığı eserlerin sayısını tespit noktasında net malûmatlar bulunmasa da onun tüm ilimlerde toplam 200' den fazla eserinin bulunduğu ifade edilmektedir.²⁹⁸ Burada konumuzun sınırlarını aşmamak niyetiyle farklı alanlarda yazmış olduğu eserlerinden birkaçını ve yazıldığı ilim dalını kısaca şöyle sıralamamız mümkündür.

Kitâb'l-erbaîn fî usûli'd-dîn	: Kelâm
El-Metâlibü'l-âliye	: Kelâm
Kitâbü'l-Erba'în	: Kelâm
el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye	: Felsefe ve Mantık
Mantıku'l-kebîr	: Felsefe ve Mantık
Mefâtihu'l-gayb	: Tefsir
Esrâru't-tenzîl ve envâru't-te'vîl	: Tefsir
el-Mahsûl	: Fıkıh ve Fıkıh Usûlü
İbtâlû'l-Kıyâs	: Fıkıh ve Fıkıh Usûlü
Fedâilu's-sahâbe	: Tarih
İ'tikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn (er-Riyâzü'l-müanneka fî'l-milel ve'n-nihal)	: İslam Mezhepleri Tarihi ²⁹⁹
Câmi'ü'l-ulûm	: Tıp ve başka bazı ilimlerden karma
.Risâle fî ilmi'l-hey'e	: Astronomi
Şerhu'l-Kânûn	: Tıp
er-Riyâzü'l-mûnika	: Matematik
Menâkıbü'l-İmâmi'ş-Şâfi	: Biyografi ³⁰⁰

²⁹⁸ Bu eserlerin bütününe ulaşmak için Bkz. Fahreddin er-Râzî, *İtikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr (Beyrut: y.y., 1982), 26–34.

²⁹⁹ Bu eserin tam adı ve er-Râzî' ye aidiyeti hususu bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

2.2. Râzî' nin İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn Eseri

Eserin adı *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* dir. Kaynaklara baktığımızda İbn Ebî Useybia, İbn İmâd ve Bağdatlı İsmail Paşa' da Râzî' ye ait bu isimde bir eseriyle karşılaşmasak ta *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal* adında bir mezhepler tarihi eseri mevcut olduğunu görmekteyiz.³⁰¹

İ'tikâdât, ilk kez 1938' de Kahire Teymür Paşa Kütüphanesinde bulunan yazma nüshaya dayanarak Kahire' de yayınlanmıştır. Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından tespit edilip yayımlanan bu eserin dışında yine en-Neşşâr tarafından Londra Leiden' de bulunan ikinci bir yazma nüsha da temele alınarak bu gün *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* olarak bildiğimiz eserin son hali ortaya çıkmıştır. Bu iki eser arasındaki farkları da dipnotlarda ele alarak, iki eserin karşılıklı bir değerlendirmesi yapılmıştır. en-Nâşir' in tespitine göre eserin ismi ilk nüshanın kapağında “*Kitâbu mine'l-i'tikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*” iken, iç kısmında “*Kitâbü'l-fırak fî şerhi ahvâli'l-müslimîn ve'l müşrikîn*” şeklinde geçmektedir. Leiden nüshasında ise kapakta “*Fi'r-red ale'l-fırak*” şeklinde iken iç kısımda “*İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*” şeklinde geçmektedir.³⁰²

Fahreddin er-Râzî' nin fırak alanındaki tek eserinin *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* olduğu zannedilir iken 2004 yılında *er-Riyâzü'l-Mûnika*’nın neşredilmesiyle bu eserin de Râzî' nin fırak alanında telif etmiş olduğu bir eseri daha olduğu öğrenilmiş oldu. Bütün bunlarla beraber *İ'tikâdât*’ ın da müstakil bir eser olmayıp birçok kaynakta da geçen *Tahsîlü'l-Hak* isimli eserinin ikinci bölümü olduğu da ortaya çıkmıştır.³⁰³ Yani Râzî' nin İslam mezhepleri alanında ortaya koymuş olduğu eserlerini müstakil başlıklar altında sayacak olursak bunlar *Tahsîlü'l-hak/ İ'tikâdât* ve *er-Riyâzü'l-Mûnika*’dır. Bu alanda geçen *el-Milel ve'n-Nihal* eserinin ise *İ'tikâdât*’ a verilmiş bir niteleyici bir ad olduğu kabul edilmiştir.

³⁰⁰ Kara, *Fahreddin er-Râzî*, 20-23, Yusuf Şevki Yavuz, ay.

³⁰¹ Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yunus el-Hazrecî Muvaffakuddin Ebu'l-Abbas İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etubbâ*, thk. Nizâr Rıdâ (Beyrût: Daru mektebetü'l Hayat, ty.), 468; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, ay., Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, ay.,

³⁰² Ahmet Kara, *Fahreddin er-Râzî*, 35.

³⁰³ Ömer Türker - Osman Demir (ed.), *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2021), 368.

İ'tikādât ın *el-Milel ve'n-Nihal* eseri olarak isimlendirilmesinin sebebi şüphesiz eserdeki diğer din ve inanç gruplarının sınırlı da olsa ele alınması olmalıdır. Bunun yanında *İ'tikādât* ın ilk kısmı bir fırak modeli iken son kısmı bir *el-Milel ve'n-Nihal* örneği olmasını Şehristânî' de görmek te mümkündür.

Râzî' nin hem *Tahsîlû'l-hak/İ'tikādât* ta hem de *er-Riyâzu'l-mûnika* da fırkalar ele alınırken geniş bir üst bakış ile ilahi dinleri de ele aldığı görülebilir. 'Milel' olarak isimlendirdiğimiz bu fırkaların ele alınması örneğini biz diğer milel ve nihâl türlerinde de görmekteyiz. Ancak burada Râzî' yi diğerlerinden ayıran husus, eserinin 'İslam' üst çatısı altında olmayan nîhlelere yer vermemesidir. Yani eser bir milel kitabıdır ancak bir nihâl kitabı değildir.

Yukarıda kısaca kişiliğinden bahsettiğimiz Râzî' nin çokça ilmi münazalarda bulunduğu, Şii, Bâtınî ve Kerrâmî görüş mensuplarıyla uzun tartışmalarda bulunan, hatta kendi mezhebi olan Eş'ârilîği bile kimi zaman tenkit eden biri olduğundan söz etmiştik. Ancak bütün bunların yanın da Râzî' nin İslam mezheplerinin tasnifinde tarafsız bir gözle olayı incelemiş olması bu açıdan ismini vermese de Şehristânî' den faydalandığını göz önüne sermektedir. Klasik mezhepler tarihi eserleri arasında en objektif olarak görülen eser Şehristânî' nin *el-Milel ve'n-Nihal* eseridir.

İ'tikādâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn eserinin hangi tarihte yazıldığı ile ilgili kesin bir malumat yoktur. Yazıldığı zamanı tespit etmek için Faruk Sancar, eseri tanıttığı makalesinde Râzî' nin bu eserinde sûfilerden söz ederken son derece sevecen ve samimi bir üslûp kullanmasına dayanarak Râzî' nin eseri hayatının sonlarına doğru yani tasavvufa meylettikten sonra yazdığını tespit etmiştir.³⁰⁴ Ancak bu görüşünün Râzî' nin hayatının tüm dönemlerinde tasavvufa karşı her zaman yakın durmuş olması gerçeği ile örtüşmediği dolayısıyla eserin hayatının başında yazılmış olma ihtimali de olduğu öne sürülmüştür.³⁰⁵

İtikādât ta olduğu gibi Râzî' nin diğer eserlerinde de yazdıkları tarih ve eserlerin telif kronolojisi problemi başından beri var olmuştur. Bu alandaki eksikliği sınırlı bir çerçevede bazı müellifler gidermek istemişlerdir. Ancak Râzî' nin, bizim

³⁰⁴ Faruk Sancar, "İtikādâtü Fırakî'l-Müslimîn Ve'l-Müşrikîn Ve El-Milel Ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2009), 139.

³⁰⁵ Ahmet Kara, *Fahreddin er-Râzî*, 34.

incelediğimiz *İtikādât* eseri de dâhil, bütün eserlerinin telif edildikleri zamanı tespit edecek geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Yine Râzî' nin eserlerinin yazılma zamanını tespit etmeye çalışan Eşref Altaş, *Tahsîlû'l-hak ve makâletü'l-halk/ Risâle-i Usûl-i Akâid/ İ'tikādâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eserini ele alırken bu eserin telif tarihinin 585' ten (1189) sonra Rey' deki ikamet günlerinde yazmış olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir.³⁰⁶

Bizim tezimizde fırkaların tasnifini inceleyeceğimiz *İtikādâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eseri, yine Râzî' ye ait olan *er-Riyâzü'l-Mûnika* adlı eserinin neşredilmesiyle beraber müstakil bir eser değil, *Tahsîlû'l-Hak* isimli eserinin son bölümü olduğu ortaya çıkmıştır.³⁰⁷ Râzî' nin *Tahsîlû'l-Hak* adındaki eseri, biri giriş olmak üzere üç temel kısımdan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde itikatta Eş'ari, fıkhıta ise eş-Şafiî' ye uzanan ilim silsilesini zikretmiştir. İkinci bölümü sekiz başlığa ayırmış ve bu bölümün ilk yedi başlığında Ehli Sünnetin prensiplerini işlemiştir. Sekizinci bölüm ise bir milel ve fırak eseri olarak ele alınan, bizim de tezimizde tasnif metodunu incelemeye çalışacağımız *adını İ'tikādâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* olarak kabul ettiğimiz bölümdür.³⁰⁸

Bir fırak ve milel türü karışımı olarak karşımıza çıkan *İ'tikādât*, kendi içinde hususi birçok özellik taşımasıyla birlikte başlıklandırma gibi şekilsel bir takım niteliklerde kendinden önceki eserlerle benzerlikler arz etmektedir. Her ne kadar müellifimiz Râzî, yararlandığı kaynakları *Tahsîlû'l-Hak/ İ'tikādât* ta zikretmemiş olsa da özellikle Eş'ari ve Şehristânî' den gerek biçim gerekse içerik ve üslup olarak faydalandığı gözler önündedir. Bunun yanında Râzî' nin bir diğer tespit edilen ve bir kısmı günümüze ulaşan *er-Riyâzü'l-Mûnika* adlı eserinde Nevbahtî, Zürkân, Ka'bî, Eş'arî, Hâkim el-Cûşemî ve Şehristânî' den yararlandığını ifade etmiştir.³⁰⁹ Bir müellifin aynı türdeki eserlerinin birinde bazı kimselerden etkilenip veya yararlanıp başka bir eserinde ise bu kimselerin etkisinin olmaması kanaatimizce mümkün

³⁰⁶ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 122.

³⁰⁷ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 368.

³⁰⁸ Türker - Demir, 369.

³⁰⁹ Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *er-Riyâzü'l-munika*, thk. Es'ad Cum'a (Tunus: Merkezü'n-Neşri'l-Camii, 2004) , 29-40.

değildir ki bu iki eserden *er-Riyâzü'l-Mûnika' nın Tahsîlü'l-Hak/ İ'tikâdât'* ın daha geniş kapsamlı bir üst versiyonu olduğu tespit edilmiştir.³¹⁰

*İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn/Tahsîlü'l-Hak*³¹¹ telifinin bir İslam fırkaları ve bir milel yani dinler tarihi türünden bir eser olduğunu ifade etmiştik. Eser genel yapısıyla kendinden önceki eserlerden izler taşımakla beraber kendine has özellikleri ile de İslam mezhepleri tarihinde mümeyyiz bir konumda bulunmuştur. Müellif Râzî kendi zamanına kadar var olmuş İslam mezhep ve fırkalarının tamamına yakın bir çoğunluğu ile birlikte Hristiyan, Yahudi ve Mecusi fırkalarının da birçoğuna da yer vermiştir.

Râzî, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eserinde fırkaları Sufiyye dâhil on bölümde ele almış ve fırkaları işlerken son derece münhasır ve özet şekilde, en bariz özellikleriyle ve gereksiz detaylardan kaçınarak ele almıştır.³¹² Önceden de değindiğimiz gibi bu eser *er-Riyâzü'l-Mûnika'* nın bir özeti şeklinde yazılmıştır. Onun aksine fırkalar hakkında geniş bilgiler sunmaktan çok daha çabuk anlaşılan, basit ve kolay ezberlenebilen bir risale yazmak gayesinin neticesinde ortaya çıkmış görünümündedir. Eserin yazılmasının sebebi olarak bir kimsenin -bu kimse bir vezir ya da âlim bir şahıs olmalıdır- kendisinden kelam ve fıkıh ile ilgili kısa bir risale yazmasını rica etmesi üzerine bu eserini telif ettiğini bu eserin başında belirtmiştir.

Eserde Râzî mezhepleri ele alırken mezhebin ismini, varsa kurucusu veyahut ismini aldığı olay veya görüşünü ve kollarının birbirinden ayrılan özelliklerini münhasıran zikretmekle yetinmiştir. Mezhep veya fırkaları isimlendirirken kimi zaman öncülüğünde kurulan kişinin ismine nispet etmiş, kimi zaman o mezhebin görüşlerini izah eden bir veciz isim kullanmış ve bazen de mezhebe tabi olanların durumlarına göre bir isimlendirme kullanmıştır.

Fahreddin er-Râzî' nin bir mezhepler tarihi yazıcısı olarak mezhepleri ele alma yöntem ve üslubu kendi gibi mezhepler tarihçisi olanlar ile birçok açıdan

³¹⁰ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 370.

³¹¹ Konunun daha iyi kavranması bakımından hem eseri hem de inceleyeceğimiz bölümü zikrettiğimiz bu eseri bundan sonra geçtiği yerlerde yalnızca *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* olarak vereceğiz.

³¹² Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021),50.

benzerlik taşımaktadır. Kendisini diğer mezhepler tarihçilerinden ayıran en önemli hususlardan biri, sûfilere bir fırka olarak (Sûfiyye) ele alması ve eserinde bir bölüm ayırmasıdır. Râzî' ye göre bilginin kaynağı hususunda Sûfiyye kendi mezhebine has görüşler ileri sürdüğü için müstakil bir mezhep olmayı hak etmektedir. Fahreddin er-Râzî sûfilere fırka tasnifine dâhil eden ilk müellif değildir. Ancak onu benzerlerinden ayıran husus bu tasnifi yapmadaki tutumudur. Râzî' nin bir grubu fırka olarak kabul etmesinde o grubun epistemolojik olarak bir anlayışa sahip olması şartını ileri koştığı bilinmektedir.³¹³ Aynı şekilde Râzî' nin tasnifinde felsefeciler de bir fırka olarak kendilerine yer bulmaktadır. Felâsife' nin Râzî' nin fırka tasnifinde yer almasının sebebinin 'âlemin başlangıcının keyfiyeti' hususundaki şahsi tutum ve yaklaşımlarının olabileceği düşünülmektedir.³¹⁴

İslam Mezhepleri Tarihinde ilk günden beri fırak yazımında müelliflerin tekil bir tutum sergilemediklerini görmekteyiz. Büyük mezheplerin isimleri çoğu zaman eserler arasında benzerlikler meydana getirse de fırkalara ait kollar, bu kolların sayıları, sıralaması ve hatta isimleri bile neredeyse her eserde farklı olmuştur. Kimi eserlerde fırka olarak kabul edilen bir grup kimi eserde ise bir fırkanın küçük bir alt kolu olarak ele alınmaktadır. Yine bir fırka bir eserde İslam fırkaları arasında zikredilirken bir başka eserde müslüman olmayan fırkalardan sayılabilmıştır. Bizim incelemeye tabi tuttuğumuz Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eserinde genel anlamda Eş'ari fırak yazımı geleneğinin pek dışına çıkmadan ama yine de özgün bir üslup ile eserini telif etmiştir.

Fahreddin er-Râzî' nin fırkaları tasnif ederken fırkalarda yetmiş üç sayısına uymamış ve zahirde iftirak hadisine uygun bir yöntem uygulamamıştır. Kendisi de bizzat eserinde İslam fırkalarını zikrettikten sonra yetmiş üç fırka hadisinin durumu hayali olarak sanki kendisine sorulmuş gibi bu hadisi açıklamaya çalışmıştır. Burada Hz. Peygamber' in (s.a.v.) yetmiş üç fırkadan muradının "büyük fırkalar/el-fıraku'l-azîm" olabileceğini söylemiştir. Saydığı fırkaların büyük fırkalardan olmadığını söyleyerek hem hadisi yorumlamış hem de kendi fırka sayısına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Yine hadisin mevcut anlamlarını yorumlayarak hadiste

³¹³ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 375.

³¹⁴ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 376.

geçen yetmiş üç fırkadan kastın minimum bir değer olduğu yani bundan fazla fırkanın mümkün olduğunu söylemiştir.³¹⁵

Râzî, yetmiş üç fırka hadisini benzer surette tefsirinde de tartışmaya açmış ve sonuç olarak orada da kastedilen sayının kesin bir ifade olmadığı yalnızca ayrılıkların kesinlikle olacağına işaret ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte bu ayrılıklar sonucu ortaya çıkacak fırkalar yetmiş üçten az olabileceği gibi fazla da olabileceğini iddia etmiştir.³¹⁶ Râzî' nin yetmiş üç fırka hadisini zahiri anlamıyla kabul etmesini reel vakıa engellemiştir. O dönemde var olan fırkaların sayısı bile kollarıyla birlikte yetmiş üç sayısının çok fazla üstünde olması Râzî' yi bu sonuca itmiştir.

2.3. Râzî' nin Fırkaları Tasnif ve Tertibi

Râzî, *İ'tikâdât* ' ı toplamda on baba ayırmış ve bu bablardan da yalnızca üç babı bir kaç 'fasıl' halinde açıklamıştır. Râzî büyük ihtimalle, fırkaların özülle alakalı prensiplerdeki ayrılıkları sebebiyle bu şekilde bir yöntem izlemiştir. Eserindeki en uzun babı Râfızîler' e ayıran Râzî, en kısa bölümü de Kerrâmîler' e ayırmıştır. Bu konu Râzî' nin hayatı ve Kerrâmîlerle yaptığı mücadelelere bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Ancak bunun yanında Râzî, eserinde takip ettiği metoda bağlı kalmış, herhangi bir tarafa mensup olduğunu belli etmeden objektif şekilde bu fırkanın nerede ve nasıl ortaya çıktığını söyledikten sonra bazı temel görüşlerine değinmekle yetinmiştir.³¹⁷

Fahreddin er-Râzî fırkaları tarihi kronolojiye sadık kalarak sıralamıştır. Birbiriyle çağdaş olan fırkalar söz konusu olduğunda da kurucuların ilmi öncülüğüne veya hoca talebe ilişkisine bakarak ele almıştır. Bunun yanında Râzî fırkaları ele alırken büyük ölçüde objektif olarak anlatmıştır. Fırkaların fikirlerini aktarırken kendi düşüncelerini belli etmemeye gayret göstermiş ve fırkaları tenkit edecek

³¹⁵ Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn*, çev: Faruk Sancar (Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2009) 2/9, 263.

³¹⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb = Tefsiru'l-kebir*, (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabî, 1420), 22/184.

³¹⁷ Bu hususu eserin genelinde görebiliriz. İlgili örnekler çalışmamızda sıklıkla dile getirildiği için burada kısaca değinilerek geçilmiştir.

nitelemelerden de kaçınmıştır. Ancak bazı durumlarda meseleler ile alakalı Sünni bakış açısını da aktarmaktan geri durmamıştır.

Bir kalamcı olmasının yanında Fahreddin er-Râzî, *İ'tikādât* ta bir tarihçi hassasiyeti ile olayları aktarmıştır. Diğer fırak müelliflerinin aksine Sûfiyye' yi bir fırka olarak değerlendirip aynı zamanda bu fırkayı da diğer fırkalar gibi kelami terimlerle ifade etmenin dışında, fırkayı kendi kavramları ile açıklaması da zikredilmeye değer bir husustur. Eser dar kapsamlı bir risale olarak hazırlanmasına rağmen neredeyse bir mezhepler kronolojisi gibi çok sayıda fırkaya yer vermiştir. Bütün bunların yanında "Râzî" nin, eserini yazarken fırkaların doğuşunda etkili olan tarihi ve siyasi şartlara aldırış etmemesi ve fırkaların ortaya çıkışını sadece bir şahsa bağlaması önemli bir eksiklik olarak göze çarpar. Ancak bu eksiklik, diğer mezhepler tarihi eserleri için de geçerli bir durumdur."³¹⁸

*"Râzî'nin Tahsîlü'l-hak/İ'tikādât adlı risâlesi kendisinin itikatta Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Ali el-Cübbâî'ye, fıkıhta ise İmam Şâfî'ye ulaşan ilim silsilesini verdiği bir giriş bölümüyle iki ana bölümden oluşmaktadır. "Ehl-i Sünnet ve Cemaatin Prensipleri"ni ele alan ilk ana bölüm sekiz başlıktan müteşekkildir. İlk yedi başlıkta itikat ile alâkalı mevzular, son başlıkta da fıkıh usulüne dair meseleler işlenmiştir. Eserin ikinci bölümü ise bizim "İ'tikādât" olarak bildiğimiz İslâm fırkalarının ve diğer din ve inançların söz konusu edildiği fırak bölümüdür. Bu bölümün daha sonraki dönemlerde müstakil olarak istinsah edildiği ve dolayısıyla müstakil bir eser olarak algılanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tür nüshalara dayanılarak yapılan birçok neşir İ'tikādât'ı müstakil bir risâle olarak göstermiştir."*³¹⁹

Fahreddin er-Râzî' nin *İ'tikādât* adındaki eserinin esas kitap olan *Tahsîlü'l-hak* eserinin son bölümü olduğunu belirtmiştik. Yukarıda da belirtildiği üzere Râzî, *İ'tikādât* risalesinde İslam ve İslam dışı fırkalara geçmeden evvel Ehli Sünnet ve ilkelerini açıklamıştır. İleride detaylı bir surette tekrar eserin *İ'tikādât* bölümünü incelerken Râzî' nin bu bölümde Ehli Sünnete bir fırka olarak yer ayırmadığını göreceğiz. Bu konu tartışmaya açılmış ve Râzî' nin Ehli Sünneti fırkalar arasında zikretmeme sebepleri hakkında yorumlamalar yapılmıştır. Bu yorumlardan birinde onun Ehli Sünneti bir fırka olarak değil, diğer tüm fırkaların kendisinden ayrılan 'ana

³¹⁸ Faruk Sancar, "İtikâdâtı Fırakı'l-Müslimîn Ve'l-Müşrikîn Ve El-Milel Ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", 148.

³¹⁹ Türker - Demir, *Fahreddin er-Râzî*, 368-369.

bünye' ve esas çizgi olarak görmesi sebebiyle Râzî' nin Ehli Sünneti fırkalar arasında zikretmediği söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise o dönemde Ehli Sünnetin görüş ve düşüncelerinin çok bilinen meşhur düşünceler olması sebebiyle Râzî' nin tekrar etmek istememesi olarak görülmüştür. Yine bir görüşe göre ise Râzî' nin Ehli Sünneti fırkalar arasında zikretmemesinin nedeni onun zaten risaleyi Ehli Sünneti diğer oluşumlar hakkında bilgilendirmek olduğunu bu sebeple mensubu bulundukları fırkayı aktarmasının bir anlamı olmayacağını öne sürmüşlerdir.³²⁰

İ'tikâdât' ta Fahreddin er-Râzî müslüman fırkaları ele alırken ilk olarak Mu'tezile fırkasından başlamıştır. Esasen mezhepler tarihi yazıcılığındaki genel uygulama ilk fırka olarak Şia ve sonrasında Hârîciliğin ele alınması olmasına rağmen bunun aksine olan uygulamaların ilkinin biz Şehristânî' de görmekteyiz.³²¹ Aynı usûlü takip eden Fahreddin er-Râzî' de tıpkı Şehristânî gibi genel sıralamanın aksine Hârîcilik ile değil Mu'tezile ile fırkaları sıralamaya başlamıştır.

Müellif Fahreddin er-Râzî eserini 'bab' olarak adlandırdığı on bölüme ayırmıştır. Bu babları da kendi içinde 'fasıl'lara bölmüştür. Fasıl olarak isimlendirdiği bölümlerde fırkalar hakkındaki meseleleri ve alt kollarını ele almıştır.

Birinci bab; Mu'tezile, hakkındaki meseleler ve alt fırkalarını da oluşturan üç fasıla ayrılmıştır. Ayrıca üçüncü fasılda alt kolları zikredilirken Mu'tezile' nin on yedi alt fırkasının isimleri ve hususiyetleri zikredilmiştir. Bunlar; Geylâniyye, Vâsılıyye, Amriyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Sümâmiyye, Bîşriyye, Muzdâriyye, Hişâmiyye, Câhiziyye, Cübbâiyye, Behşemiyye, Ahşediyye, Hayyâtıyye ve Hüseyniyye' dir.

İkinci bab fasıllara ayrılmamış olup tek bölümde Hârîciler ve yirmi bir tane alt fırkasını ele almaktadır. Bunlar; Muhakkimiyye, Ezârika, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Saltiyye, Meymûniyye, Hamziyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Şuaybiyye, Hâzimiyye, Sa'lebiyye, Ahnesiyye, Ma'bediyye, Reşîdiyye/Ruşeydiyye,

³²⁰ Faruk Sancar, "İtikâdâtü Firakı'l-Müslimîn Ve'l-Müşrikîn Ve El-Milel Ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", 143.

³²¹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, (Beyrut: yy. 1961), 1/20.

Mükerrerîyye/Mükremîyye, Malûmiyye ve Mechûliyye, İbâziyye, Asfariyye ve Hafsiyye' dir.

Üçüncü bab Râfızâ' yı ve kollarını ele almaktadır. Râfızâ' yı Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysânîyye olarak üç mezhep altında ele alarak bunlardan Zeydiyye' yi üç alt fırkaya, İmâmiyye' yi on üç alt fırkaya ve on beş tane olarak sayılan Ğûlât fırkalara ve Keysânîyye' yi de dört tane alt fırkasıyla zikretmiştir. Zeydiyye' nin üç alt fırkası; Cârûdiyye, Süleymânîye ve Sâlihiyye' dir. İmâmiyye' yi on üç alt fırkası; Bâkırıyye, Nâmûsiyye, İmâdiyye, Şemtiyye, İsmâîliyye, Mübârekiyye, Memtûriyye, Kat'ıyye, Askeriye, Caferiyye ve Ashâbu'l-intizar' dır. Ğûlât fırkalardan; Sebêbiyye/Sebeiyye, Benâniyye, Hattâbiyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Cenâhiyye, Mufavvıdiyye, Ğurâbiyye, Kâmiliyye, Nasriyye, İscâfiyye, Ezeliye, Keyyâliyye ve ismini zikretmediği iki fırkayı daha ele almıştır. Keysânîyye fırkaları; Kerbiyye, Muhtâriyye, Hâşimiyye ve Ravendiyye' dir.

Dördüncü babta Müşebbihe ve beş alt koluyla bir de fasıl ele alınmıştır. Bu kollar; Hakemiyye, Cevâlîkiyye, Yûnusiyye, Şeytânîyye ve Havvariyye' dir.

Beşinci babta Kerrâmiyye ve fırkaları zikredilmiştir. Kerrâmiyye' nin, Tarâikiyye, İshâkiyye, Hamâkiyye, Âbidiyye, Yûnâniyye, Sûremiyye ve Heysamiyye şeklinde fırkaları zikredilmiş ve bunlara kısaca temas edilip geçilmiştir.

Altıncı babta Cebriyye ve dört adet kolları zikredilmiştir. Bunlar; Cehmiyye, Neccâriyye, Dırâriyye ve Bekriye' dir.

Yedinci bab Mürcie hakkında yazılmış olup beş tane alt fırkası da zikredilmiştir. Bunlar; Yûnusiyye, Ğassânîyye, Yevmiye, Sevbânîyye ve Hâlidîyye' dir.

Sekizinci bab diğer fırak eserlerinden de ayıran bir husus olup Sûfiyye ile alakalıdır. Bu bölümde Sûfiyye ve altı tane alt fırkası ele alınmıştır. Bunlar; Âdetler Ehli (Ashâbu'l-âdât), İbadet Ehli (Ashâbu'l-ibâdât), Hakikat Ehli (Ashâbu'l-Hakika), Nûriyye, Hulûliyye ve Mübâhiyye' dir.

Dokuzuncu babta müslüman olmadıkları halde kendilerini İslama nispet eden fırkalardan altı tanesi zikredilmiştir. Bunlar; Bâtîniyye, Sabbâhiyye, Nâsiriyye, Karâmîta, Bâbekiyye, Mukni'yye ve Seb'ıyye (Yediciler)' dir.

Eserde onuncu bab son bap olup bu bölümde eserin el-milel olarak isimlendirilmesinin sebebi de olarak İslamdan olmayan fırkalar ele alınmıştır. Bu bölüm altı fasıl halinde incelenmiştir.

Birinci fasılda Yahudiler zikredilmiş olup bunların çok fazla sayıda olduğunu belirttikten sonra bunlardan en bilinen dört tane mezhebini ele almıştır. Bunlar; Annâniyye, İseviyye, Meâdiyye ve Sâmiriyye’ dir.

İkinci fasılda Hıristiyanlığı ve büyük olarak zikrettiği beş mezhebini incelemiştir. Bunlar; Milkâniyye, Ya’kûbiyye, Farfûriyûsiyye/Porfiriyusiyye ve Ermenûsiyye/Ermeniler’ dir.

Üçüncü fasılda Mecusi fırkaları inceleyen müellifimiz Zerdüştilik adında bir fırkasını zikretmiştir.

Dördüncü fasıl Seneviyye üzerine olup bunlar da dört fırka halinde incelemeye tabi tutulmuştur. Bunlar; Mâniviyye, Deysâniyye, Martûniyye ve Mazdekiyye’ dir.

Beşinci fasıl Sebeiyye üzerine yazılmış ve bu fırkanın özellikleri zikredilmiştir. Altıncı ve son fasıl ise Felâsife hakkında olup bunlarda tek başlık halinde ele alınmıştır. Böylece risale sona ermiştir.³²²

2.4. Râzî’ ye Göre Müslüman Fırkalar

Fahreddin er-Râzî, *Tahsîlu’l-Hak* isimli eserinin son bölümü olan ve bizim adını *İ’tikâdâtü Fıraki’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn* olarak tespit ettiğimiz eserine besmele ile giriş yaptıktan sonra bu bölümü bir kitap olarak değerlendirip “*Kitâbü’l-fırak fî-şerhi ahvâli mezâhibi’l-müslimîn ve’l-müşrikîn*” olarak isimlendirmiştir.³²³ Eseri tanıttığımız ikinci bölümde eserin isimlendirme sorununa değinmiştik. Genel olarak kabul görüp meşhur olmuş olan ismi Leiden nüshasında eserin iç kısmındaki

³²² Râzî, *İ’tikâdât*, çev: Faruk Sancar, 235-274.

³²³ er-Râzî, *İ’tikâdât*, 38.

“*İ’tikâdâtü fırakı’l-müslimîn ve’l-müşrikîn*” şeklindeki ismidir.³²⁴ Biz de tezimizde meşhur ismini kullanmayı tercih ettik.

Fahreddin er-Râzî eserin on baba ayrıldığı bilgisini verdikten sonra başka hiçbir açıklama yapmadan birinci baptan konuya giriş yapmıştır.

1. Mu’tezile

Birinci bab Mu’tezile fırkası hakkında açıklamalardan ve fırkanın alt kollarının anlatıldığı üç fasıla ayrılmıştır. İlk fasılda Mu’tezile mezhebinin tüm fırkalarının ortak olarak kabul ettiği konular kısaca beyan edilmiştir. Müellifimiz Mutezîle mezhebine mensup olanların hepsinin Allah’ ın sıfatlarından ilim ve kudret sıfatının reddetme, Kur’ân’ ın sonradan yaratılmış olması, kulların kendi fiillerinin yaratıcısı oldukları ve Allah’ ın (c.c.) kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı konularında ittifak ettiklerini söylemiştir.³²⁵ Bu şekilde kısa ve özet bir açıklamayla birinci fasılı tamamlayan müellifimizin bu veciz tutumunu eserin tamamında görmek mümkündür.

İkinci fasıl Mu’tezile mezhebinin isimlendirilmesi üzerine yazılmıştır. Müellifimiz meşhur olan Vâsıl b. Atâ’ nın ‘el-menzile beyne’l-menziileteyn’ görüşünü kabul ederek hocası Hasan el-Basrî’ nin ders halkasından ayrılma olayına kısaca temas etmiştir. Buradaki ayrılma olayı sebebiyle mezhebin bu şekilde isimlendirildiğini belirtmiştir. Bu isimlendirmenin mezhep mensuplarınca da kabul görüp kendilerini bâtıldan uzaklaşanlar olarak tanıttıklarını ancak muhaliflerinin ise aksi delillerle karşı çıktıklarını aktarmıştır.³²⁶

Üçüncü fasılda Mu’tezile mezhebinin fırkalarını ele alan müellifimiz Fahreddin er-Râzî, bunların on yedi fırka olduğunu belirtmiştir. Mezhebin fırkalaşma veya ayrılık konularına değinmeyen Râzî, hemen fırkalara geçmiş ve kısa bilgiler vermekle yetinmiştir. On yedi fırkanın birincisi Geylâniyye’ dir. Geylâniyye fırkası

³²⁴ Ahmet Kara, *Fahreddin er-Râzî*, 35.

³²⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³²⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Geylân ed-Dimeşkî' nin kelâmî görüşlerine uyanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka mensupları Mu'tezile ile Mürcie arasında bir orta yolu benimsemişlerdir.³²⁷

Mu'tezile' nin fırkalarından ikincisi Vâsılıyye' dir. Bu fırka mensupları, büyük günah işleyen mümin veya kâfir olmadığı, bu kimsenin fasık olduğunu söyleyen Vâsıl b. Atâ' nın görüşlerine uyanlardır. Onlar Hz. Ali ve sahabeden Talha b. Zübeyr' in bir konuda şahit olmaları halinde şahitliklerinin kabul edilmeyeceğini iddia etmişlerdir.³²⁸ Râzî fırkanın sadece bir itikadi ve bir siyasi görüşünü vermekle yetinmiştir.

Üçüncü Mu'tezile fırkası Amriyye olarak zikredilmiştir. Amr b. Ubeyd' in taraftarları olanların mensup olduğu bu fırkaya göre sahabeden olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr' in şahitlikleri hiçbir şekilde kabul edilmez.³²⁹

Dördüncü fırka olan Hüzeyliyye, Ebû Hüzeyl Allaf' ın görüşlerini benimseyenlere verilen isimdir. “Onların görüşlerine göre Allah'ın yaratma vasfı, başka bir şeyi yaratmaya güç yetiremeyeceği bir sınıra dayanmıştır.”³³⁰

Beşinci Mu'tezile fırkası Nazzâmiyye' dir. Bu fırka mensupları, İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm' ın fikirlerine tabi olanlardır. Onlara göre insan Allah' ın yaratmaya kadir olmadığı şeyleri yapmaya kadirdir. Nazzâmiyye' ye göre icma', haber-i vâhid ve kıyas, delil olamaz. Bu fırka mensupları sahabenin hiçbirine ve Hz. Ali' ye (r.a.) sövmezler.³³¹

Altıncı fırka olan Sümâmiyye, Sümâme b. Eşres adındaki şahsın taraftarlarıdır. Halife Me'mûn zamanında yaşamış olan bu zatın fikirlerinden en önemlisinin fail olmadan fiilin meydana gelebileceği görüşü olduğu belirtilmiştir.³³²

Râzî, Mu'tezile fırkalarının yedincisi olarak Bişriyye fırkasını zikretmiştir. Bişr b. Muammer b. Abbâd es-Sülemî' ye tabi olanlara verilmiş bir isim olup bu

³²⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 39.

³²⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, 40.

³²⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³³⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, 41.

³³¹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³³² er-Râzî, *İtikâdât*, 42.

görüş mensuplarının felsefeciler gibi nefis-i nâtıkayı kabul ettikleri ve ayrıca cismin vasıflarının sınırsız olduğunu (sınırsız manaları) kabul etmiş oldukları zikredilir.³³³

Fahreddin er-Râzî’ nin Mu’tezile fırkalarını verdiği bu bölümde yedinci firkadan sonra sekizinci firkanın zikredilmeden dokuzuncu firkaya atladığını görüyoruz. Ancak müellifimizin fırka sayıları ile ilgili bir iddiası veya hipotezi bulunmadığı ve de burada firkanın yerine başka bir fırka da sekizinci fırka olarak zikredilmeden boş bırakılması burada iki ihtimali akla getirmektedir. Bunlardan ilki müellifin fırkaların kaçınıcı sırada bulunduklarını eseri kaleme almadan önce belirlediği ve bu bölümde sekizinci firkayı fırka numarası ile birlikte atladığı veya unuttuğu ihtimalidir. İkincisi ise eseri neşredenın burada bölüm atladığı veya yazma eserde ilgili bölümün bulunmadığı ihtimalidir.

Dokuzuncu fırka olarak Muzdâriyye fırkası zikredilmiştir. Bu fırka Ebû Musa b. İsa b. Mesih el-Muzdâr’ ın görüşlerine uyanlara nispet edilmiş bir isimdir.³³⁴

Mu’tezile fırkalarının onuncusu olarak zikredilen Hişâmiyye fırkası Hişâm b. Amr el-Kûtî’ nin taraftarlarına nispet edilmiş bir isimdir. “O, “Hasbünallahu ve ni’me’l-vekil” denilmesine karşı çıkıyordu. Çünkü vekil isminin Allah için kullanılmasını caiz görmüyordu.”³³⁵

Fahreddin er-Râzî’ nin zikrettiği fırkaların on birincisi Câhiziyye fırkasıdır. Amr b. Bahr el-Câhiz’ in tabilerine verilen bir isimdir. Onlara göre tüm bilgiler zarurî bilgilerdendir.³³⁶

Mu’tezile’ nin on ikinci fırkası olan Cübbâiyye, kurucusu Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâî’ ye uyanlara verilmiş bir isimdir. “Bir arazın tek bir durumda ve aynı anda hem mevcut/var hem de mâdum/yok olmasının mümkün oluşu, onun görüşlerinden biridir. Onlar bu görüşlerini Allah’ ın kelamına da uygulamışlardır.”³³⁷

³³³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³³⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³³⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 43.

³³⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³³⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 43.

On dördüncü fırka olan Behşemiyye, Ebû Behşem Abdüsselâm b. Ali el-Cübbâî' nin tabilerine verilmiş bir isimdir. Onların görüşlerine göre yüce Allah kendisinden günah sadır olmadan kulunu cezalandırabilir.³³⁸

Mu'tezile fırkalarının on beşincisi Ahşediyye fırkasıdır. Muhammed b. Ömer es-Saymerî' nin öğrencisi olan Ahşed b. Ebû Bekr'e uyanlara verilen bir isimdir. Onlar Ebû Hâşim ve taraftarlarını tekfir etmişlerdir.³³⁹

On altıncı fırka olan Hayyâtıyye fırkası, Ebû'l-Hasan Abdurrahim el-Hayyât' a uyanlara nispet edilmiştir. "Onlar "Cismin yokluk durumunda (hal-i adem) da bir cisim olduğunu" söylemişler hatta bu düşüncüyü olmayan bir atın binicisinin olabileceği düşüncesine dayandırmışlar ve bu görüşü benimseyip bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir."³⁴⁰

Râzî' nin Mu'tezile için saydığı fırkaların sonuncusu ve on yedincisi olan fırka Hüseyniyye fırkasıdır. Kâdî Abdulcabbar' in öğrencisi olan Ebû'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Basrî' ye uyanlara verilmiş bir isimdir. Daha sonra Ebû'l Hüseyin hocasına muhalefet ederek hâli, madûmu ve manaları reddetmiş ayrıca evliyanın kerametlerini de caiz görmüştür. Ancak müritliğe karşı çıkmış ve sem' ve basar konularında ise tevakkuf etmiştir. Bu farklı düşünceleri sebebiyle kendisine tabi olanlar ayrı bir fırka olarak değerlendirilmiş ve de günümüze ulaşan iki Mu'tezile fırkasından da biri olmuştur. Fahreddin er-Râzî' nin günümüze ulaşan fırka olarak adlandırdığı fırkalardan diğeri de Ebû Hâşim' in fırkasıdır. Geriye kalan Mu'tezile fırkalarından hiç biri günümüze ulaşamamıştır demiştir.³⁴¹

2. Hâricilik

Râzî, eserinin ikinci babında Hâricilere yer vermiştir. Râzî, Haricî fırkaların tamamının günah işleyen bir müminin kâfir olacağı düşüncesinde birleştiklerini ve hepsinin Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe' yi tekfir edip, yine hepsinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ise överek yücelttiklerini aktarmaktadır. Râzî,

³³⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, 44.

³³⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 45.

Hâricileri daha fazla açıklamadan ve fasıl vermeden direk fırkalarına geçmiş ve Hâricileri yirmi bir fırka altında ele almıştır.³⁴²

Hâricilerin alt fırkalarından birincisi Muhakkimiyye olarak belirtilmiştir. Bu fırka mensupları, Hakem Olayında Hz. Ali' nin iki kişiyi hakem tayinine karşı çıkan ve daha sonra bu yüzden Hz. Ali' den ayrılıp hem Hz. Ali' yi hem de Hz. Muaviye' yi tekfir eden kimselerdir.³⁴³

Hâricilerin fırkalarından ikincisi Ezârika olarak zikredilmiştir. Ebû Nâfi' b. Râşid b. el-Ezrak' ın görüşlerine tabi olanlara verilmiş bir isimdir. Bu fırka mensuplarına göre kendilerine muhalefet eden kimseleri öldürmek caizdir.³⁴⁴

Üçüncü Fırka Necedât fırkasıdır. Necdet b. Âmir en-Nahî' ye tabi olanlar için nispet edilmiş bir isimdir. Onlar da kendilerine karşı çıkanların öldürülmesini vacip görmekteydiler ve Sicistan' daki Haricilerin çoğunluğu da ona tabi olmuşlardır.³⁴⁵

Râzî' nin ele aldığı Hâricilerin fırkalarından dördüncüsü Beyhesiyye' dir. Beyhesiyye Ebû Beyhes' in taraftarlarına verilen isimdir. Onlara göre "Allah' ı, O' nun isimlerini ve şeriatının ayrıntılarını bilmeyen bir kimse kâfirdir".³⁴⁶

Beşinci Fırka Acârîde olarak geçmektedir. Abdülkerim b. Acred' e uyanlara nispet edilen bir isimdir. "Onlara göre Yusuf süresi Kur'an' dan değildir. Çünkü bu süre, aşk, âşık ve mâşuk' tan bahsetmektedir. Bu neviden sözlerin Allah' ın kelamı olması caiz değildir."³⁴⁷

Hârici fırkalarından altıncı fırka Saltiyye olarak bilinen ve Osman b. Ebî Salt' ın görüşlerine uyanlara verilmiş bir isimdir. "Onların görüşlerine göre ancak kendi mezheplerine giren kişi müslüman olmuş olur. Yine onlar çocukların, ancak buluş çağlarına geldiklerinde müslüman olduklarına hükmederler."³⁴⁸

³⁴² er-Râzî, *İtikâdât*, 46.

³⁴³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 47.

³⁴⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁴⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, 48.

Bu fırkaların yedincisi Meymûniyye fırkasıdır. Onlar Meymûn b. İmran 'ın görüşlerinin takipçileridir. Bu fırka mensuplarının görüşlerine örnek olarak kendi kızlarıyla evlenmeyi caiz gördükleri ve şerrin Allah'tan olduğunu reddetmeleri gösterilmiştir.³⁴⁹

Bu fırkalardan sekizinci fırka Hamziyye olarak isimlendirilen ve Hamza b. Edrek' in taraftarlarının oluşturduğu fırkadır. “Onlar kâfirlerin çocuklarının kesin olarak cehennemde olacağına hükmediyorlardı.”³⁵⁰

Dokuzuncu fırka olarak bilinen Hârici fırkası Halefiyye' dir. Halef adındaki şahsın görüşlerine tabi olanlara verilmiş bir isimdir. “Onlara göre hayır da şer de Allah'tan değildir.”³⁵¹

Bu fırkaların onuncusu Etrâfiyye fırkasıdır. Bu fırkaya göre dünyanın herhangi bir köşesindeki her hangi bir kişi, şeriatın hükümlerini bilmez sorumluluk kendisinden düşmez ve bu kimse mazur sayılmaz.³⁵²

On birinci fırka olan Şuaybiyye, Şuayb b. Muhammed' e uyanlara verilmiş bir isimdir. “Onlar kulun mûcid değil müktesib olduğunu söylerler. Ancak, bu bidatin dışındaki konularda diğer Hârici fırkalarıyla da hem fikirdirler.”³⁵³

Hârici fırkaların on ikinci fırkası Hâzimiyye fırkasıdır. Onlar, Muvâfât görüşünü kabul etmişlerdir. Bu görüş kişinin ölümden önceki son durumunun kişinin akıbeti için belirleyici olduğu iddiasıdır.³⁵⁴

On üçüncü Hârici fırka olan Sa'lebiyye, Sa'leb b. Âmir' in taraftarlarına verilmiş isimdir. “Onlar, teklif çağında açıkça kendilerinden bir batıl davranış zuhur edinceye kadar çocukların velisi olduklarını iddia etmişlerdir.”³⁵⁵

³⁴⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵¹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵³ er-Râzî, *İtikâdât*, 49.

³⁵⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Hâricilerin dördüncü fırkası Ahnesiyye fırkasıdır. Ahnes b. Kays' ın taraftarlarına denir. “Onlar da kendileriyle hem fikir olmayan insanlardan uzak dururlar ve muhalifleriyle aynı şehirlerde oturmazlardı.”³⁵⁶

On beşinci fırka olan Ma'bediyye, “Ma'bed' in ashabıdır. Onlar, farklı bir dine mensup bir kadınla evlenmeyi caiz görmezler.”³⁵⁷

Hârici fırkaların on altıncı fırkası olan Reşîdiyye/Ruşeydiyye, “öşür uygulanan ürünlerde ister yağmur suyu ister kişinin kendi el emeği ile sulansın öşrün tamamının verilmesini gerekli görmüşlerdir.”³⁵⁸

On yedinci fırka olan Mükerremiyye/Mükremiyye, Mükerrem adındaki şahsa uyanlara verilmiş isimdir. “Onlar, namaz kılmayanın namazı terk ettiği için değil, Allah' ı tanımadığından dolayı kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir.”³⁵⁹

On sekizinci fırka, Malûmiyye ve Mechûliyye adındaki fırkalardır. Bunlardan “Malûmiyye, Allah' ı bütün isimleriyle birlikte bilmeyen bir kimsenin, kâfir olacağını ileri sürerken; Mechûliyye, Allah' ın tüm esmasının bilinmesinin vacib olmadığını iddia etmiştir.”³⁶⁰

Bir diğer Hârici fırkası olan ve on dokuzuncu fırka olan İbâdiyye, Abdullah b. İbâd' ın taraftarlarıdır. “Benî Ümeyye sultanlarının sonuncusu Mervân b. Muhammed döneminde ortaya çıkmıştır. İşin sonunda da öldürülmüştür.”³⁶¹

Yirminci Hârici fırka Asfariyye fırkasıdır. Ziyâd b. Asfar adındaki zatın görüşlerine uyanlardır. Bu fırka sözde-kelamda takiyyeyi caiz görürlerken amelde takiyyeyi ise caiz görmezler.³⁶²

³⁵⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 50.

³⁵⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁵⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁶⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, 51.

³⁶¹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁶² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Hâricî fırkaların yirmi birinci ve son fırkası Hafsîyye fırkasıdır. Ebû Cafer b. Ebû Mikdâm' ın görüşlerine tabi olanlara nispet edilmiş bir isimdir. Onlara göre imanla şirk arasında Allah' ı bilme yani marifetullah bulunmaktadır.³⁶³

3. Ravâfız/Râfızîler

Râzî, eserinin üçüncü babında Râfızâ' ya (Râfızîler) ve kollarına yer ayırmıştır. Râfızâ' yı Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysânîyye olarak üç mezhep altında incelemiştir. Bu mezheplerin ilki olan Zeydiyye' yi üç alt fırkaya, İmâmiyye' yi on üç alt fırkaya ve ayrıca on beş tane olarak sayılan Ğûlât fırkalara ve Keysânîyye' yi de dört alt fırkasıyla birlikte ele almıştır.

Râzî eserinde Ravâfıza/Rafiziler olarak isimlendirilen bu mezhebin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi olarak Zeyd b. Ali' nin halife Hişâm b. Abdulmelik' e isyan ederek karşısında durmasını göstermiştir. Hz. Ebû Bekir' e karşı hakarete geçen ordusunu bundan alıkoymaya çalışınca ordusu bu yüzden onu terk etti. Bunun sonucunda Zeyd' in yanında iki yüz atlı dışında hiç kimse kalmadı. Zeyd b. Ali onlara şöyle dedi: “Beni terk ediyorsunuz ha?” Onlarda “evet” dedi. Böylelikle bu sözde geçen terk anlamındaki Râfiz kelimesi bu fırkaya isim olarak verilmiştir.³⁶⁴

Ravâfız düşüncesinin üç temel mezhebi ve bu mezhepler altında da birçok fırkanın bulunduğunu gösteren *İ'tikâdât*' ta Ravâfız, Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysânîyye olarak üç mezhep adı altında incelemiştir. Bu mezheplerin ilki olan Zeydiyye üç alt fırkaya, İmâmiyye on üç alt fırkaya ve ayrıca on beş tane olarak sayılan Ğûlât fırkalara ve Keysânîyye de dört alt fırkaya ayrılmaktadır.

Rafizîlerin üç temel mezhebinin ilki olan Zeydiyye, Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidîn'e nispet edilmektedir. Zeydiyye de üç fırkaya ayrılmaktadır. Bunlar, Cârûdiyye, Süleymâniye ve Sâlihiyye fırkalarıdır.

³⁶³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁶⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, 52.

Cârûdiyye fırkası, Ebu'l-Cârûd' a tabi olanlara nispetle verilmiş bir isimdir. Cârûdilerin sahabeden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a) hakkında kötü söz söyledikleri aktarılmıştır.³⁶⁵

Zeydiyye fırkalarının ikincisi olan Süleymânîye fırkası, Süleyman b. Cerir' in görüşlerine uyanlara verilmiş bir isimdir. Cârûdilerden farklı olarak Süleymânîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer' i övgü ile anarken; Hz. Osman (r.a)'ı tekfir etmekteydiler.

Üçüncü Zeydiyye fırkası olan Sâlihiyye, “Hüseyin b. Sâlih' in taraftarlarıdır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer' i tazim ile anarken Hz. Osman hakkında tавvakkuf ederler.”³⁶⁶

İmâmiyye mezhebini müellifimiz ele alırken pek fazla açıklama yapmadan, yalnızca bu mezhebin çok sayıda fırkaları bulunduğunu zikrederek fırkaları açıklamaya geçmiştir.

İmâmiyye mezhebinin ilk fırkasının ismini zikretmeden veren müellifimizin açıklamalarına bakarak bu mezhebin Bağdâdî' de zikredilen Muhammediyye fırkası olduğu söylenmiştir.³⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, bu fırka mensuplarının Hz. Ali' nin öldürülmediği, öldürülen kimsenin ise Allah (c.c.) tarafından tıpkı Hz. İsa (a.s.) gibi insanlara Hz. Ali suretinde görüldüğünü söylediklerini aktarır. Bu fırkanın tabilerine göre Hz. Ali ölmemiş ve göğe yükseltilmiştir. Bu yükselmenin sonucunda bir gün tekrar yeryüzüne inecek ve Ebûbekir ile Ömer' den intikam alacaktır. Bunların yanında bu fırkanın bir görüşüne göre de gök gürültüsü Hz. Ali' nin sesi, şimşek ise onun sedasıdır. Bu sebeple bu fırka mensupları gök gürültüsünün sesini duyduklarında “Ey müminlerin emiri selam senin üzerine olsun” dediklerini aktarır.³⁶⁸

³⁶⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁶⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁶⁷ Râzî, *İ'tikâdât*, 53; Faruk Sancar, bk. dipnot: 68, 247.

³⁶⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

İmâmiyye mezhebinin ikinci fırkası Bâkiriyye fırkasıdır. Bu fırka imametin Muhammed b. Ali el-Bakır' a vardığında sona ereceğini ve bununla birlikte onun ölmediğini ve ölmeyeceğini, imam-ı gaip olduğunu iddia etmişlerdir.³⁶⁹

Üçüncü fırka olan Nâmûsiyye ise İmam Cafer 'in ölmediğini ve gaip olan imamın o olduğunu iddia etmişlerdir.³⁷⁰

İmâmiyye' nin dördüncü fırkası olan İmâdiyye, Cafer b. Sâdık' ın ardından imametin oğlu Musa' ya geçtiğini kabul edenlere verilmiş isimdir.³⁷¹

İmâmiyye' nin beşinci fırkası Şemtiyye' dir. Onlar, Cafer b. Sâdık' tan sonra imametin oğlu Muhammed b. Cafer' e geçtiğini iddia etmişlerdir.³⁷²

Altıncı fırka olan İsmâiliyye, Cafer b. Sâdık' tan sonra imamın, Cafer b. İsmâil olduğunu ancak İsmâil' in kardeşi henüz sağ iken ölmesinden dolayı imametin kardeşine geçtiğini iddia eden fırka olarak geçmektedir.³⁷³

Yedinci fırka olan Mübârekiyye ise İsmâil ölünce imametin kardeşine değil de oğlu Muhammed b. İsmâil' e geçtiğini iddia edenlerin oluşturduğu fırkadır.³⁷⁴

İmâmiyye' nin sekizinci fırkası olarak Fahreddin er-Râzî Memtûriyye' yi göstermiştir. Bu fırka mensuplarının Musa b. Cafer'in ölmediğini ancak gaip olduğunu iddia ettiklerini ve fırkanın bu isimle anılmasının sebebinin de onların bu iddialarına karşılık bir topluluğun "Allah'a yemin olsun ki siz ancak yağmura tutulmuş (memtura) köpeklersiniz" demelerinden dolayı olduğu zikredilir.³⁷⁵

Dokuzuncu fırka olarak zikredilen fırka Kat'iyye' dir. Bu fırka mensupları Musa b. Cafer' in imametine ve davetine kesin olarak inananlardan oluşmaktadır.³⁷⁶

³⁶⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 54.

³⁷² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

İmâmiyye' nin onuncu fırkası olarak sayılan fırkanın ismi eserde zikredilmemiştir. Ancak eserin naşiri bu fırkanın Mûseviyye olduğunu iddia etmiştir. Bu fırka mensupları Ali b. Musa er-Rıza öldüğünde kendilerini ona adayan ve imametini onun oğluna geçirmeyen kimselerdir.³⁷⁷

İmâmiyye' nin on birinci olarak Fahreddin er-Râzî Askeriye fırkasını zikretmiş ve bu fırkanın Hasan el-Askerî' nin imametini kabul eden kimseler için verildiğini söylemiştir.³⁷⁸

On ikinci fırka olarak ele alınan Caferiyye fırkası, İmametini el-Hasan el-Askerî' den kardeşi Cafer' e geçtiğini iddia edenlerin oluşturduğu gruptur.³⁷⁹

İmâmiyye mezhebinin on üçüncü ve son fırkası olarak Fahreddin er-Râzî fırkasını Ashâbu'l-İntizar fırkasını zikretmiş ve bu fırka mensuplarının Hasan el-Askerî' den sonra imametini, oğlu Muhammed b. Hasan el-Askerî' ye geçtiğini ve onun gaip imam olduğunu ancak geri döneceğini iddia ettiklerini zikretmiştir. Fahreddin er-Râzî, bu görüşün İmâmiyye' nin benimsemiş olduğu görüş olduğunu söyleyerek onların, “Ey Allah'ım Muhammed Mustafa'ya, Ali el-Murtazâ' ya, Fâtımatü'z-Zehra' ya, Haticetü'l-Kübrâ' ya, el-Hasanü'z-Zekî' ye, Kerbelâ' da şehit olan Hüseyin' e, Zeyne'l-Âbidin' e, Muhammed b. Ali el-Bâkır' a, Cafer b. Muhammed es-Sâdık' a, Mûsâ b. Cafer el-Kâzım' a, Ali b. Mûsâ er-Rızâ' ya, Muhammed b. Ali et-Takî' ye, Ali b. Muhammed en-Nakî' ye, el-Hasan b. Ali'ye, beklenen imam Muhammed b. Hasan el-Askerî'ye salât ve selam eyle” diyerek dua etiklerini aktarmıştır. İmâmiyye' nin bu imamlardan on dördünün masum, on ikisinin ise yalnızca imam olduğunu iddia ettiklerini zikretmiştir. Bununla birlikte sahabenin İmâmiyye tarafından tekfir edildiğini ve peygamberin vefatından sonra Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, Zübeyr, Ammâr, Selmân, Ebû Zerr, Mikdât, Bilal ve Süheybe dışındaki kimselerin küfre düştüğünü iddia ettiklerini zikretmiştir. Son olarak

³⁷⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 55.

³⁷⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁷⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Fahredden er-Râzî, İmâmiyye konusunda zikretmiş olduklarının var olana nispetle deryada damla olduğunu da belirtmiştir.³⁸⁰

Fahredden er-Râzî, İmâmiyye fırkalarını saydıktan sonra bu mezhebin Gulât fırkalarının olduğunu zikretmiştir. Bu gulât fırkaları on beş başlık altında sıralayan müellifimiz bu fırkalar hakkında da pek fazla yorum yapmamıştır. Hatta aşırı (gulât) olarak zikrettiği bu fırkaların İslam’ dan olup olmadığını dahi belirtmemiştir. Râzî’ nin zikrettiği gulât fırkalar ve kısaca belirttiği özellikleri şu şekildedir:

Birinci gulât fırka Sebeiyye fırkasıdır. Abdullah b. Sebe’ nin taraftarlarına verilmiş bir isim olup onların sapkın fikirlerine karşı Hz. Ali’ nin kendilerinden bir grubu ateşe yaktırması emri üzerine onun bir ilah olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu fırkadır.³⁸¹

İkinci gulât fırka Benâniyye fırkasıdır. Benân b. İsmail el-Hindi’ nin taraftarlarına verilmiş bir isim olup “Allah’ ın Hz. Ali ve çocuklarına hulul ettiğini ve Allah’ ın yüzü dışındaki organlarının tamamının “Celal ve ikram sahibi rabbinin yüzü dışında her şey yok olacaktır” ayeti sebebiyle yok olacağını iddia etmişlerdir.”³⁸²

Üçüncü gulât fırka Hattâbiyye’ dir. Bu fırka mensupları Allah’ ın ruhunun Ali’ ye (r.a) ve onun çocuklarından imamlara geçmiştir. Bu sebeple bu fırka mensupları Hz. Cafer’ e ve bazı imamlara tapmışlardır.³⁸³

Dördüncü fırka Muğîriyye olarak geçmektedir. Muğîre b. Saîd el-‘İclî’ ye tabi olanlara verilmiş bir isimdir. Muğîre ilahlık iddia etmiş ancak ateşle yakılarak öldürülmüştür.³⁸⁴

Gulât fırkaların beşincisi Mansûriyye’ dir. “Ebû Mansûr el-‘İclî’ ye uyanlardır. Onlar da Muğîre’ nin görüşündeydiler. Ancak, bu görüşlere zinanın ve homoseksüelliğin mübah olmasını da eklediler. Daha sonra öldürüldüler.”³⁸⁵

³⁸⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, 56.

³⁸¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 57.

³⁸² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁸³ er-Râzî, *İtikâdât*, 58.

³⁸⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Altıncı fırka Cenâhiyye olup bunlar Abdullah b. Cenâheyn adındaki zata tabi olanlardır. Onlara göre marifet yani bilgi yeterlidir bilginin olması durumunda vacip olarak yapılması gereken başka bir ibadete gerek yoktur.³⁸⁶

Gulât fırkaların yedincisi olan Mufavvıdiyye, Allah' ın Hz. Ali ve evlatlarının ruhlarını yarattığını, daha sonra idareyi onlara havale ettiğini yerleri ve gökleri onların yarattığını iddia etmişlerdir.³⁸⁷

Sekizinci fırka olarak zikredilen Ğurâbiyye, “Ali’ nin Hz. Muhammed’ e (s.a.v.) bir karganın başka bir kargaya benzemesinden daha çok benzediğini söylemişlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed ve Ali (r.a) arasındaki benzerliği vurgulamak için Allah'ın Cebrail'i Ali'ye gönderdiğini ancak onun şaşırarak risaleti Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia etmişlerdir.”³⁸⁸

Dokuzuncu fırkanın ismini zikretmeyen müellifimiz bu fırkanın, “Cebrail’ in risaleti, Ali’ den Muhammed’ e şaşırarak ve unutarak değil bilerek ve kasten geçirdiğini iddia etmişlerdir. Bu kimseler Cebrail’ i kötü sözlerle anarlardı.”³⁸⁹

Aynı şekilde onuncu fırkanın da ismini zikretmeyen müellifimiz bu fırkanın “Cebrail’ in risaleti Ali’ ye getirdiğini fakat Muhammed’ in yaşça daha büyük olmasından dolayı Ali’ nin bu konuda ondan yardım istediğini daha sonra ise Muhammed’ in işi kendi üzerine aldığını ve halkı kendisine davet ettiğini iddia etmişlerdir. Bu kimseler Hz. Peygamberi kötü sözlerle anarlardı.”³⁹⁰

On birinci fırkanın Kâmilîyye olduğunu zikreden müellifimiz, bu fırkanın Ebû Kâmil adlı kişinin taraftarları olduğunu zikreder. Hilafeti Hz. Ebûbekir’ e vermelerinden dolayı sahabenin hepsinin kâfir olduğunu ve buna razı olduğu için Hz. Ali’ nin de kâfir olduğunu söylerler.³⁹¹

³⁸⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁸⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, 59.

³⁸⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁸⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁸⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 60.

³⁹⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁹¹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

On ikincisi fırka Nasriyye olup bunların “Allah’ ın bazı zamanlarda Ali’ ye hulul ettiğini ve Ali’ nin Hayber’ in kapısını açtığı (yerinden söktüğü) o günde kendisine Allah’ ın hulul etmiş olduğunu iddia etmektedirler.”³⁹²

Gulât fırkaların on üçüncüsü İscâfiyye olup onlar da Nasriyye ile aynı görüştedirler.³⁹³

On Dördüncü fırka Ezeliye olup onlar, “Hz. Ali’ nin de Hz. Ömer’ in de kadim ve ezeli olduğunu ancak Ali’ nin sırf iyilik/hayır iken Ömer’ in ise sırf kötülük/şer olduğunu ve sürekli Ali’ ye eziyet ettiğini ileri sürmüşlerdir.” Fahreddin er-Râzî buradaki düalizme dikkat çekerek bu görüşün Mecusilerden alınmış olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁹⁴

On beşinci fırka Keyyâliyye’ dir. “Ahmed b. Keyyâl el-Mülhid’ in taraftarlarıdır. O hem sapıktı hem de saptırıyordu. Sapıklıklar ve yalanlar hakkında birçok kitap yazmıştır.”³⁹⁵

Râfızâ’ nın üçüncü mezhebi olarak Keysâniyye’ yi ele alan müellifimiz, bu mezhebi de dört alt fırkasıyla birlikte incelemeye tabi tutmuştur. Keysâniyye’ nin imametini Muhammed b. el-Hanefiyye’ nin hakkı olduğunu düşünen kimselerin oluşturduğu bir fırka olduğu kısa bilgisinin ardından müellifimiz mezhebin fırkalarını ele almıştır.³⁹⁶

Birinci fırka olan Kerbiyye, Ebû Kerb ed-Darîr adındaki kurucusuna nispetle adlandırılmıştır. Hz. Ali’ den sonra Muhammed b. Hanefiyye’ nin imam olduğunu ve onun ölmeyip sağ olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu fırkadır.³⁹⁷

İkincisi Muhtâriyye fırkasıdır. Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî’ ye nispetle adlandırılmıştır. Bu fırka mensupları da Hz. Hüseyin’ den sonra imametini

³⁹² er-Râzî, *İtikâdât*, 61.

³⁹³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁹⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁹⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁹⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, 62.

³⁹⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Muhammed b. el-Hanefiyye' ye geçtiğini ve ondan sonra Muhtar es-Sakafi' nin onun naibi olduğunu kabul edenlerin oluşturduğu fırkadır.³⁹⁸

Keysâniyye' nin üçüncü fırkası olan Hâşimiyye' de imametin Muhammed' den sonra Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed' e geçtiğini iddia etmişlerdir. “Ayrıca onun öldüğünü ve hilafeti Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs' a vasiyet ettiğini ileri sürmüşlerdir.”³⁹⁹

Dördüncü fırka Ravendiyye olup Ebû Hureyre b. er-Râvendî' ye tabi olanlara nispet edilmiş bir fırkadır. Onlar, imametin Abbâs' ın hakkı olduğunu kabul ediyorlardı.⁴⁰⁰ Fahreddin er-Râzî bu saydığı dört fırkanın dışında da Keysâniyye' nin başka fırkaları olduğu bilgisini kısaca vererek dördüncü baba geçmiştir.

4. Müşebbihe

Fahreddin er-Râzî, Müşebbihe fikrini bir mezhep olarak ele almış ve bu mezhebin alt fırkalarının bulunduğunu zikretmiştir. Fırkalara geçmeden evvel teşbih anlayışı hakkında kendi düşüncesini kısaca aktaran müellif, bu düşüncenin Yahudilikten geldiğini ve saçmalık olduğunu dile getirmiştir. Bu düşüncüyü savunanları da cehaletle vasıflandıran Râzî, bölümü beş fırka ve bir fasılla tamamlamıştır.

Birinci Müşebbihe fırkası olarak müellifimiz Hakemiyye' yi zikretmiştir. Hişâm b. el-Hakem' in Allah'ın bir cisim olduğu görüşüne tabi olanlara verilmiş bir isim olduğunu belirtmiştir. el-Hakem' in birçok defa görüşünü değiştirdiğini bazen Allah'ın saf bir külçe olduğunu, bazen mum gibi olduğunu iddia ettiğini söylemiştir.⁴⁰¹

Müşebbihe düşüncesinin ikinci fırkası Cevâlîkîyye olup, Hişâm b. Salim el-Cevâlîkî' ye uyanlara denir. Onlar, Allah'ın bir cisim olmadığını ancak insana

³⁹⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

³⁹⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 63.

⁴⁰⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁰¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 64.

benzediğini, el, ayak ve gözden oluştuğunu ancak uzuvlarının et ve kandan oluşmadığını iddia etmişlerdir.⁴⁰²

Üçüncü fırka Yûnusiyye' dir. Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî' nin tabilerine denir. Bu fırka mensupları Allah' ın iki bölümden oluştuğu ve üst yarısının içi boş, alt yarısının ise dolu olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁰³

Müşebbihe' nin dördüncü fırkası Şeytânü't-Tâk lakaplı kurucusuna nispetle Şeytâniyye' dir. Bu fırka mensupları "Allah' ın arş üzerinde olduğunu ve Allah' a nispetle zayıf/güçsüz olsalar da meleklerin arşı taşıdıklarını iddia etmişlerdir."⁴⁰⁴

Beşinci ve son Müşebbihe fırkası Havvariyye' dir. Davut el-Havvârî' nin taraftarlarının oluşturduğu bu fırka Allah' ın uzuvlarının, hareket, sükûn ve koşmasının olduğunu kabul ediyorlardı.⁴⁰⁵

Müşebbihe mezhebini ve beş tane alt fırkasını objektif bir surette ele alan Fahreddin er-Râzî, bir fasıl altında kendi değerlendirmesini yapmıştır. Bu fasılda Mu'tezile' den bir grubun teşbih düşüncesini Ehli Sünnete nispet etmelerinin yanlış olduğunu, Ehli Sünnetin düşüncelerinde teşbih ve ta'tilden uzak durduklarını yalnızca müteşâbihât konusunda sükût edip iman ettiklerini söylemiştir. Bu düşüncenin de teşbih sayılamayacağını yineleyerek fasılı sonlandırmıştır ve diğer baba geçmiştir.⁴⁰⁶

5. Kerrâmiyye

Fahreddin er-Râzî, beşinci bapta Kerrâmiyye mezhebini ve fırkalarını ele almıştır. Diğer baplardan farklı olarak burada fırkaları teker teker açıklamak yerine toplu olarak ele almıştır. Bir zahit olan Ebû Abdullah b. Muhammed b. Kerrâm' ın düşünceleri etrafında birleşen kimselere Kerrâmiyye denildiğini aktaran Râzî,

⁴⁰² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁰³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁰⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, 65.

⁴⁰⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁰⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, 66.

Sicistan bölgesinde ortaya çıktıklarını ve buradan sürülerek Ğarce denilen bölgeye gidip orada yayıldıklarını ifade eder.⁴⁰⁷

Kerrâmiyye mezhebinin birçok fırkaya ayrıldığını ifade eden müellifimiz bu fırkalardan bir kaçını zikretmiştir ki bunlar: Tarâikiyye, İshâkiyye, Hamâkiyye, Âbidiyye, Yûnâniyye, Sûremiyye ve Heysamiyye’ dir. Bu fırkalar içerisinde en makul olanının Heysamiyye olduğunu zikretmiştir. Kerrâmiyye fırkalarının genelinin Allah’ın cisim ve cevher olduğuna ve O’ nun için bir yön ve mekân var olduğuna inandıklarını aktarır. Onların içlerinden yalnızca Âbidiyye fırkasının O’ nun ile arş arasındaki uzaklığın sonlu olduğunu iddia ettiğini, Heysamiyye fırkasının ise bu uzaklığın sonsuz olduğunu söylemekte olduğunu belirtir.⁴⁰⁸

6. Cebriyye

Altıncı bapta Fahreddin er-Râzî, Cebriyye mezhebi ve onun dört tane fırkasını ele almıştır. Fırkalara geçmeden önce Cebriyye hakkında kısa bilgiler vermiştir. Cebriyye’ nin kulun fiilleri üzerinde herhangi bir kudretinin olmadığını iddia ettiklerini söylemiştir. Mutezîle’ nin bu kimseleri Cebriyye veya Mücbire olarak isimlendirdiğini aktarmış ve sanki burada Mu’tezile’ nin bu sözü Ehli Sünnete söylediğini düşünerek bir savunma göstermiştir. Bizler kulun fiilleri üzerinde kudretinin olmadığını değil, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olmadığını söylüyoruz diyerek Ehli Sünnetin düşüncesini de açıklamıştır.⁴⁰⁹

Râzî’ nin ele aldığı Cebriyye’ nin dört fırkasından birincisi Cehmîyye’ dir. Cehm b. Safvân’ ın taraftarlarına verilen isim olduğunu zikreden Râzî, Cehmîyye’ nin kulun kendi fiili üzerinde herhangi bir kudreti olmadığını savunduklarını söyler.⁴¹⁰

Cebriyye’ nin ikinci fırkası Neccâriyye’ dir. Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr’ ın fikirlerine tabi olanlara verilen bir isimdir. Bu fırka mensupları, Allah’ ın sıfatları, Kur’an’ ın yaratılması ve ru’yetullah konularında Mutezîle’ ye; amellerin

⁴⁰⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 67.

⁴⁰⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁰⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 68.

⁴¹⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

yaratılması ve istitaat konularında da Cebriye' ye benzerler demektedir. Neccâriyye' nin de kendi alt fırkaları bulunduğunu ve Bur'ûsiyye⁴¹¹, Za'ferâniyye, Müstedrikiyye ve Hafsiyye' nin bunlardan bazıları olduğunu zikretmiştir.⁴¹²

Üçüncü fırka olan Dırâriyye, Dırâr b. Amr el-Kûfi' ye nispetle görüşlerine uyanlara verilmiş bir isimdir. Dırâr' ın başlangıçta Vâsıl b. Atâ' nın öğrencisi olduğunu ancak daha sonra amellerin yaratılması ve kabir azabının inkârı konularında ona muhalefet edip Cebriyye görüşüne tabi olduğunu zikreder. Aynı zamanda Dırâr' ın imamete Kureş' li olmayanların daha layık olduğu düşüncesini savunduğunu aktarır.⁴¹³

Cebriyye' nin dördüncü ve son fırkası olarak Bekriye zikredilmiştir. Bekr b. Uhti Abdülvahit' in taraftarlarına verilen isim olduğunu aktaran müellifimiz, onların çocuklar ve hayvanların acı hissetmediğini iddia ettiklerini ve ancak onların bu düşüncelerinin aklın zorunlu ilkelerine aykırı olduğunu söylemiştir.⁴¹⁴

7. Mürcie

Fahreddin er-Râzî, Mürcie fırkasını ele alırken diğer fırkalarda gösterdiği özet ve kısaca ele alma tutumunu biraz daha belirgin hale getirmiştir. Mürcie mezhebinin genel görüşlerini veya ortaya çıkışını ele almadan direkt fırkalarına geçmiştir.

Mürcie' nin ilk fırkası olan Yûnusiyye, Yûnus b. Avn ismindeki şahsın tabilerinden olup imanda artma ve eksilmenin olmayacağını iddia eden gruptur.⁴¹⁵

İkinci fırka olan Ğassâniyye, Ğassân el-Haremi' ye uyanlara nispet edilmiş bir fırkadır. Bu fırka imanda artma ve eksilme olmayacağını ve imanın her bölümünün iman olduğunu savunmaktadırlar.⁴¹⁶

⁴¹¹ Tercümede esas olarak Bur'ûsiyye olarak alınmıştır ancak doğrusu Burğûsiyye olmalıdır.

⁴¹² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴¹³ er-Râzî, *İtikâdât*, 69.

⁴¹⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴¹⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 70.

⁴¹⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Mürchie mezhebinin üçüncü fırkası olarak Râzî Yevmiye’ yi zikretmiştir. Fısk ve kötülüğün imana bir zarar vermeyeceğini ve Allah’ın bu ümmetin fâsıklarına azap etmeyeceğini iddia eden kimselerdir.⁴¹⁷

Dördüncü Mürchie fırkası, Sevbâniyye Sevbân’ ın taraftarlarına verilmiş isimdir. Onlar Müslümanların asla cehenneme girmeyeceğini ancak günahkârların sırat köprüsünden geçerken üzerlerine ateşten bir şeyin yapışacağını iddia etmişlerdir.⁴¹⁸

Beşinci fırka Hâlidîyye’ dir. Bu fırka mensupları Hâlid’ in taraftarlarıdır ve “Allah’ın isyankârları cehennem ateşine sokacağını ancak onları orada bırakmayacağını bilakis oradan çıkarıp cennete koyacağını söyleyen kimselerdir.”⁴¹⁹

Râzî, özellikle imanın artma ve eksilmesi ve fâsık mü’minin ahiretteki durumu ile ilgili olarak Mürchie fırkalarının görüşlerini aktarmıştır. Burada konuyla ilgili mezheplerin görüşlerini yorumsuz şekilde aktardıktan sonra bu konuda Ehli Sünnet ve’l-Cemaat’ın görüşünü de açıklamıştır. Burada kendi safını da belli edecek şekilde görüşleri ‘biz’ şahıs eki kullanarak aktarmıştır. Ehli Sünnetin görüşünün Allah’ ın fâsıklardan bir kısmını affedeceğini ancak tamamını veya belli bir şahsı affedip etmeyeceğini iddia edemeyecekleri ve Allah’ ın fâsık birisine sonsuza kadar azap etmeyeceği yönünde olduğunu belirtmiştir.⁴²⁰

2.5. Fahreddin er-Râzî’ de Sûfiyye

Fahreddin er-Râzî mezhepler ve fırkalar ile birlikte Sûfiyye’ yi de bir bapta zikretmiştir. Alt fırkalarına geçmeden önce mezhepler tarihi müelliflerinin Sûfiyye’ yi eserlerinde zikretmemelerini bir hata olarak değerlendirmiştir. Sûfiyye’ nin bedenî ilişkilerden soyutlanma ve temizlenme şeklinde bir yolları ve marifetullah’ a ulaşma gibi güzel bir amaçlarının bulunmasını, Sûfiyye’ yi zikretmek için gerekli sebep

⁴¹⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴¹⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴¹⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 71.

⁴²⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

olarak zikretmiştir.⁴²¹ Nitekim kendisi Sûfiyye' yi bir fırka gibi değerlendirmenin yanında -tasavvuf alanında yetkin biri olarak- onları kendi terimleri ile ele almıştır.

Sûfiyye' yi altı fırka olarak ele almıştır ve yine kısaca açıklamakla yetinmiştir. Bu fırkalardan ilki er-Râzî' nin Âdetler Ehli (Ashâbu'l-âdât) olarak adlandırdığı gruptur. Bu grup kimselerin amaçlarının zahiri süsler olduğunu biraz da eleştirel bir dille ifade etmiştir.⁴²²

İkinci olarak saydığı Sûfî fırka İbadet Ehli (Ashâbu'l-ibâdât)' dir. Bu fırkadaki kimselerin de diğer işleri terk ederek yalnızca züht ve ibadetlerle meşgul olduklarını yine gizli bir eleştiri dili ile ifade etmiştir.⁴²³

Sûfî fırkaların üçüncüsü olarak Hakikat Ehli (Ashâbu'l-Hakika)' ni zikretmiştir. Bu kimseler ise farz ibadetler dışında kalan zamanlarda başka ibadetler ile değil tefekkür ve nefis terbiyesi ile uğraştıklarını; kendilerini Allah'ın zikrinden uzak tutmamaya gayret gösterdiklerini belirttikten sonra bu grubun insanların kabul ettiği en hayırlı fırka olduğu yorumunda bulunmuştur.⁴²⁴

Dördüncü fırka olan Nûriyye; Nurî (aydınlatıcı) ve Nârî (yakıcı) olmak üzere iki perde olduğunu, bunlardan Nurî perde, tevekkül, şevk, teslim, murakabe, üns, vahdet ve hâlet gibi övülmüş sıfatları elde etmekle meşgul olmak; nârî perde ise, şehvet, gazap, hırs ve emel ile meşgul olmak olduğunu kabul eder.⁴²⁵

Sûfî fırkaların beşincisi olan Hulûliyye için müellifimiz, bu kimselerin kendilerinde garip haller gören kimseler olduklarını, bu kimselerin akli ilimlerden yeterince nasipleri olmamasından dolayı kendileri için hulûl ve ittihad halinin meydana geldiği gibi iddialarda bulunduklarını ifade eder.⁴²⁶

Sûfî fırkaların altıncısı Mübâhiyye' dir. Bu fırkanın temeli olmayan ibadetlerde daimi olup ve konu hakikate geldiğinde iddiasız konuştuğunu

⁴²¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 72.

⁴²² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴²³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴²⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴²⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 73.

⁴²⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

söylemiştir. Allah’ ı sevdiklerini söyledikleri halde O’ nun sevgisinden nasipleri olmadığını ve şeriata da muhalefet ettiklerini söyler. Allah’ ı sevmenin onlardan ibadet yükümlüğünü kaldırdığını ve grubun da grupların en kötüsü olduklarını zikretmiştir.⁴²⁷

Sûfiyye fırkalarını aktardıktan sonra fasıl olduğunu da belirtmeden sanki eserdeki düzene rağmen aniden fikriyatına düşmüş gibi bir ara paragraf vermiştir. Burada kendisine, saymış olduğu fırkaların sayısının yetmiş üçten daha fazla olduğu ve Rasulullah’ ın (s.a.v.) bu sayıdan daha fazlasını bildirmediği, buna nasıl yaklaşılması gerektiği sorulmuş gibi yanıtlamıştır. Râzî, bu soruya Hz. Peygamber’ in fırkaları zikretmekten muradının “büyük fırkalar/el-fıraku’l-azîm” olabileceğini, sayılan fırkaların bazılarının büyük fırkalar olmadığı ve aynı şekilde Hz. Peygamber’ in (s.a.v.) bunların yetmiş üç fırka olacağını haber verdiğini bu sebeple fırkaların bu sayıdan daha az olmasının mümkün olmadığı ancak daha fazla olabileceğini ifade etmiştir. Râzî kendi risalesinin muhtasar bir eser olduğu ve meşhur fırkaların dışındakileri aktarmasının bu eserin kapsamını aşacağı dolayısıyla gerek bulunmadığını ancak çok fazla sayıda fırka bulunduğunu zikretmiştir.⁴²⁸

2.6. Müslüman Olmadıkları Halde Müslüman Olduğunu İddia Eden Fırkalar

Fahreddin er-Râzî dokuzuncu bapta, Müslümanlık iddiasında bulunup ta hakikatte inançları sebebiyle müslüman olmayan fırkaları zikretmiştir. Sayıca çok fazla bulunduğunu ifade ettiği bu gruplardan Bâtıniyye’ yi ve onun altı tane alt fırkasını zikretmekle yetinmiştir.

Bâtıniyye’ yi bu bapta zikreden müellifimiz bu bölümde de fırkaları aktarırken tarafsız kalmadığını yorumlarıyla göstermiştir. Bâtıniyye’ nin İslam’ a kâfirlerden daha fazla zarar verdiğini iddia etmiştir. Bâtıniyye’ nin birçok fırkaya ayrılıp bu fırkalarının da amacının İslam şariatını temelinden yok etmek ve Allah’ ı inkâr etmek olduğunu söylemiş, onların hiçbir dine inanmadıkları, kıyameti de kabul

⁴²⁷ er-Râzî, *İtikâdât*,74.

⁴²⁸ er-Râzî, *İtikâdât*,75.

etmeyip sanki ahirete inanıyormuş gibi yaptıklarını nakleder. Bâtıniyye' yi altı fırkada incelemiştir.⁴²⁹

Birinci fırka Sabbâhiyye olup Hasan b. Sabbâh' ın taraftarlarına verilmiş isimdir. Bu fırkanın temel ölçüsünün akıl olduğunu belirten müellifimiz, bu fırkanın aklın olması durumunda kişinin kendi başına yeterli olduğunu ancak eğer akıl yeterli değilse mutlaka bir imama tabi olması gerektiğine inanırlar. Râzî, burada bu fırkaya bir eleştiri yaparak akla ihtiyaç olması durumunda imama ihtiyacın olmadığı; imama ihtiyaç olması durumunda ise akla gerek kalmadığı düşüncelerinin yanlış olduğu ve bu kimselerin cahil ve fasık olduklarını dile getirmiştir.⁴³⁰

İkinci fırka Nâsırıyye olup bu fırka şair Nâsır b. Hasır' ın görüşlerine tabi olanlar olduğu ve onun yüzünden büyük bir topluluk saptığını söylemiştir.⁴³¹

Bâtıniyye fırkalarının üçüncüsünün Karâmîta olduğunu söyleyen müellif, bu fırkanın Hamdân el-Karmatî' nin tabileri olup insanları Bâtıniliğe davet ederek saptırdığını ifade etmiştir.⁴³²

Dördüncü fırka olan Bâbekiyye, Azerbaycanlı bir adam olan Bâbek' e uyanlara denir. Halife Mu'tasım döneminde büyük bir çatışmadan sonra Bâbek öldürülmüş ve şerri de ortadan kalkmıştır.⁴³³

Bâtıniyye' nin beşinci fırkası Mukni'yye' dir. Ebû Müslim' in ashabından olan Mukni' in tabilerine verilmiş isimdir. Bu şahıs peygamberlik iddiasında bulunup halkı kendine davet etmiş ve hatta daha sonra ilahlık iddiasında bulunmuş ve sonunda öldürülerek şerri sonlandırılmıştır.⁴³⁴

Altıncı fırka olan Seb'iyye (Yediciler)' nin yedi sayısına önem atfettiklerini ve türden söylemiş oldukları şeylerin tümünün insanları kandırma amacıyla

⁴²⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 76.

⁴³⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, 78.

⁴³¹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴³² er-Râzî, *İtikâdât*, 79.

⁴³³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴³⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, 80.

söylediklerini, buradaki amaçlarının Allah’ a, resulüne ve imamlara inanmamaları ve insanları bu yolla saptırmak istemeleri olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁵

2.7. Râzî’ ye Göre Müslüman Olmayan Fırkalar

Bu bapta Fahreddin er-Râzî, genel olarak milel ve nihâl kitaplarının bir özelliği olan İslam dışı din ve fırkaları ele almıştır. Fırak türü eserlerde İslam fırkalarına yer verilirken bu eserin bir fırak kitabı olmasının yanında bir milel örneği olduğu da görülür. Bu bapta Râzî, altı fasıl halinde diğer dinleri, bu dinlerin kısaca özelliklerini ve önemli birkaç fırkalarını ele almıştır.

Birinci fasılda Yahudiler ve onların önemli görülen dört fırkası ele alınmıştır. Yahudiler, bir peygamber geldiğinde öncekinin şeriatini nesh etmesinin caiz olmadığı konusunda görüş birliği içerisinde oldukları için Yahudilerin hepsi Hz. Musa, Hz. Harun ve Hz. Yuşa’ ya (a.s.) iman ederler. Fahreddin er-Râzî, Yahudilerin en öne çıkan özelliğinin teşbihi kabulleri olduğunu zikrettikten sonra onların birçok fırkası bulunup bu fırkalar içinde en önemli dört tanesini incelemiştir.⁴³⁶

Yahudi fırkalarının ilki Annâniyye’ dir. Bu fırka Annân b. Dâvud’ un taraftarlarına denip bu fırka tabileri Hz. İsa’ yı kötü sözle anmazlar aksine onun bir peygamber olmasa da Allah’ ın veli kullarından biri olduğunu ve Hz. Musa’ nın (a.s.) şeriatını onaylamak üzere geldiğini, İncil’ in de Hz. İsa’ nın kitabı olmayıp bazı öğrencilerinin yazdığı bir kitap olduğunu iddia ederler.⁴³⁷

İkinci fırka İseviyye’ dir. Ebû İsa b. Yakup el-İsfahânî’ nin tabilerine nispet edilmiş bir isim olup bu fırka mensupları “Hz. Muhammed’ in peygamberliğini kabul etmekle beraber onun Arap olmayanlara (acem) ve İsrail oğullarına değil de sadece Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylerler.”⁴³⁸

⁴³⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 81.

⁴³⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, 82.

⁴³⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴³⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, 83.

Üçüncü fırkayı Meâdiyye olarak zikrettikten sonra bu fırkanın Hemedân' ı ismi verilmeyen bir kimseye atfeden Râzî, bu fırkanın Yahudiler içerisinde tıpkı Bâtınilerin Müslümanlar içerisindeki durumunda olduklarını söyler.⁴³⁹

Yahudilerin dördüncü fırkası olarak Sâmiriyye zikredilmiştir. Fahreddin er-Râzî, bu fırka tabilerinin Hz. Mûsâ ve Hz. Harun' dan (a.s.) başka bir peygambere ve Tevrat'ın dışında da bir kitaba iman etmediklerini, bu fırka dışındakilerin gönderilmiş tüm kitaplara iman ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁴⁰

İkinci fasılda Fahreddin er-Râzî Hristiyan fırkaları ele almıştır. Yahudiler için önden bazı bilgiler vermesine rağmen Hristiyanlar için bilgi vermeden direk fırkalarına geçmiştir. Hristiyanları beş fırka altında ele aldığını söylese de eserde ikinci fırkanın başlığı bile zikredilmeden üçüncü fırkaya geçilmiş yani hakikatte dört fırka incelenmiştir.⁴⁴¹

Birinci fırka Milkâniyye' dir. Bu fırka mensupları Hz. İsa' nın (a.s.) çarmıha gerildiği sırada Allah ile tek vücut olan halinin devam ettiğini iddia etmektedirler.⁴⁴²

İkinci fırka Ya'kûbiyye' dir. "Onlar, Allah'ın ruhunun suyun süte karışması gibi İsa' nın bedenine karıştığını söylemektedirler."⁴⁴³

Üçüncü fırka olarak zikredilen Farfûriyûsiyye/Porfiryusiyye filozof Farfûriyûs (Porfiryus)'un taraftarlarıdır. Bu fırka Hristiyanlığın ilkelerini felsefi temeller üzerine kurmuşlardır.⁴⁴⁴

Dördüncü fırka olan Ermenûsiyye/Ermeniler Allah' ın Hz. İsa' yı (a.s.) şereflendirmek için "oğul" olarak çağırdığını iddia etmişlerdir.⁴⁴⁵

⁴³⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁴⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁴¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 84.

⁴⁴² er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁴³ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁴⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, 85.

⁴⁴⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

Üçüncü fasılda Mecûsî fırkalar ele alınmıştır. Bu fırkaların birincisi Zerdüştiyye’ dir. Zerdüş’ e uyanlara denir. Burada Râzî Zerdüş’ ten ve Zerdüştiyye’ den kısaca bahsetmiş, düalist anlayışlarının mantıksız olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴⁶

Dördüncü fasılda Senevîye ele alınmış ve dört fırkada incelenmiştir. Bu fırkaların ilki Mâniviyye’ dir. Mahir bir heykeltıraş olan ve daha sonra peygamberlik iddiasında bulunan Mânî’ ye tabi olanlardır. Sâbûr b. Ezdeşîr b. Bâbek döneminde ortaya çıkmış ve peygamberlik iddia etmiştir. Âlemin nur ve zulmetten oluştuğuna dair düalist bir düşüncüyü savunmuştur. Daha sonra Çin’ e sürgün edilen Mânî, Çin’ de kendi ismiyle anılan dinin günümüze kadar devam eden peygamber ve temsilcisi olmuştur.⁴⁴⁷

Senevîye’ nin ikinci fırkası Deysânîyye’ dir. Onlar da Mâniviyye ile aynı surette âlemin aslının nur ve zulmet olduğunu iddia etmektedirler. “Onlar ile Mâniviyye arasındaki fark şudur. Mâniviyye nur ve zulmetin her ikisinin de canlı olduğunu söylemesine rağmen Deysânîyye nurun canlıyken zulmetin ölü olduğunu iddia etmektedir.”⁴⁴⁸

Üçüncü fırka Martûniyye olup onlar nur ile zulmetin ortasında bir unsurun daha var olduğunu iddia etmişler ve buna da “muaddel” demişlerdir.⁴⁴⁹

Senevîye’ nin dördüncü fırkası olan Mazdekiyye, Mazdek b. Nâmedan’ ın tabilerine verilmiş bir isimdir. Önceden iyi bir rahip iken daha sonra peygamberlik iddiasında bulundu ve her şeyi mübah gören bir din fikri ortaya attı.⁴⁵⁰

Beşinci fasılda Sabiilik ele alınmış ve onların inançları incelenmiştir. Bu din için hiçbir fırka zikredilmemiştir. Bu dinin yaratıcının gezegenler ve yıldızlar olduğunu iddia etmişlerdir. Bu dinin mensupları yıldızlara tapıyorlardı ve yıldızlar

⁴⁴⁶ er-Râzî, *İtikâdât*, 86.

⁴⁴⁷ er-Râzî, *İtikâdât*, 88.

⁴⁴⁸ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

⁴⁴⁹ er-Râzî, *İtikâdât*, 89.

⁴⁵⁰ er-Râzî, *İtikâdât*, ay.

kaybolduğunda onları temsilen putlar yapıp onlara tapmışlar böylece putperestliğin de bu dinden neşet ettiği söylenmiştir.⁴⁵¹

2.8. Fahreddin er-Râzî' de Felâsife

Fahreddin er-Râzî diğer fırak müelliflerinden farklı olarak eserinde filozoflara da yer vermiştir. Müslüman olmayan fırkaları aktarırken altıncı fasılda Felâsife olarak onların fikirlerini ele almıştır. Hayatı ve görüşlerine de genel anlamda bir göz attığımızda Fahreddin er-Râzî' de Kelam ile Felsefe ilimlerinin iç içe geçmiş olduğunu görebiliriz. Nitekim kendisiyle birlikte Kelamî tartışmalara farklı yaklaşımlar gelişmiştir.⁴⁵²

Filozofların âlemin kadim olduğunu savunduklarını zikreder. Filozofların Allah' ın ilmini ve bedenlerin diriltilmesini kabul etmediklerini ve filozoflar içinde kıymet olarak en büyüğünün Aristoteles olduğunu söyler. Filozofların hepsinin Aristoteles' in kitaplarına kesin bir inançla bağlı olduklarını ifade eder.⁴⁵³

Fahreddin er-Râzî kendisinin de bir dönem felsefe öğrenmeye ilgi duyduğunu ve bu alanda *Nihâyetü'l-ukûl*, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*, *el-Mûlahhas*, *Şerhu'l-işârât*, *Cevâbâtü'l-mesâil*'n-neccâriyye, *el-Beyân ve'l-burhan fî'r-red alâ ehli-zeyği ve't-tuğyan*, *el-Mebâhisü'l-imâdiyye fî'l-matâlibi'l-meâdiyye*, *Tehzibü'd-delâil fî uyûni'l-mesâil*, *İşâretü'n-nuzzâr ilâ letâifi'l-esrâr* gibi birçok kitaplar yazmaya muvaffak olduğunu ifade etmiştir. Bu eserler ile dostlarını sevindirip düşmanlarını üzdüğünü ve nihayet dost düşman herkesin benzersiz eserler olduğunu kabul ettiklerini aktaran müellifimiz, bu eserlerle Ehli Sünnet fikrini müdafaa ettiğini de dile getirmiştir.⁴⁵⁴

Fahreddin er-Râzî eserin son bölümünde kendisinin, babasının ve tabilerinin Ehli Sünnet itikadı üzerine olup onu savunduklarını tekrar zikretme gereği hissetmiş olmalıdır. Çünkü belirttiği üzere kendisinin Ehli Sünnetten olmadığını iddia edenler bulunmaktadır. Kendisinin Ehli Sünnet olduğunu, bunu savunduğunu, Ehli Sünnet

⁴⁵¹ er-Râzî, *İtikâdât*, 90.

⁴⁵² Recep Ardoğan, *Akideden Kelama* (İstanbul: Klm Yayıncılık, 2017), 2441-242.

⁴⁵³ er-Râzî, *İtikâdât*, 91.

⁴⁵⁴ er-Râzî, *İtikâdât*, 92.

düşmanlarını fikirleriyle alt etmesine rağmen düşmanları kadar dostlarından da cefa gördüğünü nakletmiş ve eseri Allah' a hamd ve Rasulullah' a (s.a.v.)' a selam ederek sonlandırmıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ er-Râzî, *İtikâdât*, 93-94-.

3. ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ VE FAHREDDİN ER-RÂZÎ' NİN MEZHEPLERİ TASNİF SİSTEMLERİ

3.1. Bağdâdî' nin el-Fark Beyne'l-Fırak Eserinde Mezhepleri Tasnif Etmede Benimsediği Yol

İslam Mezhepler Tarihi alanında yazılmış mühim eserlerden biri olan *el-Fark Beyne'l-Fırak* özellikle dönemin Ehli Sünnet anlayışına ışık tutması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Tezimizin içerisinde değindiğimiz gibi yetmiş üç fırka hadisi olarak meşhur olmuş iftirak hadisi esas alınarak hazırlanmış eserde müellif, hadisin zahir manasının gerçekliğini şartsız ve şeksiz kabul etmiş ve bu sayıyı eserinde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bağdâdî, dönemin bir Ehli Sünnet müdafisi olarak tanınmıştır. Yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu şartların da etkili olduğu bu Ehli Sünnet müdafaası, müellifin eserlerine de önemli ölçüde ve ileri seviyede yansımıştır. Kalamî eserlerinde öne çıkan bu tarafgir tutum bizim tezimizde ele aldığımız ve İslam Mezhepleri Tarihinin gelişiminin anlaşılması açısından mühim bir konumda duran *el-Fark Beyne'l-Fırak* adını verdiği eserine de yön vermiştir. Ehli Sünnet akidesini, kelimini ve yönelimini övmek, savunmak ve yüceltmek; Ehli Sünnetin dışında kalan ve özellikle muhalif olan diğer tüm görüş ve fırkaları reddetmek, yermek ve aşağılamak amacıyla kaleme alınmış bu eser amacına ulaşmıştır denilebilir.

Yetmiş üç fırka hadisi birden fazla farklı rivayeti ve yorumu bulunsa da özellikle Mezhepler Tarihi alanında mezhepleri sıralama, sınıflandırma ve anlamlandırma da çokça kullanılmış bir argüman olagelmıştır. Bilhassa tarafgir ve bir amaca yönelik tutum sergileyen düşünceler tarafından kendi dışındaki her düşünceyi reddedip kendi düşüncesini kurtulmuş hatta seçilmiş olarak görme eğilimine ivme kazandıran bir slogan olmuştur. Gerek Ehli Sünnet gerekse diğer itikâdi gruplar olsun her fırka hadiste geçen 'kurtuluşa eren fırka-fırkayı nâciye' nin kendi düşüncelerini benimseyeler olduğu, bunun dışında kalanların ise 'sapmış fırkalar-fırak-ı dâlle' olduğu hususunda söylemler geliştirmişlerdir.

Müellifimiz Bağdâdî de iftirak hadisini eserini oluşturmada kendisi için bir pusula ve kendi görüşlerini destekleyen ilahi bir delil olarak görmüş ve kullanmıştır. Eserinde fırkaları hadiste geçtiği gibi biri kurtuluşa eren fırka olmak üzere yetmiş üç

sayısı çerçevesinde oluşturmaya çalışmıştır. Eserinin başında kendisine yetmiş üç fırka hadisinin sorulduğunu varsayıp buna göre bu fırkaları ve Ehli Sünnetin görüşlerini açıklamak amacıyla eserini yazdığını belirterek basit bir matematiksel işlemle fırkaların yetmiş üç tane olduğunu ve hadisin gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁶

Eserini beş bap halinde düzenleyen Bağdâdî, birinci bapta İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hakkındaki hadisin açıklamasını yapmış ve bu fırkaları zikretmiştir. İkinci bapta müslüman olan ve olmayan fırkaları açıklamıştır. Üçüncü bapta delâlet ve sapkınlık içinde bulunan fırkalar ve bu fırkaların sapıklıklarını açıklamış, dördüncü bapta İslam’ dan olmadığı halde İslam’ a nispet edilen fırkaların açıklaması yapıp beşinci ve son bapta fırkayı nâciye olarak ele aldığı Ehli Sünneti ve onun kurtuluşunun nasıl olduğunu açıklamış ve dinin güzelliğini incelemiştir.

Müellifimiz Bağdâdî, eserinde ana fırkaların 10 tane olduğunu söyler ve bunlardan birinin Ehli Sünnet olduğunu diğer dokuz fırkanın ise sapık fırkalar olarak belirttiği ve belli bir sistemde alt kolları ile birlikte 72 sayısına eşitlemeye çalıştığı fırkalar olarak ele alır. Bu yetmiş iki fırkadan olan Ravâfız 20, Havâric 20, Kaderiyye 20, Mürcie 3, Neccariyye 3, Bekriyye 1, Dırariyye 1, Cehmiyye 1 ve Kerramiyye’ yi de 3 alt kolda incelemiş ve alt kolların kendi içlerinde birbirilerini reddedip tekfir etmelerini esas almıştır.⁴⁵⁷ Fırkalara geçmeden evvel istediği şekilde fırkaları yetmiş üç sayısında bir araya getirse de sonuca baktığımızda baştaki hesabı tutturmak için yoğun çaba sarf etmesine rağmen tam anlamıyla başarılı olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü ana fırkalar haricinde eserinde 78 fırkayı ele almıştır ki ana fırkaları da dâhil ettiğimizde sayı 83’ e varmaktadır.

Bağdâdî’ nin eserindeki sayısal tutarsızlıklar sadece yetmiş üç fırka sayısında değil bu ana fırkaların alt kollarının sayısı ve hatta isimlerinde de kendini göstermektedir. Eserin giriş kısmında hangi fırkanın kaç adet tâlî fırkası bulunduğunu, bunların isimlerinin neler olduğu ve hangilerinin birbirilerini red ve tekfir ettiğini haber verip bunları açıklayacağını ifade eden müellifimiz, eserin içerisinde fırkaları ele alırken ön bilgilendirmesini unutmuş gibi bir tavır

⁴⁵⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*,1.

⁴⁵⁷ el-Bağdadi, *el-Fark*, 21.

takınmıştır. Örnek olarak Mu'tezile' nin yirmi fırka olduğunu bildirirken eser içerisinde on sekiz tane fırkayı ele almıştır. Burada eksik kalan iki fırkayı ise herhangi bir açıklama yapmaksızın önceden üç fırka olduğunu söylediği Mürcie' ye dâhil ederek beş fırka olarak aktarmıştır.⁴⁵⁸ Yine Keysâniyye' nin iki alt fırkası olduğunu bölüm başında belirten Bağdâdî, Keysâniyye' den uzunca bahsettikten sonra herhangi bir fırka ismi dahi vermeden birçok fırkası bulunduğunu zikredip diğer fırkaya geçmiştir.⁴⁵⁹

Yukarıda aktardığımız gibi sayısal konuda fırkaları ele almada zorlama yollara başvuran el-Bağdâdî, fırkaların isimlerini aktarırken de bazı sıkıntılar yaşamış olmalıdır. Kimi zaman başta çizdiği şemayı gerçekleştiremeyip adını verdiği fırkaları unutmuş gibi bir tavırla atlayan müellif kimi zaman bir fırkanın yalnızca ismini verip, bu fırkayı ele alırken benimsediği farklı fikirleri aktarmadan geçmiştir. Bazen başta adından hiç bahsetmediği bir fırkayı eklemiş bazen ise bir fırkanın adını vermeden görüşlerini aktarıp geçmiştir. Bu duruma eserde birden çok yerde rastlamak mümkündür. Bunlara bir örnek vermek gerekirse Ravâfız' ın İmâmiyye kolunu ele alırken on beş fırkaya ayrıldığını iddia eden müellifimiz daha sonra Kat' iyye fırkası ile İsnâ-âşeriyye' nin eşanlamı olduğunu belirtmiştir. Yani on beş fırka olarak saydığı fırkalardan ikisi aynı olduğu için sayı on dörde inmiştir.⁴⁶⁰

Abdülkâhir el-Bağdâdî yetmiş iki fırkayı ele alırken bu fırkaların birbirini red ve tekfir etmelerini esas kabul ettiğini eserinin başında belirtmiş idi. *el-Fark* incelendiğinde, müellifin birçok yerde, ele aldığı bir grubun kendi içerisinde birbirini tekfir ettiğini söylediği fırkalara ayrıldığını zikretmiştir. Ancak zannımızca tutturmak istediği sayı dengesini bozmamak adına bunlara değinmeden veya değinse bile sayıya dâhil etmeden geçtiğini görmekteyiz.⁴⁶¹

Fırkaların sayısı konusundan sonra Bağdâdî' nin eserinde takındığı tavır ve kullandığı üslup ta büyük önem arz etmektedir. Öncelikle eserin genel rengine baktığımızda müellifin kendi mezhebi olan Ehli Sünnet düşüncesini övmek ve

⁴⁵⁸ el-Bağdadi, *el-Fark*, 151.

⁴⁵⁹ el-Bağdadi, *el-Fark*, 24-38.

⁴⁶⁰ el-Bağdadi, *el-Fark*, 45.

⁴⁶¹ Bk. el-Bağdadi, *el-Fark*, 47-52, 70, 75.

dışında kalan grupları eleştirip yargılayarak reddetmek maksadıyla yazdığı, kendi açık ifadeleri olmasaydı dahi, anlaşılmaktadır. Eserde birçok yerde müellif ‘Abdülkâhir der ki’ şeklinde başlayan açıklamalarla görüşünü aktardığı fırka veya kişinin görüşlerini reddetmektedir. Burada müellifin red etmedeki çizgisi Ehli Sünnet düşüncesine olan uygunluğu olmaktadır.

Müellif genel manada herhangi bir açıklama yapmadan sadece kullandığı kelimeler ve üslubuyla da aktardığı fikir hakkında, olumlu veya olumsuz, tavrını belli etmektedir. Örneğin, *Mûseviyye* fırkasının görüşlerini aktarırken, bu fırkanın imametini Ca’fer’ e ondan da oğlu Musa’ ya geçtiğine inananların oluşturduğu Şii fırka olduklarını ve İmam Musa’ nın ölüp ölmediğini bilmedikleri ancak ölmediyse beklenen mehdi olduğunu kabul edenler olduğunu aktarmıştır. Burada imamlarının ölüp ölmediğini bilmediklerini tekrarlayıp, mehdi olarak gelip gelmeyeceğini de bilemeyeceklerini söylemiştir.⁴⁶²

Abdülkâhir el-Bağdâdî, eserinin birçok yerinde görüşlerinden ötürü bazı fırkaları veya kişileri ilmî ahlaka pek te uygun olmayarak kötü söz ve benzetmelerle hatta bazen aşırıya kaçarak küfür derecesinde sözlerle nitelemiştir. Muhalif görüşlerden bahsederken aşırılık, sapkınlık,⁴⁶³ bidatçılık, iğrençlik⁴⁶⁴, cehalet, saçmalık⁴⁶⁵, domuzdan beter olma,⁴⁶⁶ Yahudi veya kâfirleri bile geçme⁴⁶⁷ gibi ifadeleri defalarca kullanmaktan çekinmemiştir.

İslam Mezhepleri Tarihi ilminin klasik dönem bakış açısına ışık tutan ve önemli bir eser olan Abdülkâhir el-Bağdâdî’ ye ait *el-Fark Beyne’l-Fırak* eserini yöntem, üslup ve sistem açısından genellikle olumsuz bazı eleştirilere tabi tutsak ta eserin öneminden bir şey kaybettirmez. Eser, Ehli Sünnet makâlât geleneğini anlamak açısından müstesna bir yerde durmaktadır. Bu alanda böyle bir sistemle

⁴⁶² el-Bağdâdî, *el-Fark*, 47.

⁴⁶³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 52.

⁴⁶⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 11.

⁴⁶⁵ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 25.

⁴⁶⁶ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 160-163.

⁴⁶⁷ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 165-167.

yazılan ilk eser olması ile kendinden sonraki eserlere de önemli düzeyde örnek ve şekilsel anlamda da önyak olmuştur.

3.2. Râzî' nin İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn' Mezhepleri Tasnif Etmede Kullandığı Yöntem

İslam ilimleri üzerine uzmanlığı, muazzam görüş ve eserleriyle öne çıkmış bir şahsiyet olarak Fahreddin er-Râzî' nin, İslam Mezhepleri Tarihi alanında yazılmış bir eseri olan İ'tikâdât, bu alanda mühim bir yerde durmaktadır. Özellikle fırkaların görüşlerinin objektifliğe ve ilmi ahlaka uygun olarak ele alınmış olması yine ilmi anlamda eserin değerini katlamıştır. Müellifi ve eseri ikinci bölümde detaylıca incelediğimiz için tekrarın gerekli olmadığı düşüncesiyle kısaca eserin dil, üslup ve yöntemini ele alacağız.

Fahreddin er-Râzî, eserini oluştururken alışılmış bir fırak müellifi gibi davranmamış ve İslam fırkalarının dışında, diğer din ve mezhepleri de ele almıştır. Bu açıdan eserin bir fırak eseri olmasının yanında bir milel ve nihâl örneği olduğu söylenebilir. Nitekim bir fırak ve milel eseri karışımı olarak değerlendirebileceğimiz İtikâdât eseri, kendine has birçok özellik taşımasıyla birlikte mezheplerin ele alınması ve başlık verilmesi gibi şekilsel bir takım niteliklerde de kendinden önceki eserlere benzemektedir. Müellif Fahreddin er-Râzî, eserini oluştururken faydalandığı kaynakları ve şahısları zikretmemiş olsa da özellikle Eş'ari ve Şehristânî' den gerek biçim gerekse içerik ve üslup olarak faydalanmış olduğunu bu alanda biraz bilgisi bulunan herkesin kolayca anlaması mümkündür.

İncelediğimiz *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* eseri genel özellikleriyle kendisinden önce telif edilmiş eserlerden izler taşımakla birlikte, şahsına münhasır özellikleri ile de İslam Mezhepleri Tarihinde ayrıcalıklı bir konumda bulunmuştur. Müellifimiz Râzî, yaşadığı zamana kadar olmuş ve olan İslam mezhep ve fırkalarının tamamına yakın bir çoğunluğunu eserinde incelemeye çalışmıştır. Bunun yanında Hristiyan, Yahudi ve Mecusi düşüncelerine ve bu düşüncelerin farklılaştığı alt fırkalarına da eserinde yer vermiştir.

Müellifimiz Râzî, *İtikâdâtü'l-Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* eserinde fırkaları işlerken son derece özet şekilde, gereksiz detaylardan kaçınarak kısaca ele

almıştır. Bu sebeptendir ki bu eser tam bir eser olarak değil bir risale olarak değerlendirilmelidir. Müellifin eserinde açıkladığı gibi çabuk anlaşılan, basit ve kolay ezberlenebilen bir risale yazmak gayesinin neticesinde ortaya çıkmıştır.

Fahreddin er-Râzî eserinde mezhepleri ele alırken öncelikle mezhebin ismi ve varsa kurucusu olan şahsı ele almıştır. Kurucu olarak kabul edilen bir kişi yoksa bunun yerine mezhebin ortaya çıkmasında veya isimlendirilmesinde rol oynayan olay yahut mezhebin ünlü görüşü mevcut ise bunlara değinmiştir. Yani özetle müellifimiz, mezhepleri zaman ve zeminden kopuk olarak değil, insana has değişim ve farklılık unsurlarıyla birlikte ele almaya çalışmıştır. Mezhep ve fırkaların alt kollarını ele alırken öncelikle fırkaları birbirinden ayıran özellikleri kısaca zikretmekle yetinmiştir. Mezhep veya fırkaları isimlendirirken bazen fırkanın ortaya çıkışında etkili olan kişinin ismine nispet etmiş, kimi zaman o mezhebin görüşlerini izah eden bir veciz isim kullanmış ve bazen de mezhebe tabi olanların durumlarına göre bir isimlendirme kullanmıştır.

İslami ilimlerde yazılan eserler aynı kaynaklardan beslendikleri için özellikle de benzer alanlarda yazılan eserler arasında benzerliklerin bulunması olağandır. Bu anlamda Fahreddin er-Râzî' nin eserinin de diğer fırak kitaplarına benzemesi oldukça doğaldır. Bunun yanında kendisini diğerlerinden ayıran önemli hususiyetleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri sûfilerin bir fırka olarak (Sûfiyye) ele alınmasıdır. Bilginin kaynağı hususunda Sûfiyye kendi mezhebine has görüşler ileri sürdüğü için bu eserde müstakil bir mezhep olarak ele alınmıştır. Fahreddin er-Râzî sûfileri fırka tasnifine dâhil eden ilk müellif değildir. Ancak onu benzerlerinden ayıran husus bu tasnifi yapmadaki tutumudur ki bu da bilginin kaynağı hususundaki görüşleri sebebiyle bir fırka kabul edilmesi durumudur. Yine Râzî' nin tasnifinde felsefeciler de bir fırka olarak kendilerine yer bulmaktadır. Felâsife' nin Râzî' nin fırka tasnifinde yer almasının sebebi olarak ise 'âlemin başlangıcının keyfiyeti' hususundaki şahsi tutum ve yaklaşımlarının olabileceği düşünülmüştür.

Râzî, fırkaları sıralarken tarihi kronolojiye sadık kalmıştır. Çağdaş olan fırkalar söz konusu olduğunda ise kurucularının üstünlüğüne veya hoca-talebe ilişkisine bakarak ele almıştır. Ele aldığı fırkaların fikirlerini aktarırken genellikle kendi görüşünü belli etmemeye gayret göstermiş ve fırkaları tenkit edecek

nitelemelerden de büyük oranda kaçınmıştır. Ancak bazı durumlarda kendi Sünnî bakış açısını da aktarmaktan geri durmamıştır.

Genel olarak fırak müelliflerinin eserlerinde bir şekilde yer verdikleri gibi Fahreddin er-Râzî' nin eserinde de yetmiş üç fırka hadisi ele alınmıştır. Müellifin kendisi fırkaları tasnif ederken yetmiş üç fırka hadisinin ilk anlamına uygun olmayarak fırkaları belli bir sayı altında bir araya getirmemiştir. Ancak eserinde İslam fırkalarını zikrettikten sonra yetmiş üç fırka hadisinin durumu hayali bir kişi tarafından kendisine sorulmuş gibi davranarak hadisi açıklamaya çalışmıştır. Burada Hz. Peygamber' in (s.a.v.) yetmiş üç sayısından muradının “büyük fırkalar/el-fıraku'l-azîm” olabileceğini söylemiştir. Eserinde daha fazla fırka saydığı için ele aldığı fırkaların büyük fırkalar olmadığını söyleyerek hem hadisi yorumlamış hem de kendi fırka sayısına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Yine hadisi yorumlayarak buradaki sayının minimum anlamında olduğunu iddia etmiştir.⁴⁶⁸ Râzî' nin yetmiş üç fırka hadisini zahiri anlamıyla kabul etmesini hiç şüphesiz reel vakıa engellemiştir. O dönemde var olan fırkaların sayısının dahi kollarıyla birlikte ele alındığında yetmiş üç sayısının çok üstünde olması Râzî' nin bu çıkarımını desteklemiştir.

Müellifimiz Râzî, *İtikâdât* ' ı toplamda on bap halinde düzenlemiştir. On baptan üç tanesini fasıllar halinde açıklamıştır. Eserindeki en uzun babı Râfızîler' e ayıran Râzî, en kısa bölümü de Kerrâmîler' e ayırmıştır. Hayatı boyunca Kerrâmîler ile mücadele etmesine rağmen eserinde takip ettiği metoda bağlı kalmış, herhangi bir görüşü savunmadan objektif şekilde bu fırkanın da diğerleri gibi nerede ve nasıl ortaya çıktığını belirttikten sonra birkaç temel görüşlerine değinmekle yetinmiştir.

Fahreddin er-Râzî, eserinde Sûfiyye, Felâsife, Mürcie, Cebriye ve Müşebbihe gibi düşünceler üzerinden oluşan fırkaları aktarmasına rağmen Ehli Sünnet' ten bahsetmemiştir. Bu durum bu kadar objektif ve geniş kapsamlı bir risale için oldukça dikkat çekicidir. Eserde objektifliği gerçek manada yakalayan müellif, bazı yerlerde kendi görüşlerini aktarmak için muhaliflerin görüşlerine müdahalede bulunmadan fasıllar vermiştir. Bunun bir örneğini Müşebbihe fikrini ele aldığı anda görmekteyiz.

⁴⁶⁸ Râzî, *İtikâdât*, 75.

Fırkalara geçmeden evvel teşbih anlayışı hakkında kendi düşüncesini kısaca aktaran müellif, bu düşüncenin Yahudilikten geldiğini ve saçmalık olduğunu da dile getirmiştir.

Müellifin objektif ve kendi düşüncesini belli etmeme tavrını eserde Gulât fırkalarda dahi görmekteyken aksi bir tavırla Cebriyye, Müşebbihe ve Mürchie’ den bahsederken bu tutumun az da olsa terk edildiğini görmekteyiz. Bu fırkaların görüşlerini aktardıktan sonra Ehli Sünnetin bu görüşe tabi olduğu iddiasını reddetmek maksadıyla kendi safını da net şekilde belli ederek ‘biz böyle düşünmüyoruz’ sözleriyle kendi görüşünü açıklamıştır.⁴⁶⁹

Râzî’ nin eserinin genelinde rastlanılan mezhepleri sayarken gösterdiği objektif tavır ‘müslüman olmadığı halde müslüman olduğunu iddia eden mezhepler’ bölümünde farklılaşmıştır. Burada bir mezhep müdafaasından öte mesele din olduğu için Râzî, kendi görüşünü aktarmaktan geri durmamıştır. Özellikle Bâtıniyye’ yi ele alırken onların İslam’ a kâfirlerden daha çok zarar verdiklerini söylemiştir.⁴⁷⁰

Eserin son kısmında diğer dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık, Senevîlik ve Sabiilik ele alınmıştır. Bunların da mezhep ve fırkaları ele alınmış ve müellif bu dinleri incelerken de İslam fırkalarında gösterdiği objektif tutumu devam ettirmiştir. Son bapta felsefecilere kısaca temas eden müellifimiz bu konuda kendisinin yazmış olduğu eserleri övgüyle zikretmiştir. Eserini sonlandırırken kendisinin Ehli Sünnete tabi olduğunu yineleyerek bu anlamda var olan bir şüpheyi izole etme gayretiyle Allah’ a hamd ederek bitirmiştir.

⁴⁶⁹ Bk. Fahreddin er-Râzî, *İtikâdât*, 66, 68, 71.

⁴⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *İtikâdât*, 76.

3.3. Bağdâdî ile Râzî' nin Eserlerinin Üslup, Metot ve Mezheplerin Tasnifi Konusunda Kısaca Karşılaştırılması

İslam Mezhepleri Tarihi alanında yazılmış ilk dönem eserleri içerisinde önemli bir yerde bulunan Abdülkâhir el-Bağdâdî' nin *el-Fark Beyne'l-Fırak* eserini birçok yönden ele aldık. Aynı şekilde ilk dönem klasik kaynaklarından olan ve önemi yadsınamayacak bir eser olan meşhur düşünür Fahreddin er-Râzî' nin *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*' i de tezimizin ikinci bölümünde detaylıca değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümde eserlerin konumuz ile ilgili olarak fırak sahasındaki özelliklerini karşılaştırmalı bir yöntemle kısaca ele almaya çalışacağız.

Bilindiği üzere ilk incelediğimiz eser olan *el-Fark Beyne'l-Fırak*, ikinci eser olan *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*' e göre kronolojik olarak daha önce kaleme alınmıştır. Somut anlamda daha geniş kapsamlı ve daha büyük bir eser olan *el-Fark*' ın telif edilme amacı müellifin belirttiğine göre yetmiş üç fırka hadisi bağlamında kurtuluşa eren fırka (Fırkatü'n Nâciye) ile azabı hak eden sapmış fırkaları ele almak; kurtuluşa eren fırkanın özelliklerini sıralayarak sapmış fırkaların sapma nedenlerini ele almaktır. *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*' in telif edilme sebebine gelince müellifin aktardığına göre kendisinden bir kimsenin, bu kimse, bir vezir ya da âlim bir şahıs olmalıdır, kelam ve fıkıh ile ilgili kısa bir risale yazmasını rica etmesidir. Yani müellifin eseri kaleme alırken bir fırkayı savunma veya yerme gibi bir amacı bulunmamaktadır.

Eserlerin ortaya çıkış sebeplerinin farklı olması, eserlerin sonunda ulaşılması istenen hedefi de etkiler. Bu hedefler ise eserin baştan sona bütün gidişatının bu hedef doğrultusunda düzenlenmesini gerekli kılar. Bizim de karşılaştırdığımız bu iki eserin farklı sebepler ile yazılmış olmaları eserlerin hedeflerini ve eserlerin üslup, metot ve sonuçlarını etkilemiştir. Her iki müellif te Ehli Sünnet düşüncesinde olmasına rağmen *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Ehli Sünneti diğer tüm oluşumlara ve fikirlere karşı savunmak amacıyla kaleme alınmış olduğu için eser taraflı bir açıyla hazırlanmıştır. Eserin neredeyse tamamında Ehli Sünnet düşüncesi ve mensuplarına övgü, diğer gruplara ise yergi, hakaret ve küçümseme ifadeleri yer almaktadır.

İkinci eserimizde müellifimiz Fahreddin er-Râzî de Ehlisünnet düşüncesine sahip olmasına rağmen *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* eseri, fırak

alanında yazılmış en objektif klasik eserlerden biridir. Eserinin hiçbir yerinde gerçeğin üstünde abartılı cümlelere veya küçük düşürücü ifadelerle rastlamadığımız Râzî, birkaç noktada Ehli Sünnet mensubu olduğunu belirtmiş olmasına rağmen fırkaların görüşlerini aktarırken tarafsızlığını korumuştur.

Fırkaların sayısı ve sıralamaları da bu iki eser için önemli kriterlerdendir. Birinci ve üçüncü bölümlerde detaylıca incelediğimiz üzere yetmiş üç fırka hadisi bağlamında fırkaların yetmiş üç sayısında toplanması fırak türü eserlerden birçoğunda rastladığımız bir durumdur. İlk eserimizin müellifi Abdülkâhir el-Bağdâdî de eserinde İslam fırkalarının hadisin belirttiği surette yetmiş iki adet olduğunu savunmuştur. Bu savunmasına uygun olarak ta ele aldığı fırkaları yetmiş üç başlıkta bir araya getirmeye çalışmıştır. Çok yüzeysel bir bakışla bile müellifin sayıyı denkleştirmek için büyük çaba sarf ettiği ve bu sebeple zorlama yollara başvurduğu görülmektedir.

Fahreddin er-Râzî fırkaları ele alırken bu hadisi esas almamıştır. Bu hadisi esas almadığı gibi fırkaları herhangi bir sayıya denkleştirme gayreti içerisinde de olmamıştır. Bunun bir sonucu olarak ta esere yüzeysel bir bakışta bile müellifin rahatlığını ve kaygısızlığını hissetmek mümkündür. Eserinde yetmiş üç fırka hadisine de yer veren er-Râzî, bu hadiste belirtilen yetmiş üç sayısının tüm fırkaları kapsamı imkânının bulunmadığı, somut anlamda kabul edilecekse bile ancak büyük fırkaların bu sayıda toparlanabileceğini zikretmiştir. Bu yorumundan er-Râzî' nin fırkaları yetmiş üç sayısında bir araya getirmeyi doğru bir uygulama olarak görmediğini anlamamız mümkündür.

el-Fark Beyne'l-Fırak uzunca bir giriş kısmının ardından toplamda beş temel baptan ve üç yüz elli küsur sayfadan oluşan geniş bir eserdir. Somut olarak büyük bir eser olmasının yanında konu ve kapsam açısından da geniş bir eserdir. Müellif eserde yetmiş üç fırka hadisinin incelenmesi ve yorumlamasını yapmıştır. İslam fırkaları, İslam' dan olmayan fırkalar, İslam' dan olmadığı halde İslam' a atfedilen fırkalar ve Fırkatü'n-Nâciye ola Ehli Sünnetin özelliklerini baplar altında incelemiştir. Bunların öncesinde giriş kısmında İslam milletinin özellikleri ve görüşleri ile ilk ayrılıklar incelenmiştir. Birçok başlığın ve görüşün yanında yüze yakın fırkanın adı da eserde

yer almıştır. Bunlardan bazısı uzun uzun alt fırkalarıyla ele alınmışken bazılarının yalnızca isimleri yer almıştır.

İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin eseri ilgili bölümde belirttiğimiz gibi *Tahsilü'l Hak* isimli eserin bir bölümü olarak kaleme alınmıştır. Bu sebeple tam bir eser olarak değil de bir eser bölümü veya kısaca bir risale olarak kabul ettiğimiz bu eserde *el-Fark*' ta olduğu gibi bir tertip beklemek te doğru değildir. Nitekim kısa ve veciz bir risale olan bu eser, fırkaların kısa ve yorumsuz ele alınması ile de bir sözlük formatındadır. Doksan küsur sayfadan oluşan bu eserde de *el-Fark*' ta bulunan sayıda fırkalar kadar belki daha fazla fırka ismine rastlamak mümkündür. Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi eser yalnızca bir fırak kitabı olarak değil ayrıca diğer dinleri ve mezhepleri de ele alması sebebiyle bir milel türü eseridir. Sûfiyye ve Felâsife gibi fırak türü eserlerde genellikle karşılamadığımız grupların ele alınması da eseri alanında farklı kılmıştır. Kapsamı geniş olmasına rağmen açıklamalar kısa olduğundan dolayı eser ezberlenmesi kolay olma amacına da uygun olarak küçüktür.

Fırkaları ele alırken başlıklar halinde inceleyen Bağdâdî, eserin genelinde tarihi kronolojiye tam anlamıyla muvafık olamasa da eserin başında ilk ayrılıklar ve fırkaların ortaya çıkması konusunu ele alırken tarihi olarak kronolojik bir tasnifte başarılı olmuştur. Fırkaların ortaya çıkış sebeplerini ve ayrıldıkları esasları da ele alan Bağdâdî, bu anlamda sistemli bir çalışma yürütmüştür denilebilir. Esasında eserinde fırka sayılarını hariç tutacak olursak bir düzen ve intizamlı bir sistem göze çarpmaktadır.

Râzî ise eserinde kronolojiye pek az uyarak başlıklar altında fırkaları incelemiştir. Fırkaların ortaya çıkış sebeplerini ve en meşhur görüşlerini aktarırken de oldukça kısa tutması bazı noktaların atlanmasına veya yeteri kadar ele alınmamasına yol açmıştır. Bazı fırkalar ele alınırken ortaya çıkış sebepleri ve ayırıcı özelliklerine değinmemiş olması benzer eserlerin bulunması ve eserin kısa olması sebebiyle göz ardı edilebilir.

Ehli Sünnet akidesini övüp yüceltmek, geriye alan ve özellikle de muhalif olan fırkaları ise küçük düşürmek amacıyla Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark* eserini kaleme almış görünmektedir. Eserde Ehli Sünnet ile ilgili bölümlerde övgü dolu

sözcükler sarf eden müellifimiz, abartılı ifade ve süslü sözcükleri de fazlasıyla kullanmıştır. Diğer taraftan karşıt düşüncedeki bir fırka veya mezhebi ele alırken ise hakaret ve tahkir ifadelerinden kaçınmamıştır. Fırkaların görüşlerini aktarırken abartmaktan da geri durmayan müellif, muhalif görüşleri aktarırken üstü kapalı olarak eleştirmesinin yanında fırkanın hemen sonunda ‘Abdülkâhir der ki’ şeklinde bir paragraf ile kendi düşüncesini de açıkça dile getirmiştir.

Fahreddin er-Râzî, fırkaları ele alırken Bağdâdî’ nin aksine objektif bir tutumla hareket etmiştir. Fırkaların görüşlerini ele alırken tarafsız ve yorumsuz olarak aktarma yapmış ve kendi düşüncelerini yahut mezhebinin fırkaya bakışını ele almamıştır. Abartılı ve tarafgir ifadelerden kaçınan müellif görüşleri oldukça özet şekilde ele almıştır. Müellifin bu noktada biraz fazla özet verdiğini belirtmek zorundayız. Bazı mezhepler ele alınırken mezhebin görüşleri ele alınmadan fırkalara geçilmiş veya fırkalardan bir kısmı veya tamamı hakkında bir iki cümleden fazla malumat aktarılmamıştır.

SONUÇ

İslam düşüncesinde fikri farklılıklar ve siyasi çatışmaların net bir şekilde ortaya çıktığı Hz. Osman' ın (r.a.) şehit edilmesiyle birlikte ilerleyen yıllarda yaşanan Cemel, Sıffin ve Hakem Olayı gibi gelişmeler sonucunda ilk fırkalaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle İslam devletinin sınırlarının da genişlemesiyle farklı inanç ve kültürlerle karşılaşılması o döneme kadar tartışılmayan yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan siyasi çatışmalarda taraflar kendi haklılıklarını da dinle açıklama gayreti içerisinde girince mezhep ve fırkaların oluşması hızlanmıştır.

İlk dönem fırkalarının ortaya çıkışları genellikle yukarıda da değindiğimiz gibi siyasi ayrılıklarda, tarafların kendi düşüncelerini dinle temellendirmeye çalışmaları ve bu sorunları bulunduğu düzlemde çıkararak din alanına taşımalarıdır. Görüş sahipleri kendi görüşlerini açıklamak ve müdafaa etmek gayesiyle bazı küçük risaleler kaleme almışlardır ki bu risaleler özellikle Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi için önemli kaynak değeri taşımaktadır. İlk dönem yazılan bu eserlere 'makâle' adı verilmektedir. Bu eserler gizlilik endişesi ve zaman içerisinde farklı sebeplerle günümüze ulaşmamışlardır.

Makâlât adı bu isimle yazılan eserlerin çokluğu sebebiyle bir döneme adını vermiştir. Yazılan makaleler genel görüşün aksine fikir ortaya koyanlarca yeni fikirlerini açıklamak ve savunmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Genel görüş olarak zikrettiğimiz çoğunluk daha sonra Ehli Sünnet olarak anılacak olan gruptur. İlerleyen süreçte bu grupta makâlât eserlerindeki görüşleri reddetmek için yine aynı isimde eserler kaleme almışlardır.

Süreç içerisinde yeni görüşler etrafında gruplaşmalar oluşmuştur. Bunlara mezhep veya fırka adı verilmiştir. Ortaya çıkan fırkaları ele almak maksadıyla 'fırak' adı verilen eserler kaleme alınmıştır. İlk Mezhepler Tarihi eseri olarak anılacak olan bu eserlerde mezhepler farklı kritiklerle ele alınmıştır. Bu eserler birçok çalışmanın konusu olmuşlardır. İlk dönem Mezhepler Tarihi ilmine ışık tutması sebebiyle önemi büyük olan bu eserlerde mezhepler müellifin bakış açısına göre farklı şekillerde kaleme alınmıştır. Kimi eserlerde müellifler fırkaları kronolojik olarak ortaya çıkma sürecine göre ele alırken kimi eserde belli bir sıralama olmaksızın kendi düşüncesine

yakınlığına göre ele almıştır. Bazısında önce fırka isimleri verilip sonra görüşlere geçilirken bazısında önce ayrılığa konu olan görüş ve fırkaların bu görüşe göre aldığı şekiller incelenmiştir. Fırkaları ele almadaki yöntemlerden biri de fırak hadisi olarak meşhur olmuş hadis bağlamında fırkaları yetmiş üç sayısında bir araya getirmedir.

Tezimizde incelediğimiz ve yetmiş üç fırka hadisi çerçevesinde kaleme alınan eserlerden biri de Abdülkâhir el-Bağdâdî' ye ait olan *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli kitaptır. Eserin kendine has birçok özelliği vardır ve kendisinden sonra yetmiş üç fırka esasına bağlı kalınarak yazılan eserlere de örnek olmuştur. Müellif, Ehli Sünnet düşüncesini savunup yüceltmek gayesi ve hadiste geçen doğru yoldan ayrılmış yetmiş iki fırkayı sıralamak için kaleme aldığı eserinde amacına ulaşmak için büyük çaba sarf etmiştir. Fırka sayısını istenen şekilde sonuca ulaştıramamış olsa da Ehli Sünnet görüşünü övme ve savunma amacına ulaşmıştır söylenebilir.

Fırak sahasında kaleme alınan ve tezimizde inceleyip değerlendirdiğimiz eserden bir diğeri de ünlü düşünür Fahreddin er-Râzî' ye ait *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* eseridir. İslam fırkalarını ve görüşlerini topluca ve veciz şekilde ele alma gayesiyle yazılmış bu eserde müellifin objektif tavrı dikkat çekmektedir. Fırkaları ele alırken lafı çok uzatmadan ve öz şekilde görüşlerini aktarmış, fırkalar hakkında olumlu veya olumsuz eleştirileri aktarmamıştır. Fırak eserlerinin genel yapısının dışına çıkarak müellif İslam dışı din ve mezhepleri de ele almıştır ve bu anlamda bir 'mîlel' eseri sayılmıştır. Diğer dinlerin yanında sûfîleri ve felsefecileri de ele alan müellifimiz farklılığını ve özgünlüğünü pekiştirmiştir.

Klasik dönem İslam Mezhepler Tarihi ilmi alanında yazılmış iki önemli eserden Abdülkâhir el-Bağdâdî' ye ait *el-Fark Beyne'l-Fırak* ile Fahreddin er-Râzî' ye ait *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* eserlerini tezimizde ele aldık. Eserleri öncelikle kendi alanlarında müellifleri ve yazıldıkları dönemin şartları dâhilinde ele aldık ve daha sonra eserler üzerine eleştiri ve karşılaştırma yapmaya çalıştık. Eserlerden her ikisinin de Ehli Sünnet düşüncesine sahip müellifler tarafından kaleme alınmasına rağmen eserlerin kaleme alınma gerekçelerinden varılan sonuca kadar oldukça farklı eserler olduğunu gözlemledik. Eserlerde müelliflerin fırkaları ele almadaki niyetleri ve kullandıkları üslup ta çok farklıdır. Bağdâdî' de fırkalar eleştirilme ve yalanlanma niyetiyle ele alınmış ve bu amaçla da

gerekli tüm argümanlar ortaya konmuştur. Râzî’ de ise fırkalar tanınmak niyetiyle ele alınmış ve bu amaçla fırkaların görüşleri yorumsuz olarak aktarılmıştır.

Sonuç olarak, diğer tüm özgün eserlerde olduğu gibi fırak türü eserler arasında da benzer şartlar altında kaleme alınmalarına rağmen büyük farklılıklar olduğunu gözlemledik. Ve bunun sonucunda da şartlar ve malzeme ne kadar benzer ve hatta aynı olsa dahi kullanımdaki niyetler ve kullanan kişiler elinde farklı ürünler ortaya çıkmıştır. Bu farklılık hem eserlerimizde hem düşüncelerimizde bize zenginlik katmıştır. Saygı ve tahammül ile birlikte farklılıklar özgünlük ve zenginlik olarak hem ilim hem de kültür sahamızda eşsiz bir yerde durmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin. “el-Fark Beyne’l-Fırak Adlı Kitabın Mukaddimesinin İlave Dipnotlarla Tercümesi”. çev. Maksut ÇETİN - Ramazan EGE. *EKEV Akademi Dergisi*. 19/64 (2015), 369-377.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned Li-imam Ahmed bin Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 45 Cilt. y.y.: Müessesetu’r-Risâle 1421/2001.
- Ardoğan, Recep. *Akideden Kelama*. İstanbul: Klm Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Aruçi, Muhammed. “Vâsıl b. Atâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasi-b-ata>.
- Bağdâdî, Abdülkâhir el-. *el-Fark Beyne’l-fırak*. Beyrut: Daru’l Afâki’l Cedit, 1977.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyyetü’l-ârifin esmâü’l-muellifin ve âsâru’l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1951.
- Bulut, Halil İbrahim (ed.). *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Dalkıran, Sayın. “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündükleri. *EKEV Akademi Dergisi*. 1/1 (1997), 97-115.
- Darîmî, Abdurrahman b. Fadl b. Behram. *Sünenü Dârimî*. thk. Hüseyin Esed ed-Derânî. 4 Cilt. y.y.: Daru’l Muğni, 1412/2000.
- Doğan, Hüseyin. *Abd el-Kâhir el-Bağdâdî ve Yöntembilimine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî. *Süneni Ebu Davûd*. Hind: Matbaatu’l Ensari bi Dehli, 1323/1905.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm’ da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.
- Eren, Muhammed Emin. “İslam Toplumunda Ayrıştırıcı/ Ötekileştirici Söylemin Oluşmasında İftirak Hadisinin Rolü”. *Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler)* ed. Hayati Hökelekli- Vejdî Bilgin. 17-34. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Eş’ârî, Ebu’l Hasan el-. *Makâlâtü’l İslamiyyîn ve İhtilâfu’l Musallîn İlk Dönem İslam Mezhepleri*. haz. Ömer Aydın – Mehmet Dalkılıç. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın, 2019.
- Fevkîyye Hüseyin Mahmud. “Usûli’-d-dîn li Abdil-Kâhir el-Bağdâdî”. *Mecelletü Turasi’l İnsâniyye (Tî)* 2 (1968), 287-306.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdülkahir el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulkahir-el-bagdadi>.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi. “el-Fark Beyne’l-Fırak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-fark-beynel-firak>.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım. 2020.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Gölcük, Şerafettin. “Abdülkâhir Bağdâdî”. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 3/3 (1979), 76-85.
- Gömbeyaz, Kadir. “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/2 (2005), 147-160.
- Harman, Ömer Faruk. “Milel ve Nihal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/milel-ve-nihal>.
- Hatip el-Bâğdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdât*. 14 Cilt. Bağdat: Daru’l Kütübî’l İlmiyye, ts.
- İbn Asakir, Ebu’l-Kasım Ali b. Hasan. *Tebyinu Kezibi’l-müfteri*. Beyrut: Daru’l Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1978.
- İbn Ebî Usaybia, Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yunus el- Hazrecî Muvaffakuddin Ebu’l-Abbas. *Uyûnü’l-enbâ fî tabakâtî’l-etebbâ*. thk. Nizâr Rıdâ. Beyrût: Daru mektebetü’l Hayat, ts.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtu’l-ayân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1900.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Said. *el-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Dâru’l-Hecer, 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvinî. *Süneni İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Halep: Daru İyâî’l Kütübü’l Arabî, ts.
- İbnü’l-İmâd, Ebu’l-Feth ‘Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. El-‘Akerî’ ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhbâr men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvût. 8 Cilt. Dımaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1991.
- İsferâyinî, Ebu’l Muzaffer el-. *et-Tabsîr fî’d-Dîn*. thk. Kemal Yusuf. Lübnan: Âlemu’l-Kütub, 1983.
- Kahraman, Yusuf. *Abdu’l-Kahir el-Bağdâdî, Şehristânî ve İbn Hazm’ ın İslam Mezheplerini Tasnif Yöntemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Kara, Ahmet. *Fahreddin er-Râzî Ve İtikadatu Fırakı’l Müslimin Ve’l-Müşrikin Adlı Eserinin Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri Ve Önemi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Karagöz, İsmail. **Dinî Kavramlar Sözlüğü**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. **Mu'cemu'l-müellifin**. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l Turasi'l A'rabiyy, ts.
- Keleş, Ahmet. "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme". **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**. 5/3 (2005), 25-45.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 11 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-rey>.
- Kubat, Mehmet. "73 Fırka Hadisini Yeniden Düşünmek". **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 3/3 (2012), 8-45.
- Kur'ân Yolu**. Erişim 10 Eylül 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kur'ân Yolu**. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kutlu, Sönmez. **Mezhepler Tarihine Giriş**. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Kutubî, Muhammed b. Şakir el-. **Fevâtü'l-vefeyât**, thk. İhsan Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1974.
- Nedim, Muhammed b. İshak en-. **el-Fihrist**. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez. **İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Oral, Osman. "73 Fırka Hadisinin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi". **Kelam Araştırmaları Dergisi (KADER)**. 12/2 (2014), 295-314.
- Öz, Mustafa. "Zeyd b. Zeynel Abidin ve Zeydiyye". **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 19 (2000), 43-58.
- Öz, Mustafa. **Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2021.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Nîşâbur". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 20 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nisabur--iran>.
- Özler, Mevlüt. **İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-. **er-Riyazü'l-munika**. thk. Es'ad Cum'a. Tunus: Merkezü'n-Neşri'l-Camii, 2004.
- Râzî, Fahreddin er-. "İ'tikâdâtü Fırakî'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn". Çev. Faruk Sancar. **Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**. 2/9 (2009), 235-274.
- Râzî, Fahreddin er-. **İtikâdâtü fırakî'l-müslimîn ve'l-müşrikîn**. nşr. Ali Sâmî en-Neşâr. Beyrut: y.y., 1982.
- Râzî, Fahreddin er-. **Mefâtihu'l-ğayb = Tefsiru'l-kebir**. 32 Cilt. Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabî, 1420.
- Sancar, Faruk. "İtikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn Ve'l-Müşrikîn Ve El-Milel Ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri". **Kelam Araştırmaları Dergisi** 7/1 (2009), 131-148.

- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 9. Basım, 2019.
- Subki, Tacuddin Abdilvehhab b. Takiyyuddin es-. *Tabakatü's-şafiyyetu'l-kübra*. thk. Dr. Mahmûd Muhammed Tanâhî - Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'lArabî, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn es-, İbn Ebibekr, Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn li's-Suyûtî*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- Şehristânî, Ebû'l Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed. *el-Milel ve'n Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kilânî. 2 Cilt. Beyrut: y.y. 1961.
- Şık, İsmail - Arıcı, Mehmet. "Abdülkâhir Bağdadi' nin Mucize ve Keramet Anlayışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 93-112.
- Taşköprizâde, Ahmet Efendi. *Mevzuâtü'l-ulûm*. çev. Kemaleddin Mehmet Efendi. 2 Cilt. İstanbul: Dersaadet, 1313.
- Tirmizî, İsa Muhammed b. İsa. *Süneni Tirmizî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü'l Şirketü'l Mustafa, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Fırka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/firka>.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2017.
- Türker, Ömer - Demir, Osman (ed.). *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2021.
- Uludağ, Süleyman. "Hasan-ı Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-i-basri#1>.
- Ülkü, Hayati. *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015.
- Üzüm, İlyas. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mezhep#1>.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-er-razi>.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler#1>.
- Yitik, Ali İhsan. "Tenâsüh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenasuh#1>.
- Yurtalan, Betül. "Mezhepler Tarihinde Anonim Fikirler Sorunu". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2016), 315-327.
- Yüce, Abdulhakim. *Râzî' nin Tefsirinde Tasavvuf*. İzmir: yy., 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : DALGIN, Buşra
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri :
Telefon :
E-mail :
ORCID :

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet Tarihi

Lisans

İlâhîyat Fakültesi

İş Deneyimi

Yıl

Yer

2018-2022

Çatak Şehit Talha Musap Salçuk Anadolu İmam-Hatip Lisesi

Görev

İHL Meslek Dersleri Öğretmeni

07/02/2022

Tez Başlığı / Konusu:

Abdülkâhir el-Bağdâdî ve Fahreddin er-Râzî'nin İslâm Mezheplerini tasnif yöntemleri

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 142 sayfalık kısmına ilişkin, 24/12/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 (sekiz) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

07/02/2022
Buşra DALGIN

Adı Soyadı : Buşra DALGIN

Öğrenci No : 18920003011

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Tezli Yüksek Lisans

Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet KESKİN

27/12/2021

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

...../...../201....

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü